

Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΚΕΨΕΩΣ

Υ Π Ο

ΑΝΤΩΝΙΟΥ Κ. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

ΑΠΟ ΤΟΥ ΜΥΘΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΛΟΓΟΝ

1. Ἡ μεταφυσική θεώρησις τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος

Μολονότι ἡ Κοινωνιολογική Ἐπιστήμη εἶναι ἡ νεωτάτη τῶν ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἀριθμοῖ βίον μόλις 150 ἐτῶν, ὁ στοχασμὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ κοινωνικῶν θεμάτων εἶναι τόσον παλαιὸς ὅσον καὶ ὁ ἄνθρωπος. «Μετὰ τὸ φαινόμενον τῆς φύσεως καὶ τὸ μυστήριον τῆς ζωῆς οὐδὲν ἄλλο συνεκίνησε βαθύτερον τὸν ἄνθρωπον, ὅσον τὸ κοινωνικὸν φαινόμενον, ἐφ' οὗ ἀπὸ τῶν πρώτων χρόνων τοῦ ἀνθρώπου ὠργίασεν ἡ ἐρευνητικὴ του φαντασία. Δὲν ὑπάρχει εἰκὼν ὅσονδῆποτε φανταστικῆ, μυστικιστικῆ θεωρία, αὐθαίρετος πίστις, ἃς ὁ ἀνθρώπινος νοῦς νὰ μὴν ἐδέχθη, ἵνα ἐξηγήσῃ τὸ κοινωνικὸν φαινόμενον»¹. Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἡ Κοινωνιο-λογία ἀποτελεῖ, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, οὐσιῶδες συστατικὸν μέρος ἐκάστης φιλοσοφίας².

Ἡ τοιαύτη λίαν πρώϊμος ἀνησυχία περὶ τὰ κοινωνικὰ θέματα, ἢ μᾶλλον αἰνίγματα, εἶναι φυσικῆ. Διότι τὸ ἰσχυρότερον βίωμα τοῦ πρωτογόνου ἤδη ἀνθρώπου εἶναι τὸ ἄ γ χ ο ς καὶ ἡ ἀπειλὴ τῆς μονώσεως, καθὼς καὶ ἡ συναίσθησις τῆς ἀνάγκης νὰ ἀνήκῃ εἰς μίαν κοινωνικὴν ὁμάδα. Γενικώτερον ὁ ἄνθρωπος δυσκόλως δύναται νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὴν μόνωσιν καὶ σχεδὸν καθόλου εἰς τὴν ἀπομόνωσιν: «ὅποιος μένει μόνος κλαίει, ὡς ἀκριβῶς τὸ ἐγκαταλελειμμένον παιδίον, ἢ ὁ Χριστὸς ἐν Γεθσημανῇ. Ἀπὸ τοῦ παιδίου μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεανθρώπου ἡ μόνωσις προξενεῖ ἀγωνίαν...»³. Ἰδιαιτέρως ἔντονος ὅμως εἶναι ὁ φόβος καὶ ἡ ἀγωνία τῆς μονώσεως καὶ ἀποκοπῆς τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου ἀπὸ τῆς ὁμάδος, εἰς ἣν ἀνήκει. Καὶ τοῦτο, ὄχι μόνον διότι ὁ πρωτό-

1. Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Fr. Giddings μνημονεύεται εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἄριστ. Δ. Σίδερη προτασσομένην εἰσαγωγὴν εἰς τὸ παρ' αὐτοῦ μεταφρασθὲν ἔργον τοῦ Ἀχιλλέως Λόρια: Ἡ Κοινωνιολογία, Ἀθῆναι 1925, σελ. ιε'.

2. Πρβλ. O t h m a r S p a n n: Gesellschaftsphilosophie, 1928.

3. Gerhard van der Leeuw: Phänomenologie der Religion. 2 Aufl., Tübingen 1956 σελ. 270.

σ τ α ί, οἱ ὁποῖοι μετέφερον τὸ κέντρον τῆς προσοχῆς καὶ τῆς σκέψεως ἀπὸ τοῦ Σύμπαντος εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὡς γινώσκον καὶ ἐνεργοῦν ὄν καὶ ὡς «πάντων χρημάτων μέτρον» (Πρωταγόρας). Μὲ τοὺς Σοφιστὰς ἀνοίγει τὸ κεφάλαιον τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς «Διαφωτίσεως», ἐντὸς τῆς ὁποίας κινεῖται καὶ ὁ Σωκράτης. Διὰ τῆς ἐρμηνείας καὶ κατανοήσεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς μέτρου «πάντων χρημάτων», «τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστι, τῶν δὲ μὴ ὄντων ὡς οὐκ ἔστιν»¹⁴, ἐγκαταλείπεται ἡ Ὀντολογία τοῦ Παρμενίδου καὶ Ἡρακλείτου καὶ διανοίγεται ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν Ἀνθρωπολογία. Τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν κοινωνικὴν συμβίωσιν πράγματα δὲν ἐξετάζονται πλέον ὡς θαυμάσια, ἐντὸς τῆς καθολικῆς τάξεως καὶ ἀρμονίας νοητέα, δεδομένα, ἀλλ' ἀναμένουν τὴν ἀπάντησίν των ἀπὸ αὐτὸν τοῦτον τὸν ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος δύναται πλέον κατὰ τὴν κρίσιν του νὰ ἀποφανθῆ περὶ τοῦ κοινωνικῶς δικαίου ἢ ἀδίκου, «αἰρετοῦ» ἢ «φευκτοῦ». Οἱ νεώτεροι μάλιστα σοφισταὶ θὰ ἀναζητήσουν τὸ δίκαιον, ὄρθον καὶ ἐπιβαλλόμενον εἰς τὸ «συμφέρον τοῦ κρείττονος» (Κριτίας, Καλλικλῆς, Θρασύμαχος). Οἱ Σοφισταὶ δημιουργοῦν νέαν ἀξιολογικὴν τάξιν διὰ τὸν κοινωνικὸν βίον τῆς πόλεως μὲ μέτρον τὸν ἄνθρωπον, χάριν τοῦ ὁποίου ὑφίσταται ἡ Κοινωνία. Τὸ νόημα καὶ ἡ ἀξία τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἀναζητοῦνται εἰς τὸν αὐστηρὸν λόγον καὶ τὴν ἐπιστήμην τῶν Ἰώνων, ἀλλ' εἰς τὴν πολυμαθεῖαν, τὰς τέχνας, τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν τῶν γνώσεων, αἱ ὁποῖαι παρέχουν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὰ ἀπαραίτητα διὰ τὸν βίον του. Τὰς τέχνας ταύτας ἀκριβῶς ἐδίδασκον ὡς περιπλανώμενοι διδάσκαλοι ἐπ' ἀμοιβῆ, ὁ δὲ Ἰππίας καυχᾶται διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν, τὴν ὁποίαν τοῦ παρέχει ἡ δυνατότης νὰ κατασκευάζῃ μόνος τὰ ἐνδύματά του. Ἡ κοινωνικὴ ζωὴ θεμελιούται ἐξ ὀλοκλήρου ἐπὶ τῆς Τεχνικῆς, ἡ ὁποία καλύπτει ὀλόκληρον τὴν ἔκτασιν ἀπὸ τῶν κατωτέρων τεχνικῶν ἐπαγγελμάτων μέχρι καὶ τῆς ὑψίστης τῶν τεχνῶν: τῆς πολιτικῆς¹⁵. Οἱ σοφισταὶ καλύπτουν διὰ τοῦ τρόπου τούτου ὀλόκληρον διαφωτιστικόν, ὀρθολογιστικόν καὶ ἀνθρωπιστικόν μορφωτικόν πρόγραμμα, μὲ βᾶσιν τὴν ἀριστοτεχνίαν τῆς ἐκλογῆς καὶ τὴν συναρπαστικότητα καὶ πειστικότητα τῆς διαπραγματεύσεως τῶν θεμάτων. Ἀπώτερος σκοπὸς τῆς μορφώσεως τίθεται ἡ αὐτονομίαις καὶ ἀνεξαρτητοποίησις τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπιθυμοῦν «παιδεύειν ἀνθρώπους» ἱκανοὺς εἰς τὴν σκέψιν, τὸν λόγον καὶ τὴν πράξιν καὶ μὲ ἰσχυρὰν αὐτοσυνειδησίαν τῶν ἱκανοτήτων των. Τὸ νέον αὐτὸ μορφωτικὸν ἰδεῶδες ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἡλλαγμένην κοινωνικὴν πραγματικότητα τῆς πόλεως, ἐν τῇ ὁποίᾳ τότε μόνον εἶχε τις πιθανότητα νὰ ἐπικρατήσῃ, ὅταν κατάρθωνε διὰ τοῦ προσωπικοῦ κύρους καὶ τῆς ρητορικῆς πειθοῦς του νὰ ἐπιβληθῆ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ λαοῦ, ἔστω καὶ ἂν πρὸς τοῦτο ἦτο ἀναγκαῖον «τὸν ἦττω λόγον κρείσσω ποιεῖν» (Πρωταγόρας). Σχετικισμὸς, ἰσχυρὸς κριτικὸς ὀρθολογισμὸς καὶ ἐν μέρει μηδενισμὸς εἶναι αἱ ἰδεολογικαὶ καὶ κοσμοθεωριακαὶ ἀρχαὶ των. Τὰς

14. Πλάτωνος, Θεαίητος 151E.

15. Πλάτωνος, Ἰππίας, II, 368 B-D. Ὁμοίως Πρωταγόρας 318 D-319A.

Β' 21-22). «καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς λέγων· αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε καὶ πληρώσατε τὴν γῆν καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς» (Γεν. Α' 28). «Ἐνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν» (Γεν. Β' 24). Τοῦτο ὁ Χριστιανισμὸς ἀνύψωσεν εἰς «μυστήριον μέγα» (Παύλου, πρὸς Ἐφεσίους ε'. 33).

Μία τοιαύτη θεολογικὴ καὶ μεταφυσικὴ θεώρησις καὶ ἐρμηνεῖα τῆς Κοινωνίας ἐπεκράτησε καθ' ὅλην τὴν πρώτην χριστιανικὴν περίοδον, ἰδίᾳ ὅμως κατὰ τὸν Μεσαίωνα ὅτε οἱ αὐτοκράτορες ἠρῦνοντο τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ («ἐλέφ Θεοῦ») συγχρόνως δὲ ἐθεώρουν ἑαυτοὺς καὶ «Ἐπισκόπους τῶν ἐκτὸς» εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Καὶ ναὶ μὲν παρατηροῦνται ξριδες μεταξὺ Αὐτοκρατόρων καὶ Παπῶν καὶ ἐπικρατοῦν ἐν τῇ πράξει ὅτε μὲν ὁ Παποκαισαρισμὸς, ὅτε δὲ ὁ Καισαροπαπισμὸς, οὐδέποτε ὅμως τίθεται θέμα ἀμφισβητήσεως τῆς καθόλου κοινωνικῆς τάξεως, ἡ ὁποία αὐτονοήτως ἐθεωρεῖτο ὅτι ἐκφράζει τὴν βούλησιν ἢ πάντως τὴν ἀνοχὴν τοῦ Θεοῦ.

2. Ἡ φιλοσοφικὴ περίοδος

Ἦτο ἡ μοῖρα τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος αὐτὸ πρῶτον νὰ διαταράξῃ τὴν ποιητικὴν ἀτμόσφαιραν τῆς μυθικῆς σκέψεως διὰ τῆς τραχύτητος τοῦ λόγου καὶ νὰ διαρρήξῃ τὸν ἀσφικτικῶς περισφίγγοντα οὐ μόνον τὴν σκέψιν, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρον τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου κλοιὸν τῆς «δαίμονοποιήσεως» τῆς Φύσεως καὶ τοῦ Κόσμου. Μὲ τοὺς Ἰωνᾶς Φιλοσόφους πραγματοποιεῖται ἡ καμπὴ ἀπὸ τοῦ μύθου πρὸς τὸν λόγον. Τὸ πρῶτον θέμα, τὸ ὁποῖον προὐκάλεσε τὸν θαυμασμόν των καὶ ἐγέννησε τὰς πρώτας ἀνησυχίας καὶ τὰ ἐρωτήματά των δὲν ὑπῆρξεν ὅμως μῆτε ὁ Θεός, μῆτε ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἡ Φύσις, ὁ Κόσμος καὶ ἡ ἐν αὐτῷ κρατοῦσα τάξις. Τούτων ἀναζητοῦν οἱ Μιλήσιοι τὰς πρώτας φυσικὰς «ἀρχὰς» καὶ καθίστανται οἱ πρόδρομοι τοῦ νεωτέρου ἐκκοσμηκευτικοῦ καὶ ἀπομυθευτικοῦ πνευματικοῦ κινήματος¹², παρ' ὅλον ὅτι ἀποδίδουν εἰς τὸν κόσμον θεῖον χαρακτῆρα, τὴν δὲ πρωταρχικὴν οὐσίαν ὀνομάζει ὁ Ἄναξιμένης ἀφθαρτον καὶ ἀθάνατον¹³.

Τὴν ὁδὸν ὅμως πρὸς τὴν Κοινωνιολογικὴν σκέψιν διήνοιξαν οἱ Σοφισ-

12. Δὲν ἔχει δίκαιον ὁ Ἀριστοτέλης, ὅταν νομίζῃ ὅτι τὸ πρόβλημα τῶν Ἰῶνων φιλοσόφων ὑπῆρξε τὸ ἐρώτημα, περὶ τῆς ὕλης τῶν πραγμάτων (Ἀριστ. Μετὰ τὰ φυσικά, α, 3, 983 β, 6-11 984, β 2-77). Οὗτοι δὲν ἐνδιαφέρονται περὶ τῆς ὕλης, ἀλλὰ περὶ τῶν ἀρχῶν, περὶ τοῦ πράγματος ἀπὸ τοῦ ὁποίου προέκυψεν ὁ κόσμος, περὶ τοῦ ἐπέκεινα τῶν ἐπὶ μέρους καὶ τῆς φθορᾶς, περὶ τοῦ εἶναι, περὶ τῆς γενέσεως καὶ καταστροφῆς τῶν κόσμων κττ.

13. Diels, Doxographi Graeci, 476, 8-11. Πλεῖστα περὶ τούτων ἐπιθι: Wilhelm Capelle, Geschichte der Philosophie, I, Die Griechische Philosophie, Erster Teil, Berlin, 1953 p. 7-10 (Sammlung Göschen vol. 857). Δημητρίου Ι. Κουτσουγιαννοπούλου, Συμβολὴ εἰς τὸ Σύστημα τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας, ἐν Ἀθήναις 1968, σελ. 167.

τοὺς θεοὺς του. Τὸ Θεῖον δημιουργεῖ κοινωνικὴν ἐνότητα, ὅ,τι δὲ δημιουργεῖ τοιαύτην εἶναι καὶ Θεῖον.

Ὁ Ἡρόδοτος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι οἱ ἄρχαῖοι Αἰγύπτιοι παρεδέχοντο τὴν ὑπαρξίν μιᾶς ἀντιστοιχίας μεταξύ κοινωνικῆς τάξεως καὶ ἱεραρχικῆς διαρθρώσεως τοῦ βασιλείου τῶν θεῶν. Καὶ αὐτοῦ τοῦ αἰγυπτιακοῦ βασιλείου ἡ ἴδρυσις ἀποτελεῖ ἔργον τῶν θεῶν. Ὁ Φαράω ἐπιστεύετο ὡς ὁ συνδετικὸς κρίκος μεταξύ τῆς Αἰγυπτιακῆς Κοινωνίας καὶ τοῦ Θείου Κόσμου.

Αἱ ἰνδικαὶ κοινωνίαι βασιζονται ἐπὶ μιᾶς κοινωνικῆς φιλοσοφίας σαφῶς ὑπὸ τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν πεποιθήσεων προσδιοριζομένης. Τὸ κοινωνικὸν σύστημα τῶν καστῶν ἔχει καθαρῶς θρησκευτικὴν, ἤτοι βραχμανικὴν, προέλευσιν καὶ ἀποτελεῖ κλασσικὸν παράδειγμα διεισδύσεως τοῦ θρησκευτικοῦ πνεύματος μέχρι καὶ τῶν λεπτομερειῶν τῆς κοινωνικῆς καὶ ἐπαγγελματικῆς διοργανώσεως καὶ ζωῆς. Εἰς τὰς θρησκευτικοκοινωνικὰς ἀντιλήψεις τοῦ βραχμανισμοῦ ἀκριβῶς πρέπει νὰ ἀποδοθῇ καὶ ἡ ἀποτελεμάτωσις τῆς ἰνδικῆς κοινωνίας καὶ οἰκονομίας, μὴ δυναμένων νὰ προσαρμοσθῶσιν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς συγχρόνου πραγματικότητος. Ἡ ἀνθεκτικότης τῶν θεσμῶν τῆς ἰνδικῆς Κοινωνίας εἶναι χαρακτηριστικῆ.

Ὁ Κομφουκιανισμὸς συνδέει τόσον στενῶς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν καὶ κρατικὴν ὀργάνωσιν μετὰ τοῦ ἠθικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ βίου, ὥστε πολλάκις δὲν εἶναι εὐχερὲς νὰ ἀπαντήσῃ τις κατὰ πόσον ὁ Κομφουκιανισμὸς εἶναι κοινωνικὴ ἠθικὴ ἢ θρησκευτικὴ Κοινωνία.

Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Κίνας καὶ ὁ Μικάδο τῆς Ἰαπωνίας θεωροῦνται ὡς θεοί. Ὁλόκληρος ἡ κινεζικὴ κοινωνία βασιζεται ἐπὶ τῆς Ηsiao, ἢτοι τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τοὺς γονεῖς, οἱ ὅποιοι παρομοιάζονται πρὸς τὸν Οὐρανόν. «Ἡ βούλησίς των προσφέρει τὴν ζωὴν, ἡ βούλησίς των προξενεῖ τὸν θάνατον». «Διατί συζητεῖς περὶ τῶν σφαλμάτων τῶν γονέων σου;» Οἱ ἄρχαῖοι ἔλεγον: «δὲν ὑπάρχουν γονεῖς ὑπὸ τὸν οὐρανόν, οἱ ὅποιοι νὰ ἔχουν ποτὲ ἄδικον», ἀναγράφεται εἰς τὴν «Ἱερὰν Διακήρυξιν» τοῦ Αὐτοκράτορος Κ'—Aun-Schi (1670)¹¹.

Ἡ προκολομβιανὴ Ἀμερικὴ ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ ἀνάλογα παραδείγματα μετὰ τὴν στρατιωτικὴν θεοκρατίαν τῶν Ἀζτέκων ἢ τὸν Βασιλέα—Θεὸν τῶν Ἰνκας.

Τέλος ἡ Παλαιὰ Διαθήκη μᾶς παρουσιάζει τὸ ἰουδαϊκὸν πολίτευμα θεοκρατικόν, τὴν κοινωνικὴν καὶ ἠθικὴν τάξιν ὡς ἀποκάλυψιν, ἢ Ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, τὴν ἴδρυσιν τοῦ πρώτου κοινωνικοῦ κυττάρου τῆς οἰκογενείας ὡς ἰδιόχειρον πρᾶξιν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, ὁ Ὅποιος ἰδὼν ὅτι «οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον» (Γεν. Β'. 18) «ἔλαβε μίαν τῶν πλευρῶν» τοῦ Ἀδάμ καὶ «ῥοκοδόμησεν» αὐτὴν «εἰς γυναῖκα καὶ ἦγαγεν αὐτὴν τῷ Ἀδάμ» (Γεν.

11. J. J. D u y v e n d a k, China tegen de Westerkim, ³1933, p. 203.

ὁποίου ἐξαρτᾶται ἡ τύχη, ἡ εὐημερία καὶ ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. «Αἱ παραδόσεις τῆς ὁμάδος πιστεύονται ὡς ἀπορρεύσασαι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, θεματοφύλακες δὲ καὶ φρουροὶ αὐτῶν εἶναι οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ, ὡς ἐκπρόσωποι τῆς ὁμάδος, ἣν τὸ Θεῖον συνέστησε καὶ προστατεύει, διὰ τοῦτο ἡ ἠθικὴ ζωὴ ἐπιβάλλει ἀπόλυτον σεβασμὸν πρὸς τὴν ὁμάδα, πρὸς τὸν ἀρχηγὸν αὐτῆς ἢ φύλαρχον, πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους αὐτῆς καὶ πρὸς τὰς παραδόσεις αὐτῆς»⁷. «Ἡ οἰκογένεια, ὁ γάμος, ἡ ὀργάνωσις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς εἶναι θρησκευτικοὶ θεσμοί, προστατευόμενοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἀκόμη καὶ αἱ ἐορταὶ πιστεύονται ὡς συσταθεῖσαι ὑπὸ τῶν θεῶν καὶ παραδιδόμεναι ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν ἀποσκοποῦσιν εἰς τὴν σύσφυξιν καὶ διατήρησιν τῶν ἁρμονικῶν σχέσεων μεταξὺ Θεοῦ καὶ ὁμάδος»⁸.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀρχαῖα Ἑλληνικὴ Μυθολογία καὶ Θρησκεία θεμελιώνει θρησκευτικῶς τὴν κοινωνίαν⁹. «Ἡ ἴδρυσις τῶν πόλεων ἀποδίδεται εἰς ἡρωϊκὰ ἢ μυθικὰ πρόσωπα, θεσμοὶ καὶ νόμοι, ἐφ' ὅσον δὲν κατὰγονται ἀπὸ θεοῦ ἢ ἡμιθέου, θεσπίζονται ὑπὸ «θειῶν ἀνδρῶν» (Λυκοῦργος, Ἡρακλῆς, Ὀησεύς, Μίνως, Σόλων). «Ὁ ἴδιος ὁ Ζεὺς ἐκ συμπαθείας πρὸς τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀποστέλλει τὸν Ἑρμῆν «ἄγοντα εἰς ἀνθρώπους αἰδῶ τε καὶ δίκην, ἔν' ἦεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγοί», μετὰ τῆς παραγγελίας, ὅπως τεθῆ νόμος «τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς τε καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν ὡς νόσον τῆς πόλεως»¹⁰.

Οἱ Ρωμαῖοι δὲν ἐπρωτοτύπησαν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Προχωροῦν ὅμως περισσότερο καὶ θεμελιώνουν τὰς κοινωνικὰς τάξεις ὄχι «φύσει», ὡς θέλει ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ θεῖα δύναμι. «Ἐκαστον γένος φέρει ἐν ἑαυτῷ ἰδίαν θεῖαν δύναμιν. Ὁ γάμος μεταξὺ πατρικίων καὶ πληβείων δὲν ἀπαγορεύεται ἐκ λόγων κοινωνικῶν, ἀλλ' ἐκ λόγων θρησκευτικῶν: μία ἀνάμιξις τῶν δυνάμεων εἶναι καὶ διὰ τὰς δύο πλευρὰς ἄκρως ἐπικίνδυνος. Ἐκαστον γένος ἔχει

7. Λεωνίδου Ἰ. Φιλιππίδου: Πρωτογόνων Θρησκευτικὴ Ζωή, σελ. 114.

8. Γενικώτερον περὶ τῶν πρωτογόνων ἰδὲ Fritz Graebner. Das Weltbild der Primitiven. Eine Untersuchung der Urformen weltanschaulichen Denkens bei den Naturvölkern (Geschichte der Philosophie in Einzeldarstellungen Abt. I, Bd. I) München 1924.

9. Ἀνιμισμὸς καὶ δαιμονολατρεία χαρακτηρίζει τὴν προϊωνικὴν σκέψιν τοῦ Ἑλληνος. Τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν θρησκείαν χαρακτηρίζει καὶ προσδιορίζει τὸ βίωμα τοῦ εἰς τὸν πλήρη δαιμονικῶν δυνάμεων κόσμον «ἐρριμένου» ἀνθρώπου, ἐνῶ οἱ πρὸ τοῦ ΣΤ' π.Χ. αἰῶνος στοχασταὶ καὶ ποιηταὶ εἶναι «θεολόγοι», ὡς χαρακτηρίζει τούτους ὁ Ἀριστοτέλης, κινούμενοι ἐντὸς ἐνὸς κόσμου μυθικῆς θαλπωρῆς καὶ ἀνάγοντες τὰ πάντα εἰς φιλικῶς ἢ ἐχθρικῶς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους διακειμένας ὑπερφυσικὰς δυνάμεις, θεοὺς ἢ δαίμονας. Καὶ αὐτὸς ὁ Ἡσίοδος —παρὰ τὸν ὀρθολογισμὸν καὶ τὴν τεχνικὴν σκέψιν τῶν «Ἔργων» του— δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένος τῆς ἀπλοϊκῆς μυθοδαιμονικῆς σκέψεως, ἡ ὁποία προσδίδει μὲν εἰς τὴν «Θεογονίαν» του ἀπαράμιλλον δύναμιν ποιητικῆς ἐκφράσεως, ἀποστερεῖ ὅμως ταύτην τοῦ φιλοσοφικοῦ προβληματισμοῦ.

10. Πλάτωνος Πρωταγόρας 322 C.D.

φικ δεσμεύεται ἐξ ὀλοκλήρου ἐντὸς τῆς σφαίρας τοῦ αὐτονοήτου. Καὶ οὐδεμίαν ἄλλην ἀνησυχίαν ἔχει ὁ στοχασμός, εἰ μὴ μόνον τὴν ἀνησυχίαν ἐκείνην τῆς θρησκευοῦσης καρδίας, ἣ ὅποια δὲν ἀναπαύεται, μέχρις ὅτου δυνηθῆ νὰ ἀποδώσῃ τὰ πάντα εἰς τὸ Θεῖον. Ἀπὸ τοῦ πρώτου κοινωνικοῦ κυττάρου, τῆς οἰκογενείας, μέχρι τῆς ἰδρύσεως πόλεων, καὶ ἀπὸ τῶν κρατούντων γραπτῶν καὶ ἀγράφων νόμων, μέχρι καὶ τῶν τελευταίων λεπτομερειῶν τῆς συμπεριφορᾶς, τὰ πάντα ἀποδίδονται εἰς τὸ θεῖον, εἰς ὑπερφυσικὰς δυνάμεις, εἰς ἡμιθέους, εἰς ἥρωας, ἢ τοῦλάχιστον εἰς ὑπὸ τῶν θεῶν διακριθείσας ἐξεχούσας προσωπικότητας. Μεταφυσικὴ λοιπὸν θεμελίωσις καὶ θρησκευτικοθητικὴ καταξίωσις τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος καὶ ἔξαρσις τῆς σημασίας αὐτοῦ οὐ μόνον διὰ τὴν παροῦσαν ἐπίγειον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν μεταθανάτιον ζωὴν, ἥτις κατανοεῖται ὡς φυσικὴ πρόεκτασις καὶ ἀνάλογος συνέχισις ταύτης, εἶναι τὸ κύριον μέλημα τοῦ μυθολογοῦντος πρωτογόνου καὶ τοῦ θεολογοῦντος καὶ φιλοσοφοῦντος ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος («κλασσικοῦ»), ἐν πολλοῖς δὲ καὶ τοῦ «προκοινωνιολογικοῦ» γενικῶς ἀνθρώπου. Τοῦτο δὲ δύναται νὰ διαπιστώσῃ εὐχερῶς ὁ μελετητῆς τῶν μυθολογιῶν, θρησκειῶν καὶ τοῦ καθόλου πολιτισμοῦ τόσον τῶν προϊστορικῶν, ὅσον καὶ τῶν ἀρχαίων καὶ μεσαιωνικῶν λαῶν καὶ κοινωνιῶν.

Οὕτω λ.χ. οἱ πρωτόγονοι πιστεῦναι εἰς τὸν Τοτεμισμόν, ὡς καλεῖται ἡ βεβαιότης πάντων τῶν μελῶν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς κοινωνικῆς ὁμάδος ὅτι εἶναι ἕναιμοι ἀδελφοί, καταγόμενοι ἐξ αἵματος ἐξ ἑνὸς ζώου (Totem), τὸ ὅποιον θεωροῦν κοινὸν πρόγονόν των. «Μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς αὐτῆς τοτεμικῆς ὁμάδος ἀπαγορεύεται ὁ γάμος, θεωρούμενος καὶ διωκόμενος ὡς αἰμομιξία»⁶. Ἀλλὰ καὶ τὸ Δίκαιον διὰ τοὺς πρωτογόνους — καὶ ὄχι μόνον τούτους — ἔχει τὴν πηγὴν αὐτοῦ καὶ προέλευσιν εἰς τὸ Θεῖον, ἣ δὲ παράβασις τῶν νόμων θεωρεῖται ὡς προσβολὴ κατὰ τοῦ Νομοδότου Θεοῦ, καὶ ἄρα ὡς ἀμαρτία, συνεπαγομένη τὴν ὀργὴν τῶν θεῶν κατὰ τῆς ὁμάδος καὶ διὰ τοῦτο αὐστηρῶς τιμωρουμένη. Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ὁμάδων, οἱ βασιλεῖς, οἱ ἱεροτελεσταί, ὁ πατήρ θεωροῦνται παρὰ τοῖς πρωτογόνοις Tabu, ἥτοι φορεῖς ὑπερδυνάμεως καὶ πρόσωπα σεβαστά. Ἡ παράβασις τῶν ταμποῦικῶν διατάξεων, τῆς ταμποῦικῆς ἐθιμοτυπίας καὶ ἠθικῆς ἔχει καταστρεπτικὰς διὰ τὸν ἄνθρωπον συνεπείας. Τοῦτο καθιερωνεὶ καὶ διασφαλίζει εἰς τοὺς κοινωνικοὺς θεσμούς, ἐφ' ὅσον οὗτοι ἐμφανίζονται ὡς θεοῦδρυτοι, ὡς ἔκφρασις τῆς θελήσεως καὶ ὡς φορεῖς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ, ἐκ τοῦ

6. Πηλεῖνα περὶ τούτου ἐν Α. Ι. Φιλίππιδου, μνημ. ἔργ., σελ. 21 ἐξ. — Τοῦ Αὐτοῦ: Τοτεμισμός καὶ ζωολατρεία (Ἀνάπτυον ἐκ τοῦ «Ἐκκλησιαστικοῦ Φάρου»), Ἀλεξάνδρεια 1945.—J. C. Frazer, Totemism and Exogamy, vols I-IV., London 1910-1937, — Siegmund Freud, Totem und Tabu. Einige Übereinstimmungen im Seelenleben der Wilden und der Neurotiker, Leipzig-Wien-Zürich 1922. — J. K. H. e. r., Zur Urgeschichte der Ehe. Totemismus, Gruppen, Mutterrecht. Stuttgart 1897.

γονος δὲν ἔχει ἑτέρας δυνατότητας οικονομικῆς ἐπιβιώσεως, ἢ διασκεδάσεως τῆς ἀγωνίας του, οὔτε ἀπλῶς διότι δὲν ἔχει διδαχθῆ καὶ καταλλήλως διαπαιδαγωγηθῆ, ὥστε νὰ εἶναι ἱκανὸς διὰ τὴν μόνωσιν, — «τὸ νὰ μπορῆς νὰ μένης μόνος, εἶναι τὸ πρῶτο πράγμα ποὺ μᾶς μαθαίνει ἡ ἀγωγή μας»⁴ — ἀλλὰ κυρίως διότι διὰ τὸν πρωτόγονον ἡ ζωὴ μόνον ἐντὸς τῶν κόλπων καὶ τῆς ἀτμοσφαιράς θαλπωρῆς τῆς ομάδος τῶν ὁμαίμων καὶ ὁμοφύλων του θεωρεῖται δυνατὴ καὶ ἀσφαλῆς. Οἱ πρωτόγονοι ἄνθρωποι «ὡς ομάδες ζῶσιν, ὡς ομάδες σκέπτονται, ὡς ομάδες ἐνεργοῦσι. Τὸ ἄτομον ζῆ μόνον ἐν τῇ ὁμάδι καὶ διὰ τὴν ὁμάδα, ὡς μέλος τῆς ομάδος· δὲν ἔχει ἰδίαν τ. ἐ αὐτοτελῆ καὶ ἀνεξάρτητον τῆς ομάδος προσωπικότητα· ἡ συνειδήσις αὐτοῦ κυριαρχεῖται ὑπὸ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι οὗτος εἶναι μέρος καὶ μέλος τῆς ομάδος, ἐξ ἧς καὶ δι' ἣν μόνον ὑπάρχει καὶ δρᾷ ὡς μέρος αὐτῆς, οὐχὶ ὡς αὐτοτελὲς ὄν»⁵.

Τὰ βιώματα ταῦτα συγκλονίζουν τὴν ἀπλοϊκὴν ψυχὴν τοῦ πρωτογόνου ἀνθρώπου, τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ πρώτη κοινωνία δὲν εἶναι τι τὸ ἐπιτετηδευμένον καὶ ἐξῶθεν ἐπιβαλλόμενον: ἀποτελεῖ ὀργανικὴν καὶ οὐχὶ ὀργανωμένην ἐνότητα. Δὲν θεμελιούται ἐπὶ «κοινωνικοῦ συμβολαίου», οὐδὲ ἀποτελεῖται ἐκ «πολιτῶν», ἀλλ' εἶναι αὐθόρμητος καὶ πρωτογενὴς ἔκφρασις, αὐτόνοητον μόρφωμα καὶ ὑπαρκτικὸν βίωμα. Ἀκριβῶς δὲ διότι ἡ κοινωνία κατὰ τὴν πρωτόγονον ταύτην ἐποχὴν δὲν θεμελιούται ἀπλῶς ἐπὶ τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ζωῆς, ἀλλὰ θεμελιούται τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ζωὴν του, διὰ τοῦτο καὶ προσλαμβάνει μεταφυσικὴν διάστασιν καὶ θεολογικὸν βάθος.

Ἐντεῦθεν καὶ ὁ «κοινωνιολογῶν» στοχασμὸς μυθοπλαστεῖ, θεολογεῖ, φιλοσοφεῖ καὶ ἀναζητεῖ αἰτιολογίαν τῶν κοινωνικῶν μορφωμάτων καὶ ἐρμηνεῖαι μεταφυσικὴν. Δὲν ἀναζητεῖ ἡ σκέψις τὸν ἐνδοκόσμιον ἐνδιάθετον λόγον τῆς κοινωνικῆς τάξεως, δὲν ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν διαπίστωσιν τῶν νόμων, οἱ ὅποιοι τὴν διέπουν, δὲν συνειδητοποιεῖ τὴν περιοδικότητα τῶν κοινωνικῶν ἐκφράσεων, τὴν ἱστορικότητα, τὰς ἀποκλίσεις καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν θεσμῶν, διότι ἢ τε ἔντασις καὶ ἢ ἔκτασις τῶν κοινωνικῶν βιωμάτων δὲν προσφέρουν μῆτε τὸν χρόνον, μῆτε τὸ ἔδαφος διὰ τοιαύτας ὀρέξεις, ἐνῶ τὸ βᾶρος τοῦ αὐθεντικοῦ καὶ ὑποχρεωτικοῦ κύρους των οὐδὲ καὶ τὴν ὑποψίαν ἀμφιβολίας ἐπιτρέπουν. Ἡ σκέ-

4. Πρβλ. ὅσα χαρακτηριστικῶς ἀναγράφει ὁ συγγραφεὺς τοῦ περιφήμου μυθιστορηματος *Trader Horn* (κεφ. 3): «Ὅταν ἓνας ἄγριος χάσῃ τὴν οἰκογένειάν του σχίζεται ἡ καρδιά του. Δὲν ἔχει οὔτε ἐφημερίδες, οὔτε κινηματογράφο γιὰ νὰ τὸν παρηγορήσουν. Τῆ χαρὰ του δὲν τὴν ἀντλεῖ ἀπὸ τὰ φαγητά, μὰ ἀπὸ τὰ κοινοῦ γέυματα ἀνάμεσα στὸν οἰκογενειακὸν κύκλον. "Ὅχι ἀπὸ τὸ κυνῆγι, μὰ ἀπὸ τὴν κοινὴν ἐκκρητικὴν ἐξορμήσεις ποὺ κάνει μαζὶ μὲ τοὺς ὁμοφύλους του. Τὸ νὰ μπορῆς νὰ μένης μόνος εἶναι τὸ πρῶτο πράγμα ποὺ μᾶς μαθαίνει ἡ ἀγωγή μας».

5. Λεωνίδου Ι. Φιλίππιδου: *Πρωτογόνων Ὁρησκευτικὴ ζωὴ*. Ἀθῆναι 1964, σελ. 17.

ἀρχὰς ταύτας ζητοῦν νὰ διαδώσουν καὶ ἐπιβάλουν ἰδίᾳ μεταξὺ τῆς Ἀθηναϊκῆς νεολαίας. Διὰ τοῦτο καὶ δὲν τοὺς ἐνδιαφέρουν τὰ προβλήματα, ἀλλ' ἡ π ρ ο - π α γ ά ν δ α¹⁶. Ἐντὸς τῆς ἀτμοσφαιρας αὐτῆς ἀναπτύσσεται μία νέα περὶ ἀνθρώπου, ἠθικῆς καὶ δικαίου ἀντίληψις, νέα κοσμοθεωρία, καὶ διατυποῦνται ἰδέαι, αἱ ὁποῖαι ἐν πολλοῖς διέπουν καὶ σήμερον τὴν κοινωνικὴν φιλοσοφίαν, ἰδίᾳ μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ τεχνολογικοῦ πνεύματος.

Παρὰ τὴν κατὰ τῶν Σοφιστῶν γενομένην κριτικὴν (Πλάτων, Ἀριστοφάνης καὶ νεώτεροι) καὶ παρὰ τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὴν διαφωτιστικὴν τῶν προσπάθειαν περιέπεσαν εἰς τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς σφάλμα, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ περιπέσῃ καὶ ἡ Εὐρωπαϊκὴ Διαφώτισις τοῦ 18ου αἰῶνος, ἦτοι εἰς τὸν σχετικισμὸν καὶ τὴν κοινωνιολογιστικὴν ἐρμηνείαν τῶν πνευματικῶν δημιουργημάτων¹⁷, ὀφείλομεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ὑπῆρξαν οἱ π ρ ῶ τ ο ι Κοινωνιολόγοι, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι αὐτοὶ πρῶτοι εἰσήγαγον τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον εἰς τὴν σπουδὴν τῆς κοινωνίας: τὴν παρατήρησιν, τὴν σύγκρισιν καὶ τὴν κριτικὴν τοποθέτησιν. εἶναι οἱ πρῶτοι, οἱ ὁποῖοι κλονίζουσι τοὺς μύθους καὶ τὰς μυθικὰς ἐξηγήσεις τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, τὰ *Idola Tribus* τοῦ Bacon, ἐπικρίνουσι τὴν ἀθηναϊκὴν κοινωνίαν, ζητοῦν τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν πόλιν, τὴν ἐφαρμογὴν ἰσότητος καὶ δικαιοσύνης καὶ τὴν κατάργησιν τῆς δουλείας καὶ τοῦ ἐθνικισμοῦ, ἐφ' ὅσον κατὰ μὲν τὸν Ἀλκιδάμωνα πάντες οἱ ἄνθρωποι εἶναι φύσει ἐλεύθεροι, κατὰ δὲ τὸν Ἀντιφῶντα "Ἕλληνες καὶ Βάρβαροι εἶναι ἴσοι μεταξὺ των, ἡ δὲ «εὐγένεια» ἀπορρίπτεται ὡς ἀντιστρατευομένη τὴν φύσιν καὶ αἰτία τοῦ γεγονότος ὅτι «πρὸς ἀλλήλους βεβαρβαρώμεθα». "Ἄλλο τὸ ὅτι τὸ πνευματικὸν κίνημα τῶν

16. Ἰδὲ Johannes Hirschberger, *Geschichte der Philosophie*, vol. I. Herder, Freiburg 1957, p. 45.

17. εἶναι λίαν ἐνδιαφέρον ὅτι ἀμφότερα τὰ διαφωτιστικὰ κινήματα ἐκ τῆς συγκρίσεως καὶ παρακαλουθήσεως τῆς ἐξελίξεως τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν ὀδηγοῦνται εἰς τὸν σχετικισμὸν καὶ τὴν ἐρμηνείαν τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν καὶ πνευματικῶν δημιουργημάτων τοῦ ἀνθρώπου (ἠθικῆ, γλώσσα, θρησκεία) ἐκ τοῦ συμφέροντος. Οἱ σοφισταὶ ἀποδίδουσι ταῦτα εἰς λελογισμένην ἰδρυτικὴν πράξιν ἐνὸς προσώπου, ἀποσκοποῦντος εἰς τὴν διασφάλισιν δυνάμεως ὑπὲρ τοὺς λοιποὺς καὶ ἐπιβολὴν τῆς κοινωνικῆς τάξεως. Οὕτω λ.χ. οἱ Θεοὶ κατὰ τὸν Κριτίαν ἀποτελοῦν ἐπινόημα εὐφροσύνης, ὁ ὁποῖος, ἐπιθυμῶν νὰ διασφαλίσῃ τὴν τάξιν καὶ νὰ προφυλάξῃ τὴν κοινωνίαν ἀπὸ ἀδικήματα καὶ ἐγκλήματα, ἀπὸ παραβάσεις τοῦ νόμου καὶ καταπάτησιν τῆς δικαιοσύνης ὁσάκις τοῦτο θὰ ἦτο εὐχερὲς καὶ δὲν θὰ καθίστατο ἀντιληπτόν, ἐπενόησε τὴν ὑπαρξίν παντογνώστου καὶ παντοδυνάμου οὐρανοῦ ἔντος, τὸ ὁποῖον ἔταξε τιμωρῶν τῆς ἀδικίας πρὸς ἐκφοβισμὸν τῶν παραβατῶν.

Ἡ ἰδέα τῆς ἐκ λόγων ἀσφαλείας καὶ κοινοῦ συμφέροντος συμπήξεως τῆς πρώτης κοινωνίας θὰ ἐπαναληφθῇ βραδύτερον τόσον ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ὅσον καὶ ὑπὸ νεωτέρων κοινωνικῶν φιλοσόφων. Καίτοι ἐμπεριέχει βασικὴν ἀλήθειαν, οὐχ ἤττον δὲν ἐξαρκεῖ διὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ κοινωνικοῦ φαινομένου. Ἡ Κοινωνία δὲν ἀποτελεῖ σωματεῖον μὲ «ἰδρυτικὸν σκοπόν», ἀλλ' εἶναι τι πλεόν τούτου, ὡς ἀκριβῶς καὶ ἡ ἀξία καὶ τὸ νόημα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἐξαντλεῖται εἰς τὴν φροντίδα διὰ τὴν ὕλικὴν συντήρησιν αὐτοῦ.

Σοφιστῶν τελικῶς, παρὰ τὴν σπουδαιότητά του, θὰ εὕρη φυσικῶς δυσάρεστον κατάληξιν εἰς τὸν πολιτικὸν κυνισμόν (Καλλικλῆς) καὶ τὴν ἀριστοτεχνίαν καὶ ἐριστικὴν, αἱ ὁποῖαι ἐπιφέρουν μίαν ρηχότητα εἰς τὴν σκέψιν καὶ προξενοῦν τὸν θάνατον τῆς Ἐπιστήμης.

Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἔζησαν καὶ ἐσκέφθησαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ἀναταραχῶν τῆς ἐποχῆς των, τὸ δὲ πρόβλημά των ὑπῆρξεν ἡ ἀναζήτησις τῆς ἀποτελεσματικωτέρας κατὰ τὸ δυνατὸν ἀντιμετωπίσεως τῶν κρίσιμων ἱστορικῶν καὶ κοινωνικῶν στιγμῶν¹⁸. Ἐν τῇ ἀναζητήσει των ταύτη ἔρχονται εἰς ἀντίθεσιν καὶ ἐπικρίνουν τοὺς Σοφιστὰς ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν καὶ ἰδεολογικὴν τοποθέτησιν, οὐχ ἤττον ὅμως κοινωνιολογικῶς κινοῦνται πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν καὶ συνεχίζουν τὸ ἔργον των, ἀναδεικνύμενοι πρόδρομοι καὶ πατέρες πολλῶν κοινωνιολογικῶν θέσεων καὶ διαγράφοντες τὰ πλαίσια, ἐντὸς τῶν ὁποίων μέχρι καὶ σήμερον κινεῖται ἡ κοινωνιολογικὴ ζήτησις. Τὰ αἰτήματά των περὶ κοινωνικῆς ἰσότητος, ἐλέγχου καὶ ἀντιμετωπίσεως τοῦ δημογραφικοῦ προβλήματος, κοινωνικῆς πολιτικῆς, καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, κοινωνικῶν τάξεων κλπ. δὲν ἔχουν χάσει οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον τὴν σπουδαιότητα καὶ ἐπικαιρότητα των, ἐνῶ αἱ περὶ ἀτόμου ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ κοινωνικὸν σύνολον διάφοροι τοποθετήσεις των διαχωρίζουν καὶ μέχρι σήμερον τὰ κοινωνιολογικὰ στρατόπεδα εἰς κολλεκτιβιστικὰ καὶ ἰδεολογικὰ — ἤτοι Πλατωνικὰ — ἀφ' ἑνός, καὶ εἰς περισσότερον ἀτομιστικὰ καὶ ὀρθολογιστικὰ — ἤτοι ἀριστοτελικὰ — ἀφ' ἑτέρου.

Μὲ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη κλείει οὐσιαστικῶς ἡ κοινωνιολογικὴ σκέψις τῆς ἀρχαιότητος. Ἡ Ἑλλάς δὲν ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ συνεχιστὰς τοῦ ἔργου των, ἐνῶ οἱ Ρωμαῖοι κατ' οὐδὲν πρωτοτυποῦν. Ἡ συμβολὴ τῶν Ρωμαίων εἶναι μόνον κατὰ τοῦτο σημασιώδης, ὅτι προσφέρει μίαν πλουσίαν περιγραφὴν ποικιλίας ἡθῶν, ἐθίμων καὶ θεσμῶν ἐκ τῶν πολυπληθῶν λαῶν, οἱ ὅποιοι ἔζησαν ὑπὸ τὴν ἀφανῆ αὐτοκρατορίαν (Γάκιτος, Καῖσαρ). Ἡ Κοινωνικὴ φιλοσοφία τῶν Στωϊκῶν καὶ τοῦ Ἐπικούρου, παρὰ τὰς μεταξὺ αὐτῶν ὑφισταμένας ἀντιθέσεις, συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὴν ἀδιαφορίαν των διὰ τὴν «πόλιν» πιθανῶς ἕνεκα τῆς ἐντὸς τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους διαμορφωθείσης νέας πολιτικῆς καταστάσεως, τὴν ὁποίαν ἔχουν πρὸ ὀφθαλμῶν.

18. Ὅ,τι ἀπασχολεῖ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι ἡ διάσωσις τῆς καταρροῦσης ἀθηναϊκῆς πόλεως, τῆς ὁποίας τὴν κατάπτωσιν ἀποδίδει ὁ Πλάτων εἰς τοὺς κακοὺς ἡγέτας καὶ τὸ πολίτευμα τῶν Ἀθηναίων. Τὸ σύστημα τῆς ἀνακηρύξεως τῆς βουλῆσεως τῆς πλειονότητος εἰς ὑψίστην νομοθετικὴν ἀρχήν, τὸ ὁποῖον θεωρεῖτο μέχρι τοῦδε τὸ κάλλιστον, βασιζόμενον εἰς μίαν ὑπερεκτίμησιν τῶν ἱκανοτήτων τοῦ ἀτόμου, δὲν ἤργησε νὰ ἀποδειχθῇ φαυλοκρατικόν, καταστὰν ὄργανον εἰς χεῖρας ἀσυνειδήτων δημαγωγῶν. Ἰδιαιτέρως ἐπικίνδυνον διὰ τὴν Πολιτείαν καθίσταται τὸ σύστημα τοῦτο μετὰ τὴν διαπαιδαγώγησιν τῶν ἀρχόντων ἐκ μέρους τῶν σοφιστῶν, οἱ ὅποιοι κατὰ τὸν Πλάτωνα, ἀντὶ νὰ διαπλάσσουν ἠθικῶς τὴν προσωπικότητα τῶν ἀρχόντων, ἐξωθοῦν τούτους εἰς φαυλοκρατίαν διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνθρωπαρεσκευίας.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Α'.

ΟΙ ΘΕΜΕΛΙΩΤΑΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

Ὡς ἤδη ἐν τῇ εἰσαγωγῇ παρετηρήθη ὁ προκοινωνιολογικὸς στοχασμὸς ὑπῆρξε δογματικὸς, φιλοσοφικὸς, μεταφυσικὸς. Δὲν ἀνεζήτησεν ἐρμηνείας, κανόνας, δὲν ἐπεδίωξεν ἀναλύσεις, δὲν διετύπωσεν ἀμφιβολίας. Ἐζήτησε μόνον νὰ καθιερώσῃ, νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν θεῖον, εἰς τὸ φυσικὸν δίκαιον, εἰς μίαν ὑπερτάτην ἀρχὴν τὴν πραγματικότητά. Ἡ πραγματικότης καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶναι προβληματική, ἀλλ' αὐτονόητος.

Ἡ Κοινωνιολογία ἐγεννήθη κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ κλονισμοῦ αὐτοῦ τοῦ αὐτονοήτου. Ἡ Κοινωνιολογία εἶναι μία ἐπιστήμη κρίσεως: γεννᾶται ἀπὸ τὴν κρίσιν καὶ γεννᾷ τὴν κρίσιν. Κοινωνιολογία σημαίνει προσπάθειαν κοινωνικῆς αὐτοσυνειδησίας, τὴν ὁποίαν δύναται νὰ ἀποκτήσῃ τις μόνον ἐφ' ὅσον προβληματισθῇ ἐπὶ τοῦ αὐτονοήτου. Ἡ πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ ἱστορία τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τῶν Νέων Χρόνων καὶ ἐντεῦθεν συνιστᾷ μίαν πορείαν κρίσεως, ἡ ὁποία ἤρχισε νὰ ὑποσκάπτῃ τὰ θεμέλια τοῦ μεγαλοπρεποῦς οἰκοδομήματος τοῦ Μεσαίωνα, ἡ ἔξοδος ἀπὸ τοῦ ὁποίου διὰ πρώτην φοράν θέτει ἐρωτηματικὰ εἰς τὸν ἀκλόνητον πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν χῶρον. Δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἐξετάσωμεν διατὶ ἡ κρίσις αὕτη ἐκορυφώθη κατὰ τὸν 19 αἰῶνα. Ὅσοι ἐστοχάσθησαν κατὰ τὸν αἰῶνα αὐτὸν ἠσθάνθησαν βαθύτατα τὴν κρισιμότητα τῆς ἐποχῆς των. Τὰ ἔργα των δονεῖ τὸ βίωμα αὐτό. Ὅλοι των χαρακτηρίζονται διὰ τὸν τολμηρὸν, ριζοσπαστικὸν προβληματισμὸν των. Κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα τὰ θεμέλια τοῦ κοινωνικοῦ αὐτονοήτου κλονίζονται, τὸ θρησκευτικὸν ἔδαφος σείεται συθέμελα, τὰ ἀξιολογικὰ κριτήρια ἀνατρέπονται, ὁ ἠθικὸς κόσμος ἀπειλεῖται. Ἐναγώνιοι προσπάθειαι καταβάλλονται διὰ τὴν διάγνωσιν τῆς καταστάσεως καὶ ἔντονος διαζωγραφίζεται ἡ νοσταλγία τῆς «ἀντίπερα ὄχθης», τῆς «ἐξόδου» πρὸς ἓνα κόσμον ἀρμονικώτερον.

Ἡ πρώτη Κοινωνιολογία — σειсмоγράφος τῆς κοινωνικῆς ἐκρήξεως — δὲν ἀνεπτύχθη εἰς τὰ Πανεπιστημιακὰ σπουδαστήρια. Οἱ πρῶτοι Κοινωνιολόγοι δὲν ὑπῆρξαν καθηγηταὶ Πανεπιστημίων: τοῦτο ἐξήσφαλσε μείζονα ἐλευθερίαν σκέψεως, ἀλλ' ἀπετέλεσε συγχρόνως καὶ μίαν δέσμευσιν, πολλάκις δὲ καὶ οἰκονομικῆς φύσεως ὡς λ.χ. συνέβη μὲ τὸν Spencer. Εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ στραφοῦν πρὸς τὸ εὐρὸν ἀναγνωστικὸν κοινὸν καὶ ἀκροατήριον καὶ κατ' ἀνά-

γκην παραμένουν δέσμοι τῶν πνευματικῶν σχημάτων τῆς ἐποχῆς. Ὅλοι των ὑπόκεινται εἰς τὸν πνευματικὸν συρμὸν τῆς ἐξελικτικῆς ἀναζητοῦν ἀφελῶς τὰς πρώτας ἀρχὰς καὶ αἰτίαι. Δι' αὐτοὺς δὲ αἱ πρώται ἀρχαὶ ταυτίζονται μὲ τὰ ὅρια τῶν ἱστορικῶν γνώσεών των. Περιπίπτουν ἀναμφιβόλως εἰς σφάλματα, παραβιάζουν τὴν ζῶσαν πραγματικότητα χάριν θεωρητικῶν σχημάτων, γνωρίζουν μίαν πρόσκαιρον μεσουράνισιν, διὰ τὴν σβήσουσιν ὀριστικῶς σχεδὸν μαζὶ μὲ τὸν αἰῶνα των. Παραμένουν ὅμως ἀγωνιστικοὶ καὶ διέπονται ἀπὸ μεταρρυθμιστικὰς τάσεις. Κοινὸν γνώρισμα πάντων εἶναι ὅτι ἠθέλησαν νὰ χαρακτηρίσουν τὴν ἐποχὴν των, νὰ ἐρμηνεύσουν τὴν κοινωνίαν των καὶ ἐν συνεχείᾳ νὰ διατυπώσουν προγνώσεις διὰ τὸ μέλλον καὶ τὴν τύχην τοῦ κοινωνικοῦ γίγνεσθαι. Ὅλοι ὑπῆρξαν προφηταὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ ἀστικοῦ καὶ βιομηχανικοῦ κόσμου τῆς ἐποχῆς των καὶ τῆς ἀνατολῆς ἐνὸς καλλιτέρου μέλλοντος. Κατὰ τὰ ἄλλα αἱ κοινωνιολογίαι των διαφέρουν οὐσιαστικῶς μεταξύ των, οὐχὶ σπανίως δὲ ἔρχονται καὶ εἰς ἄμεσον ἀντίθεσιν.

Οἱ θεμελιωταὶ τῆς Κοινωνιολογίας ἔθεσαν οὐσιαστικῶς ὅλα τὰ ἐρωτήματα, μὲ τὰ ὁποῖα μέχρι καὶ σήμερον προβληματίζεται αὕτη ὡς ἐπιστήμη. Εἶναι δὲ βέβαιον ὅτι διὰ τὴν προώθησιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης πολλάκις μία ὀρθῶς τιθεμένη ἐρώτησις εἶναι κατὰ πολὺ πολυτιμωτέρα μιᾶς ἐλκυστικῆς θεωρίας. Ὡς ἐρωτῶντες δὲ κυρίως ἐξεταζόμενοι οἱ Comte, Quételet, Marx καὶ Spencer καταδεικνύονται ὡς οἱ πρώτοι πράγματι θεμελιώσαντες τὴν ἡμετέραν ἐπιστήμην. Ἐκαστος τούτων ἠρώτησε πρὸς μίαν κατεύθυνσιν καὶ τὸ ἐρώτημα αὐτοῦ ἔθεμελίωσε μίαν σχολήν. Αἱ «σχολαὶ» καὶ κατευθύνσεις αὗται διαφοροποιήθησαν καὶ ἀναπτυχθεῖσαι παρεδόθησαν ὡς πολύτιμος πνευματικὴ κληρονομία, ἀλλὰ καὶ ὑποχρέωσις τοῦ 19ου αἰῶνος πρὸς τὸν 20ὸν αἰῶνα.

1. Auguste Comte

I. Εἰς τὸν Isidore Auguste Marie Francois Xavier Comte (1798-1857) ἐπέπρωτο νὰ ἀναγνωρισθῆ διεθνῶς ἡ πατρότης τῆς Κοινωνιολογίας ὡς ἐπιστήμης. Εἰς αὐτὸν ὀφείλεται καὶ ὁ εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας χρησιμοποιοῦμενος ὄρος Sociologie (Soziologie, Sociology κλπ.)¹⁹.

Ὁ Comte ὑπῆρξε πολὺ εὐφυῆς. Εἰς ἡλικίαν 24 ἐτῶν συνέγραψε μίαν ἐργασίαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Prospectus des Travaux scientifiques necessaires pour réorganiser la societé» (1822), ἡ ὁποία κατεδείκνυε ἤδη ἐνωρίτητα

19. Ἡ χρῆσις τοῦ λατινοελληνικοῦ τούτου κράματος πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς νέας ἐπιστήμης ὀφείλεται εἰς ὄλως τυχαῖον γεγονός. Ὁ Comte κατ' ἀρχὴν ἤθελε νὰ ὀνομάσῃ τὴν ἐπιστήμην «κοινωνικὴν φυσικὴν». Ἡ ὑποκλοπὴ ὅμως τοῦ ὄρου τούτου παρὰ τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἀντίποδός του Quételet πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς κατὰ τὸ ἔτος 1835 ἐκδοθείσης στατιστικῆς του, ἐπλήρωσε πικρίας τὸν Comte καὶ ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ καταφύγῃ εἰς τὸν φιλολογικῶς οὐχὶ τόσο ἐπιτυχῆ ὄρον Sociologie.

τὰ ἐνδιαφέροντα καὶ τὰς προθέσεις του. Χαρακτηριστικὸν ἐπίσης εἶναι καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἔκτοτε ἔδιδε διαλέξεις εἰς τὴν οἰκίαν του ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου καὶ ἠργάζετο τοσοῦτον, ὥστε νὰ πάθῃ ὑπερκόπωση καὶ νὰ ὑποστῇ κλονισμόν τῶν νεύρων. Ὑπῆρξεν ὁ χαρακτηριστικὸς τύπος τοῦ Κοινωνιολόγου: ὁ ἄνθρωπος μὲ τὰς προβληματικὰς πρὸς τὸ περιβάλλον του σχέσεις, ὁ ἔρευνητὴς ὁ ὁποῖος ρίπτεται μετὰ πάθους καὶ δίψης γνώσεως εἰς τὴν ἔρευναν αὐτοῦ ἀκριβῶς τοῦ θέματος, τὸ ὁποῖον τὸν προβληματίζει καὶ τὸν ἀνησυχεῖ εἰς τὴν κατ' ἰδίαν ζωὴν.

Ὁ Comte ὑπῆρξε μαθητὴς καὶ γραμματεὺς τοῦ Saint-Simon, τοῦ ὁποίου συνεχίζει τὴν σκέψιν καὶ τὸ ἔργον. Ἐπανειλημμένως ὑπέβαλλεν ὑποψηφιότητα καθηγητοῦ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, ἀλλ' ἀπέτυχε. Τὸ 1828 ἱδρύσασε τὴν «Société positiviste», ἡ ὁποία οὐσιαστικῶς τοῦ ἐξησφάλισε τόσον τὴν ἐκτύπωσιν τῶν ἔργων του, ὅσον καὶ γενικώτερον τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Στηρίξας τὸ πρῶτον τὰς ἐλπίδας του εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ ἀπογοητευθεὶς ἐστράφη ἀργότερον πρὸς τὸ προλεταριάτον, τὸ ὁποῖον ἔβλεπεν ὡς φορέα τῆς θετικιστικῆς τάξεως, τὴν ὁποίαν ἐκήρυσσεν.

Ἡ σκέψις του διέρχεται ὠρισμένα στάδια, περὶ τῶν ὁποίων μαρτυροῦν τὰ συγγράμματά του, καταλήγει δὲ οὐσιαστικῶς εἰς μίαν αὐτοαναίρεσιν, ἐφ' ὅσον τὴν ὀρθολογιστικὴν «Philosophie positive» διαδέχεται ἡ νοσταλγία τῆς ἐπιστροφῆς εἰς θεολογικὰ σχήματα σκέψεως καὶ ζωῆς καὶ ἡ ἴδρυσις τῆς νέας θρησκείας τῆς ἀνθρωπότητος²⁰.

Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς σκέψεώς του ἀκολουθεῖ τὴν αὐτὴν ὁδόν, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησαν καὶ οἱ λοιποὶ θεμελιωταὶ τῆς κοινωνιολογίας: χαρακτηρίζει καὶ ἐρμηνεύει τὴν ἱστορικὴν ὥραν, τὴν ἱστορικὴν στιγμὴν, τὴν ἐποχὴν του. Ὅ,τι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην προσελκύει τὸ ἐνδιαφέρον πάντων εἶναι ἡ βιομηχανία, τὴν ὁποίαν ἕκαστος ἀντιλαμβάνεται κατὰ τὸν ἴδιον αὐτοῦ τρόπον. Ὁ Comte βλέπει εἰς τὴν βιομηχανίαν κυρίως τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ στοιχείου. Ἡ ἐπιστημονικὴ ὀργάνωσις τῆς ἐργασίας, ἡ ἐξεπιστημονίκευσις τῶν ἀσχολιῶν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἡ συγκέντρωσις τῶν ἐργατικῶν μαζῶν εἶναι τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ἐκ τῆς βιομηχανίας, τὰ ὁποῖα ἐντυπωσιάζουν τὸν Comte. Τὴν ἐποχὴν του χαρακτηρίζει ὡς περίοδον ἐπεισοδιακῆς κρίσεως

20. Ἡ πρώτη περίοδος τῆς σκέψεως τοῦ Comte χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀναζήτησιν καὶ τὴν ἐπαναστατικὴν θὰ ἐλεγέ τις διάθεσιν. Κύρια ἔργα τῆς ἐποχῆς ταύτης (μεταξὺ 1820 καὶ 1826) εἶναι τὰ «Opuscules de philosophie sociale: Sommaire appréciation sur l'ensemble du passé moderne» (1820), τὸ προμνημονευθὲν «Prospectus des travaux scientifiques nécessaires pour réorganiser la Société» (1822), τὸ «Considérations philosophiques sur les sciences et les savans» (1825) καὶ τὸ «Considérations sur le pouvoir spirituel» (1825-1826). Τὴν δευτέραν περίοδον συνιστοῦν αἱ παραδόσεις του: «Cours de philosophie positive» (1830-1842), ἐνῶ ἡ τρίτη περίοδος σφραγίζεται ὑπὸ τοῦ «Système de politique positive ou Traité de sociologie instituant la religion de l'humanité» (1851-1854). Περὶ τούτων ἴδὲ: Aron, R. Les étapes de la pensée sociologique, Éditions Gallimard, 1967, σελ. 79 ἔξ.

ἐκ τῆς ὑποχωρήσεως ἐνὸς θνήσκοντος κόσμου τοῦ παρελθόντος, τοῦ κόσμου τῆς θεολογικῆς σκέψεως καὶ τῆς στρατιωτικῆς κοινωνίας, καὶ τῆς ἀνατολῆς ἐνὸς νέου κόσμου, τοῦ κόσμου τῆς γνώσεως, τῆς ἐπιστήμης, τῶν ἐπιστημόνων καὶ τοῦ θετικοῦ πνεύματος. Οἱ ἐπιστήμονες ἀντικαθιστοῦν κατὰ τὴν νέαν ταύτην ἐποχὴν τοὺς θεολόγους, οἱ ἐπιχειρηματῆαι καὶ τραπεζιτικοὶ τοὺς στρατιωτικούς.

Οἱ ἄνθρωποι τῶρα σκέπτονται ἐπιστημονικῶς καί, ἐπομένως, δὲν ἔχουν ἀνάγκην μῆτε τῆς μεταφυσικῆς παρηγορίας τῶν θεολόγων καὶ μεταφυσικῶν, μῆτε τῆς πολεμικῆς ἐμπειρίας τῶν στρατιωτικῶν, καθ' ὅσον τὰς ἀνάγκας τῶν ἱκανοποιοῦν πλέον διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐκμεταλλεύσεως τῆς φύσεως καὶ τῆς λογικῆς διοργανώσεως τοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ των βίου. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Marx, ὁ ὁποῖος ἐκ τῆς βιομηχανίας θὰ συναγάγῃ τὸ συμπέρασμα τῆς πάλης τῶν τάξεων καὶ θὰ κηρύξῃ τὴν ἐπανάστασιν, ὁ Comte γίνεται κήρυξ τῆς θετικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς κοινωνιολογίας.

Αὐτὴν τὴν θετικὴν φιλοσοφικὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν κοινωνιολογίαν ἀναπτύσσει κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν τῆς πνευματικῆς ἐξελιξεῶς του, κατὰ τὴν περίοδον τῶν «Cours de Philosophie Positive». Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, συνεχίζει καὶ ἀναπτύσσει τὰς πρώτας του ἰδέας ὁ Comte καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐφαρμόσῃ ταύτας πρὸς ἐρμηνεῖαν καὶ χαρακτηρισμὸν οὐχὶ πλέον τῆς συγκεκριμένης ἐποχῆς του, ἀλλὰ τῆς Γενικῆς Ἱστορίας. Κατὰ τὴν προσπάθειαν ταύτην περιπίπτει εἰς τὸ ἀφελές σφάλμα νὰ ταυτίσῃ τὴν εὐρωπαϊκὴν μὲ τὴν παγκόσμιον Ἱστορίαν, τὰς τάσεις τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας μὲ τὴν ἀρμόζουσαν διὰ τὸ καθόλου ἀνθρώπινον γένος κοινωνικὴν τάξιν²¹.

Κλασσικὸς εἶναι ὁ περιφημὸς νόμος τῶν τριῶν σταδίων, τὸν ὁποῖον ἐφαρμόζει πρὸς δύο κατευθύνσεις ἀλληλοσυμπληρουμένας, διὰ νὰ καταδείξῃ ἀφ' ἐνὸς μὲν τὰ στάδια, διὰ τῶν ὁποίων διήλθε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐξελίξει του, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰς ἐπιστημονικὰς παγιώσεις τοῦ θετικοῦ πνεύματος κατὰ ἕν ὠρισμένον ἐπιστημολογικὸν σχῆμα²².

21. Δὲν θὰ πρέπει νὰ συγχέωμεν μεταξύ τῆς κεντρικῆς πράγματι σημασίας τῆς Εὐρώπης διὰ τὴν πνευματικὴν καὶ τεχνολογικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ κόσμου, καὶ τοῦ ἀδικαιολογήτου ταύτισμοῦ Εὐρώπης καὶ Κόσμου εἰς βάρος τοῦ δευτέρου. Ὡς πρὸς τὴν σημασίαν τῆς Εὐρώπης ἔγραφεν ὁ Schiller πρὸς τὸν Goethe τὴν 26ην Ἰανουαρίου 1798 μεταξύ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς: «Ἀποτελεῖ εὐεργεσίαν νὰ ἔχῃ τις γεννηθῆ ἐν Εὐρώπῃ. Εἶναι τῷ ὄντι ἀσύλληπτον τὸ γεγονός ὅτι ἡ ζωτικὴ δύναμις τοῦ ἀνθρώπου ἐνεργοποιήθη μόνον εἰς ἕν τόσον μικρὸν τμήμα τοῦ κόσμου, ἐνῶ αἱ τεράστια ἐκεῖναι ἀνθρωπομάζαι καὶ λαομάζαι (ἐννοεῖ τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Συρίαν) οὐδαμῶς συγκαταλέγονται μεταξύ τῶν συμβαλόντων εἰς τὴν ἀνθρωπίνην τελείωσιν». (Τὸ κείμενον παρὰ R o p c e, *Jenseits von Angebot und Nachfrage*, σ. 122).

22. Τὸν νόμον τῶν τριῶν σταδίων ἐξετάζει εἰς τὸ πρῶτον μᾶθημα τοῦ *Cours de Philosophie positive* (ἔκδοσις 5, τόμ. 1ος σελ. 2-8), ἐνῶ εἰς τὸ δευτερον μᾶθημα (σελ. 32-63) διατυπώνει τὰς ἐπιστημολογικὰς του ἰδέας. Περὶ τούτων πλεονα ἐπιθι: H e n r i C o u h i e r, *La jeunesse d' Auguste Comte et la formation du positivisme*, III, Auguste Comte et Saint-Simon, Paris, Vrin 1941, σελ. 289-291.

Συμφώνως πρὸς τὸν περὶ τριῶν σταδίων νόμον, τὸν ὁποῖον παραλαμβάνει ὁ Comte παρὰ τοῦ Saint-Simon, ὁ ἄνθρωπος διήλθε τρία στάδια: ἤρξατο μὲ τὴν θ ε ο λ ο γ ι κ ῆ ν φάσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἤρμηνευσεν τὰ φαινόμενα ἀποδίδον ταῦτα εἰς ὄντα ἢ δυνάμεις θείας, τὰς ὁποίας ἀντιλαμβάνεται ἀνθρωποπαθῶς· μετέβη εἰς τὴν μ ε τ α φ υ σ ι κ ῆ ν φάσιν τῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν καὶ πλησιάζει τώρα τὴν θ ε τ ι κ ῆ ν του φάσιν, τὴν φάσιν τοῦ μέλλοντος, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος περιορίζεται εἰς τὴν παρατήρησιν τῶν φαινομένων καὶ διαπίστωσιν τῶν κανονικῶν σχέσεων, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ ὑφίστανται μεταξύ τούτων, τόσον εἰς μίαν δεδομένην στιγμήν, ὅσον καὶ γενικῶς. Ἐνδιαφέρεται νὰ ἀποκαλύψῃ τὰ αἷτια καὶ νὰ διατυπώσῃ τοὺς νόμους, οἱ ὁποῖοι τὰ διέπουν. Εἰς τὰ τρία ταῦτα μεγάλα πνευματικά στάδια ἀντιστοιχοῦν τὰ στάδια τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως: στρατιωτικόν, νομικόν καὶ βιομηχανικόν. Ὁλόκληρος ἡ φιλοσοφία τοῦ Comte προτίθεται μοναδικῶς νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀντιστοιχίαν ταύτην²³.

II. Ἡ ἱεραρχικὴ σειρὰ τῶν ἐπιστημῶν κατὰ Comte μαρτυρεῖ πρὸς μίαν ἄλλην κατεύθυνσιν, πότε εἰς ἐκάστην τούτων ἡ διανόησις καθίσταται θετικῆ. Κατὰ τὸν Comte τὸ οἰκοδόμημα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως ἀναπτύσσεται ἀπὸ τῶν ἀπλουστέρων πρὸς τὰ συνθετώτερα, ἡ δὲ ἐπιστήμη ἀκολουθεῖ πορείαν σειρᾶς προοδευτικῶς φθινοῦσης εἰς γενικότητα καὶ ἀφαίρεσιν, αὐξοῦσης δὲ εἰς πολυσυνθετότητα καὶ οὐσιαστικότητα. Ἡ ἱεραρχικὴ σειρὰ τῶν ἐπιστημῶν, οὕσα συγχρόνως καὶ χρονολογικὴ σειρὰ θετικοποιήσεως τούτων, εἶναι κατὰ τὸν Comte ἡ ἐξῆς, ἀρχῆς γινομένης ἀπὸ τῆς βάσεως πρὸς τὴν κορυφήν: 1. Μαθηματικά, 2. Ἀστρονομία, 3. Φυσικὴ, 4. Χημεία, 5. Βιολογία, 6. Κοινωνιολογία. Ἐκάστη προηγουμένη ἐπιστήμη ἐκλαμβάνεται ὡς βᾶσις καὶ ἀπαραίτητος προϋπόθεσις διὰ τὸ ἔργον τῆς ἐπομένης, ἥτις ἀσχολεῖται μὲ ἀντικείμενα οὐσιαστικώτερα καὶ συνθετώτερα τῆς προγενεστέρας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὰ μὲν μαθηματικὰ θεωροῦνται ὡς ἡ πρώτη βᾶσις καὶ προϋπόθεσις πασῶν τῶν ἐπιστημῶν, παρέχοντα ἀφηρημένην καὶ γενικωτάτην θεωρητικὴν γνῶσιν, ἡ δὲ Κοινωνιολογία, ὡς ἡ ὑψίστη τῶν ἐπιστημῶν, ἡ κορωνὶς τοῦ ἐπιστημολογικοῦ οἰκοδομήματος, τὸ ἐπιστέγασμα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, συγχρόνως δὲ καὶ ἡ μᾶλλον συγκεκριμένη πασῶν τῶν ἐπιστημῶν, εἶναι ὑποχρεωμένη, ὡς ἐκ τῆς συνθετότητος τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς, νὰ χρησιμοποιοῖ τὰς ἀληθείας πασῶν τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν, διόπερ καὶ ἐνεφανίσθη ὡς ἡ τελευταία πασῶν, δὲν ἔφθασε δὲ εἰσέτι τὸν ἀπαιτούμενον βαθμὸν θετικοποιήσεώς της²⁴.

23. Ἴδὲ καὶ Α. Λόρια, Κοινωνιολογία σελ. 127 ἐξῆς.

24. Θὰ πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι, ἀνεξαρτήτως τῶν λοιπῶν σφαλμάτων ὡς πρὸς τὴν ταξινόμησιν τῶν ἐπιστημῶν, σήμερον δὲν γίνεται ἀποδεκτὴ ἡ μονομερὴς αὕτη σχέσις μεταξύ τῶν «ἀπλουστέρων» καὶ «συνθετωτέρων», ἀλλὰ πιστεύεται ὅτι ὑφίσταται ἀλληλεπίδρασις καὶ ἀλληλοσυμπλήρωσις μεταξύ τῶν διαφόρων ἐπιστημῶν. Ὅπως ἰδιαίτερος θὰ

Συμφώνως πρὸς τὴν θεωρίαν ταύτην τὰ μαθηματικὰ φαινόμενα εἶναι τὰ ἀπλούστερα πάντων, τὰ δὲ κοινωνικὰ τὰ συνθετώτερα καὶ πολυπλοκώτερα. Ἡ αὔξουσα αὕτη πολλαπλότης καὶ συνθετότης ἀπὸ τῶν μαθηματικῶν πρὸς τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα δὲν εἶναι ἄνευ σημασίας διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν καὶ τὰ πορίσματά της. Ὅσον ἀπλούστερα εἶναι τὰ φαινόμενα, τόσον ἀκριβέστεροι καὶ σταθερώτεροι καὶ οἱ διέποντες ταῦτα νόμοι· οἱ «κοινωνικοὶ νόμοι» παρουσιάζονται διὰ τοῦτο ὡς οἱ ὀλιγώτερον προσδιωρισμένοι καὶ ἀκριβεῖς, συνεπῶς δὲ καὶ ἡ γνῶσις αὐτῶν εἶναι δυσχερεστέρα.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Comte διατυπώνει μίαν βασικὴν ἀλήθειαν καὶ καθάπτεται τῆς σημαντικωτέρας ἴσως δυσχερείας, ἡ ὅποια καθιστᾷ καὶ σήμερον τὸ ἔργον τῆς κοινωνιολογικῆς ἐπιστήμης ἐξόχως ἐπίπονον. Μόνον ὅτι ἡ δυσχέρεια δὲν ἔγκειται, ὡς ἐφαντάσθη ὁ Comte, εἰς τὸν χαμηλὸν βαθμὸν θετικοποιήσεώς της ἢ ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν πολυσύνθετον μορφήν τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, ἀλλ' εἰς τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὴν κοινωνιολογικὴν ἀνάλυσιν ὁ ἐρευνητὴς εἶναι συγχρόνως τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρέυνης του. Δὲν διαθέτει, ὡς συμβαίνει λ.χ. προκειμένου περὶ τῆς ἐρέυνης τῆς φύσεως, τὴν ἀναγκαίαν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ ἀντι-κειμένου, τὸ ὅποιον ἐρευνᾷ, ἀλλ' εἶναι καὶ ὁ ἴδιος περιπεπλεγμένος μὲ ἀπειράριθμα νήματα εἰς τὸ δίκτυον τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος. Ὁ κοινωνιολόγος δὲν εἶναι ἐκτὸς τοῦ πλέγματος τῶν συναρτήσεων καὶ προβλημάτων, τὰ ὅποια ἐπιθυμεῖ νὰ διερευνήσῃ, ἀλλὰ συστατικὸν στοιχεῖον τῆς κοινωνικῆς προβληματικῆς.

Πῶς φαντάζεται ὅμως τὴν ἐπιστήμην τῆς κοινωνιολογίας ὁ Comte;

Ἡ Κοινωνιολογία διὰ τὸν Comte πρέπει νὰ εἶναι συγκεκριμένη «ἐπιστημονικὴ πολιτικὴ», ἡ ὅποια ὡς ἀποστολὴν καὶ ἔργον αὐτῆς ἔχει τὴν «κοινωνικὴν φυσικὴν» ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῶν διαφωτιστῶν (Condorcet, Tracy). Πρέπει δηλαδὴ νὰ ἀποβῇ σπουδὴ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ὡς καὶ τὰ ἀστρονομικά, φυσικά, χημικά ἢ φυσιολογικά φαινόμενα, ἐφαρμόζουσα τὴν παρατήρησιν καὶ τὰς μεθόδους τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἀναζητοῦσα εἰς τὸν κοινωνικὸν κόσμον τοὺς ἀμεταβλήτους νόμους, οἱ ὅποιοι τὸν διέπουν. Ἡ ἀνακάλυψις τῶν τοιούτων νόμων ἀποτελεῖ τὸν εἰδικὸν σκοπὸν τῆς ἐρέυνης, ἐνῶ ὁ δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου ἐπιδιωκόμενος στόχος εἶναι ἡ ἀντιμετώπισις καὶ τὸ «ξεπέρασμα» τῆς ἐπικρατούσης διανοητικῆς, ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναρχίας καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῶν «φυσικῶν ἀρχῶν» τοῦ κοινωνικοῦ βίου,

---

πρέπει νὰ σημειωθῇ ἡ συμβολὴ τῆς κοινωνιολογίας, ἡ ὅποια ἀντὶ ἀπλῶς νὰ ἀποδέχεται τὰ πορίσματα καὶ τὴν βοήθειαν τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν κινδυνεύει νὰ καταστῇ βοηθητικὴ ἐπιστήμη, διαφωτίζουσα τὸ ἀντικείμενον τῆς ψυχολογίας, πολιτικῆς, οἰκονομίας καὶ τῶν λοιπῶν κοινωνικῶν ἰδίᾳ ἐπιστημῶν εἰς βαθμὸν σημαντικώτατον καὶ ἐπιχέουσα νέον φῶς εἰς τὴν κατανόησιν τῶν κοινωνικῶν φαινομένων.

ὡς αὐταὶ ἐκδηλοῦνται διὰ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς βιολογικῆς δομῆς τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως.

Αἱ προγενέστεραι ἐπιστῆμαι ἐξειλίχθησαν βαθμηδὸν εἰς «θετικὰς» (positiv ἀπὸ τοῦ λατινικοῦ positivum = τὸ δεδομένον), ἐνῶ ἡ Κοινωνιολογία, ἅτε ἡ νεωπύτη πασσῶν, δὲν ἐθετικοποιήθη ἱκανῶς εἰσέτι. "Ὅταν φθάσῃ τὸ θετικὸν αὐτῆς στάδιον, τότε θὰ δυνηθῇ νὰ καταστῇ καὶ ἐφηρμοσμένη ἐπιστήμη, ὅπερ σημαίνει ὅτι θὰ δύναται, καὶ ὀφείλει συγχρόνως, νὰ θέσῃ εἰς κίνησιν μίαν ἀ ν α δ ι ο ρ γ ᾶ ν ο σ ι ν τῆς Κοινωνίας. Ὁ Comte ἐμφανίζεται εἰς τὴν προσπάθειάν του αὐτὴν ἐπιδιώκων ἐν σχέδιον Γενικῆς Κοινωνιολογίας τῆς Γνώσεως καὶ τῶν Ἐπιστημῶν καὶ μίαν ἀνάλυσιν τοῦ πολιτικοῦ κόσμου τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Πιστεύων δὲ εἰς τὴν προτεραιότητα τοῦ ὅλου ἔναντι τῶν μερῶν αὐτοῦ, τῆς συνθέσεως ἔναντι τῆς ἀναλύσεως, προσπαθεῖ νὰ τοποθετῇ τὰ ὑπὸ ἔρευναν καὶ ἐρμηνείαν φαινόμενα ἐντὸς ὅσον τὸ δυνατόν εὐρυτέρων πλαισίων, διὰ νὰ καταλήξῃ νὰ ἀντιλαμβάνηται ὡς Κοινωνίαν οὐχὶ πλέον τὴν κοινωνικὴν ὁμάδα, ὡς θὰ πράξῃ ἀργότερον ὁ Durkheim, ἀλλ' ὀλόκληρον τὴν Κοινωνίαν, νοουμένην ἐντὸς τῆς Παγκοσμίου Ἱστορίας. Ἐπίστευε δὲ ἀκραδάντως ὅτι διὰ τοῦ τρόπου τούτου δὲν θὰ ἡρμήνευεν ἀπλῶς τὸ παρελθὸν καὶ δὲν θὰ διεφώτιζε μόνον τὸ παρὸν, ἀλλὰ θὰ ἠδύνατο νὰ προβλέψῃ καὶ ποῖον θὰ εἶναι, ποῖον θὰ πρέπει νὰ εἶναι, τὸ μέλλον, ἐφ' ὅσον τὰ πάντα ὑπόκεινται εἰς τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐξελικτικῆς νομοτελείας.

Παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Comte, ὡς ἐξ ἄλλου καὶ οἱ λοιποὶ θεμελιωταὶ τῆς Κοινωνιολογίας, δὲν ἀσχολεῖται μὲ «λεπτομερείας», ὡς συμβαίνει μὲ τοὺς συγχρόνους κοινωνιολόγους. Τὸν συγκινοῦν τὰ μεγάλα θέματα καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ καθόλου «Κοινωνικοῦ». Περιέπεσαν ὅμως εἰς τὸ αὐτὸ σφάλμα, εἰς τὸ ὁποῖον περιέπεσαν καὶ οἱ λοιποὶ σύγχρονοί του. Μολονότι προσπαθεῖ νὰ μεταλαμπαδεύσῃ τὰ πορίσματα καὶ νὰ μεταφέρῃ τὰς μεθόδους τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὰς θεωρητικὰς καὶ κοινωνικὰς ἐπιστήμας, καί, μολονότι διαρκῶς ὀμιλεῖ περὶ positivum καὶ ρεαλιστικῆς πραγματικότητος, τελικῶς ἡ Κοινωνιολογία του ἀποδεικνύεται ἀπλῶς σκέψις, καὶ μάλιστα μεταφυσικὴ σκέψις, καταλήγουσα εἰς φιλοσοφικὸν σύστημα καὶ κοσμοθεωρίαν. Ἡ κοσμοθεωρία αὕτη ἐρμηνεύει τὸν σκοπὸν τῆς ἀνθρωπότητος ὡς ἐνιαῖον, τὴν ἀνθρωπότητα καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτῆς ὡς μίαν, τὴν ἐξέλιξιν ὡς ἐνιαίαν καὶ ἀναγκαίαν, καθ' ὅσον ἔχει προσδιορισθῆ εἴτε παρὰ τοῦ Θεοῦ εἴτε ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὰ πάντα προσδιοριζόμενα καὶ διεπόμενα ὑπὸ νόμων. Οὕτως πως, ὡς παρατηρεῖ ὁ Aron²⁵, ἡ σκέψις τοῦ Comte, καὶ ἐκεῖ ποῦ προσλαμβάνει μίαν αὐστηρὰν ἐπιστημονικοφάνειαν θετικιστικὴν, καταδεικνύεται ὅτι δὲν ἀποτελεῖ παρὰ μίαν ν ἔ α ν δ ο γ μ α τ ι κ ῆ ν σ κ έ ψ ι ν καὶ μίαν νέαν παραλλαγὴν τῆς ἐρμηνείας τῆς Ἱστορίας διὰ τῆς Προνοίας. Τελικῶς καὶ ὁ ἴδιος πιστεύει ὅτι εἰς τὸν κό-

25. Aron, μνημ. ἔργ. σ. 97.

σμον κυβερνοῦν αἰ ἰ δ έ α ι, ὅτι ὁ κοινωνικός μηχανισμός βασιζέται ἐπὶ τῶν ἰδεῶν, πρᾶγμα τὸ ὅποιον δὲν ἔχει μόνον τὴν ἔννοιαν, τὴν ὅποιαν ἐπεθύμει νὰ δώσῃ, ὅτι δηλ. θὰ πρέπει νὰ διοχετεύσωμεν εἰς τὸν λαὸν τὸ θετικὸν πνεῦμα, καὶ τότε θὰ ἔχωμεν τὰ ποθοῦμενα κοινωνικὰ ἀποτελέσματα.

III. Τόσον ὁ Comte, ὅσον καὶ οἱ σύγχρονοὶ του ὑπῆρξαν ὁπαδοὶ τῆς φιλοσοφικῆς καὶ ἰδεολογικῆς πίστεως εἰς τὴν ἐξέλιξιν (Evolutionismus). Ἡ ἐξελιξιαρχία ἐδίδασκε καὶ ἐπίστευεν ὅτι ἡ ἀνθρωπότης ἀναπτύσσεται καὶ ἐξελισσεται διαρκῶς πρὸς τὰ ἄνω, πρὸς τὰ τελειότερα, καὶ μάλιστα μὲ ἀκρίβειαν φυσικῶν νόμων, ἔστω καὶ ἂν εἰς τὴν Ἱστορίαν ἐμφανίζωνται καὶ περιοδοὶ πτώσεως ἢ στάσεως ἢ καθυστερήσεως. Εἶναι ἡ πίστις ὅτι δὲν χρειάζεται παρὰ μία μικρὰ προσπάθεια καὶ μία ὄθησις ἀπλῶς ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τότε, μὲ μαθηματικὴν ἀκρίβειαν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀτέγκτων φυσικῶν νόμων, θὰ φθάσῃ ἡ ἀνθρωπότης εἰς τὸ στάδιον μιᾶς ἀρμονικῆς Κοινωνίας, ἢ ὡς ἐπίστευεν ὁ Marx, μιᾶς δικαιότερας κομμουνιστικῆς κοινωνίας, ἢ, ἐν πάσῃ περιπτώσει εἰς μίαν ἄλλην μορφήν κοινωνικοῦ βίου, ὁ ὅποιος, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν θὰ εἶναι ὁ ἰδεωδέστερος καὶ τελειότερος, θὰ εἶναι ὅπωςδῆποτε ἀνώτερος καὶ τελειότερος τοῦ προγενεστέρου. Τὴν Εὐρώπην τοῦ 19ου αἰῶνος χαρακτηρίζει γενικῶς ἡ πίστις αὕτη εἰς τὴν πρόδον καὶ τελικὴν ἐπικράτησιν τῆς ἀρμονίας, παρὰ τὰ ἐμπόδια, τὴν ἀδικίαν καὶ τὰς ἀσχημίας τῆς ζωῆς, τὰ ὅποια ἠρμηνεύοντο μόνον ὡς ὑπολείμματα κακοῦ παρελθόντος καὶ ἀποτελέσματα ἀγνοίας καὶ πνευματικῆς καθυστερήσεως. Ὁ Ἀ΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, ἡ ἐπανάστασις τοῦ ρωσικοῦ Κομμουνισμοῦ καὶ ἐπικράτησις τοῦ προλεταριάτου, καθὼς καὶ ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἱστορίας κατὰ τὸν 20ον αἰῶνα, ἐκλόνισαν σοβαρῶς τὴν ἀφελῆ πίστιν ταύτην καὶ ἀπεκάλυψαν ὅτι εἰς τὴν ἱστορικὴν πορείαν τῆς ἀνθρωπότητος τελικῶς δὲν ἐπικρατοῦν μόνον αἱ δημιουργικαὶ θετικαὶ δυνάμεις, αἱ ὅποια ὀδηγοῦν τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὴν ἁρμονίαν καὶ εὐτυχίαν, ἀλλὰ καὶ αἱ δαιμονικαὶ δυνάμεις τῆς καταστροφῆς, αἱ *structurae destructionis*.

Δὲν θὰ πρέπει πάντως νὰ ὀδηγηθῶμεν εἰς τὴν πλάνην ὅτι ἡ ἐξελιξιαρχία, ἐπειδὴ ἐκλονίσθη σοβαρῶς, ἔπαυσε καὶ νὰ ἀποτελῇ ἐπικίνδυνον πνευματικὸν καὶ ἰδεολογικὸν συρμόν. Τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν τελευταίαν ἰδίαν εἰκοσαετίαν προὐκάλεσαν δεδικαιολογημένως τὸν θαυμασμόν πρὸς τὴν ἐπιστήμην, πρὸς τὰς κατακτήσεις καὶ δυνατότητας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Συγχρόνως ὅμως καλλιεργοῦν καὶ μίαν ἐπικίνδυνον εἰδωλοατρικὴν διάθεσιν ὑπερεμπιστοσύνης εἰς τὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, θὰ ἔλεγον μέχρι βαθμοῦ ὕβρεως, καὶ προσφυγὴν εἰς ψευδοθηρησκευτικὴν λατρείαν τῆς ἐπιστήμης, εἰς τὴν ὅποιαν κατέφυγε καὶ αὐτὸς ὁ Comte. Πιστεύεται ἀφελῶς—χωρὶς νὰ θέλωμεν νὰ ὑποτιμῆσωμεν οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον τὴν σπουδαιότητα τῆς τεχνολογίας διὰ τὴν εὐημερίαν τῆς ἀνθρωπότητος — ὅτι ἡ ἐπιστήμη (καὶ ἐδῶ νοοῦνται

αί θετικαὶ καὶ ὀργανωτικαὶ ἐπιστῆμαι) μετὰ τῆς τεχνοκρατίας θὰ μᾶς ὀδηγήσουν εἰς ἓνα νέον παράδεισον εὐτυχίας καὶ μακαριότητος. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου περιπίπτει ἡ τόσον ὀρθολογιστικὴ καὶ στυγνὴ ἐποχὴ μας εἰς μίαν νέαν περίοδον μύθου. Ἀναβιοῦται ὑπὸ ἄλλο ἔνδυμα, ἄλλην μορφήν, οὐ μόνον ἡ ἐξελιξαρχία τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐσχατολογικὴ οὐτοπία τῆς aetas aurea. Παραθεωρεῖται — σκοπίμως πολλάκις, ἢ διότι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔχει πάντοτε τὸ σθένος νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἀσκαδραμυκτὴν τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἀπειλὴν ἐκ τῆς ἀδυναμίας του νὰ κατισχύσῃ καὶ ἐπιβληθῇ ἐπὶ τῶν ἰδίων αὐτοῦ τεχνολογικῶν ἐπιτευγμάτων — τὸ γεγονός ἐστὶν ἡ γνῶσις χωριζομένη ἀρετῆς εἶναι πανουργία καὶ οὐ σοφία καὶ ἐστὶν ἐπιπερισσότερον ἐπικίνδυνος ὁ γνωρίζων πονηρός, παρὰ ὁ ἄγνωστος. Λησμονοῦνται ἐγκληματικῶς αἱ καταχρήσεις τῆς γνώσεως τῆς παρελθούσης τεσσαρακονταετίας. Ἡ πίστις εἰς τὴν σωτηριώδη καὶ λυτρωτικὴν δύναμιν τῆς ἐπιστήμης ἀποτελεῖ τὸν σύγχρονον μῦθον τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ ὁποία κατὰ τοῦτο εἰς οὐδὲν διαφέρει τῶν λοιπῶν «ὑπαναπτύκτων» κοινωνιῶν: πᾶσαι αἱ κοινωνίαι, ὅλων τῶν ἐποχῶν, ἐτράφησαν καὶ τρέφονται μὲ μύθους. Ἡ σύγχρονος πεποιθήσις ἐστὶν ἡ ἐπιστήμη μᾶς ἀπῆλλαξε ἐκ τοῦ μυθικοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι, ἡ πεποίθησις περὶ τῆς ἀπομυθεύσεως τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ζωῆς, ἀποτελεῖ τὸν μῦθον τοῦ 20οῦ αἰῶνος.

IV. Στατικὴ καὶ δυναμικὴ εἶναι δύο ἐκ τῶν κεντρικωτέρων ἐνοιῶν τῆς Κοινωνιολογίας τοῦ Comte κατὰ τὴν περίοδον τῶν «Cours de Philosophie Positive». Ἡ πρώτη τούτων ἐξετάζει τὴν Κοινωνίαν ἐν καταστάσει ἀδρανείας, ἡ δὲ δευτέρα ἐν καταστάσει κινήσεως καὶ ἐξελίξεως, τὴν ὁποίαν ὁ Comte θεωρεῖ ἀδιάκοπον καὶ συνεχῆ. Ἡ στατικὴ συνίσταται οὐσιαστικῶς εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ «Consensus Social». Ἡ Κοινωνία παραβάλλεται μὲ ζῶντα ὀργανισμόν. Ὅπως ἀκριβῶς εἶναι ἀδύνατον νὰ σπουδάσωμεν τὴν λειτουργίαν ἑνὸς ὀργάνου, χωρὶς νὰ τοποθετήσωμεν αὐτὸ ἐντὸς συνόλου τοῦ ὀργανισμοῦ, κατὰ παρόμοιον τρόπον εἶναι ἀδύνατον νὰ σπουδάσωμεν τὴν πολιτείαν, τὸ κράτος, τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, χωρὶς νὰ τοποθετήσωμεν αὐτὰ ἐντὸς τοῦ καθολικοῦ πλαισίου τῆς Κοινωνίας. Ἡ Κοινωνικὴ Στατικὴ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀναλύει τὴν ὀργανοδομήν τῆς κοινωνίας εἰς μίαν δεδομένην στιγμήν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀναζητεῖ τοὺς κανόνας, οἱ ὁποῖοι προσδιορίζουν τὸ Consensus, δηλ. πῶς ἀπὸ τῆς πολλότητος τῶν θεσμῶν καὶ ἀτόμων παράγεται ἡ ὀλόγησις τῆς κοινωνίας. Μᾶς ὑποδεικνύει ἐμμέσως, ποῖα εἶναι τὰ βασικὰ ὄργανα τῆς κοινωνίας καθὼς καὶ τὰς βασικὰς ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι διέπουν τὴν κοινωνικὴν τάξιν. Παρὰ τὰς διατυπωθεῖσας ἐπικρίσεις καὶ τὴν ὑπόδειξιν ἐστὶν δὲν δυνάμεθα νὰ μεταφέρωμεν εἰς τὴν κοινωνίαν μηχανιστικὰς ἀντιλήψεις, πρέπει νὰ ἀναγνωρισθῇ ἐστὶν ἡ διάκρισις μεταξὺ στατικῆς καὶ δυναμικῆς, ἐφ' ὅσον γίνεται διὰ λόγους μεθοδολογικοὺς, συμβάλλει οὐσιαστικῶς εἰς τὴν σπουδὴν τῶν κοινωνικῶν φαινομένων. Πολλὰ κοινωνικὰ φαινόμενα δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀναλυ-

θῶσιν εἰς βάθος, ἐὰν δὲν ἐξελαμβάνοντο εἰς μίαν δεδομένην στιγμήν εἰς κατάστασιν ἰσορροπίας. Ἡ διάκρισις λοιπὸν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς γόνιμος καὶ ὡν ἐρεῦνης.

Ἡ δυναμικὴ ἔχει ὡς ἀφετηρίαν τὴν ἀπλὴν περιγραφὴν τῶν διαδοχικῶν σταδίων, διὰ τῶν ὁποίων διήλθον αἱ ἀνθρώπινα κοινωνία. Τὰ στάδια ταῦτα προσδιορίζονται ὑπὸ τῶν νόμων εἰς τρόπον, ὥστε ἡ ἐξέλιξις εἶναι ἐνιαία. Ἡ κοινωνικὴ δυναμικὴ δὲν συνάγεται ἀπὸ τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα κατ' ἐπιλογὴν μᾶς παρουσιάζουν οἱ ἱστορικοί, ἢ ἐκ τῆς ἀπλῆς παρατηρήσεως τῶν θεσμῶν καὶ τῆς διαδοχῆς των. Ἡ κοινωνικὴ δυναμικὴ διατρέχει τὰ ἀναγκαῖα διαδοχικὰ στάδια, διὰ τῶν ὁποίων διήλθε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα καὶ ἡ ἀνθρωπίνη Κοινωνία, παρακολουθοῦσα τὰς ἐναλλαγὰς καὶ μετατροπὰς, ἅς ὑπέστη ἡ κοινωνικὴ τάξις, περὶ ἧς μᾶς πληροφορεῖ ἡ στατικὴ.

Ἡ κοινωνικὴ δυναμικὴ ὑπάγεται εἰς τὴν κοινωνικὴν στατικὴν, καθ' ὅσον μόνον ἐκ τῆς ὑπαρχούσης κοινωνικῆς τάξεως ὁρμώμενοι δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν μεταβολήν. Ἡ πρόδοσις εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τῆς τάξεως.

Ὁ Comte δὲν προέβη εἰς βαθεῖαν καὶ εὐρεῖαν ἀνάπτυξιν τῆς κοινωνικῆς Στατικῆς, περιορισθεὶς εἰς τὸ νὰ βεβαιώσῃ ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη Κοινωνία δὲν ὀφείλει τὴν ὑπαρξίν της — ὡς πολλοὶ φρονοῦν — εἰς τὴν ὠφέλειαν, ἣν ἡ κοινωνικὴ συμβίωσις προσπορίζει εἰς τὸ ἄτομον. Τοῦτο θὰ ἐσήμαινεν ὅτι ἡ ὠφέλεια θὰ ἦτο σημαντικωτέρα τῆς συμβιώσεως καὶ θὰ εἶχομεν μίαν ἀπόδειξιν τοῦ ἐλάσσονος διὰ τοῦ μείζονος. Ἡ κοινωνικὴ συμβίωσις ὀφείλει τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς, κατὰ Comte, εἰς ψυχολογικοὺς λόγους, ὡς εἶναι ἡ κλίσις τοῦ ἀνθρώπου νὰ ζῆ μὲ τοὺς ὁμοίους του καὶ ὁ ἀλτροῦϊσμός. Ἐξ ἄλλου εἶναι γνωστὸν ὅτι τὸν ἀνθρώπον χαρακτηρίζουν καὶ ἐγωϊστικαὶ τάσεις, αἱ ὁποῖαι τείνουν νὰ ἀπομακρύνουν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος. Ἡ μεταξὺ τῶν ἀλτροῦϊστικῶν καὶ ἐγωϊστικῶν τάσεων πάλιν προσδιορίζει τὸν πολιτισμόν, τοῦ ὁποίου ὁ κοινωνικὸς βαθμὸς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοῦ ἀποτελέσματος τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τούτου.

Δύο εἶναι αἱ σπουδαιότεραι κοινωνικῶς μορφαὶ ἐπικρατήσεως τῶν ἀλτροῦϊστικῶν στοιχείων: ἡ οἰκογένεια, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ὁ Comte τὸ κοινωνικὸν κύτταρον, (καθ' ὅσον τὸ ἄτομον δι' αὐτὸν δὲν ἔχει πραγματικὴν ὑπαρξίν, ἐνῶ ἡ οἰκογένεια καὶ γενικώτερον αἱ κοινωνία εἶναι αἱ μόναι πραγματικότητες)²⁶

26. Πολλὰ διαφωνία ὑφίστανται ὡς πρὸς τὸ ζήτημα ἂν τὸ ἄτομον ἢ ἡ οἰκογένεια ἢ γενικώτερον ἡ κοινωνικὴ ὁμάς ἀποτελοῦν τὸ κύτταρον διὰ τὴν Κοινωνιολογίαν. Ἡ ἀποφίσις τοῦ Comte καὶ ἀργότερον τοῦ Durkheim ἐξαφανίζει τελικῶς τὸ ἄτομον, τὸσον διότι πιστεύουν ὅτι τὸ ἄτομον ἐρμηνεύεται ἐκ τοῦ συνόλου καὶ οὐχὶ τὸ σύνολον ἐκ τοῦ ἀτόμου, ὅσον καὶ διότι προχωροῦν, ὡς ὁ Comte, εἰς ρητὴν ἀρνήσιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀτόμου, τὸ ὅποιον θεωροῦν ὡς ἀφηρημένην ἔννοιαν. Ἡ καθημερινὴ ἐμπειρία ἐξ ἄλλου μᾶς φέρει εἰς σχέσιν καὶ ἐπαφὴν μετὰ ἀτόμων. Μόνον τὰ ἄτομα εἶναι δι' ἡμᾶς πραγματικά, ἐνῶ οὐδέποτε εἶδομεν τὴν κοινωνίαν. Μᾶλλον ἡ ἔννοια ὁμάς καὶ κοινωνία πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀφηρη-

καὶ ἡ κατανομή τῆς ἐργασίας μετὰ τοῦ συνεταιρισμοῦ, δηλ. ἡ βιομηχανικὴ ἐργασία, τῆς ὁποίας ὁ Comte γνωρίζει νὰ ἐκτιμήσῃ τόσον τὰ ἀγαθὰ διὰ τὴν πρόοδον ἀποτελέσματα, ὅσον ὅμως καὶ τὰς καταστρεπτικὰς διὰ τὸν ἄνθρωπον συνεπειάς. Ὅταν οὗτος καταδικάζεται νὰ ἐκτελῇ μονοτόνους καὶ ἀποσπασματικοῦ χαρακτῆρος πράξεις διὰ βίου, ἀντὶ τοῦ δημιουργικοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ παρελθόντος, τοῦτο συνεπάγεται ἀνεπανόρθωτον ζημίαν τῶν πνευματικῶν ἱκανοτήτων του.

Σημαντικωτέρα εἶναι ἡ θέσις, τὴν ὁποίαν δίδει ὁ Comte εἰς τὴν δυναμικὴν ἐντὸς τοῦ συστήματός του. Εἰς αὐτὴν ἐπιχειρεῖ, ὡς εἴπομεν, τὴν σπουδὴν τῶν νόμων, οἱ ὅποιοι διέπουν καὶ προσδιορίζουν τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Ὁ Comte μάλιστα προχωρεῖ καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν δευτερευόντων συντελεστῶν τῆς ἐξελίξεως ταύτης, τοὺς ὁποίους συνοψίζει εἰς τρεῖς: τὴν ἀνίαν, τὸν θάνατον, καὶ τὴν αὐξήσιν τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ ἀνία ἀποτελεῖ διὰ τοὺς πλουσίους, ὅ,τι ἡ πενία διὰ τοὺς πτωχοὺς: τὸ κίνητρον πρὸς δημιουργίαν, πρὸς δρᾶσιν, πρὸς γόνιμον πρωτοβουλίαν. Ὁ θάνατος ἐξ ἄλλου, ὁ ὁποῖος θὰ πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς εἰς τὸν καιρὸν αὐτοῦ, δηλ. οὔτε τόσον πρῶιμος, ὥστε ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἶναι τελείως ἐφήμερη, οὔτε ὅμως καὶ ἀνυπάρκτος, εἰς τρόπον ὥστε ὁ ἄνθρωπος κατὰ τινα ἔκφρασιν νὰ κινδυνεύῃ τότε νὰ ἀποθάνῃ ἐξ ἀνίας, ἀποτελεῖ οὐσιαστικὸν παράγοντα βελτιωτικῆς ἐξελίξεως καὶ προόδου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Δημιουργεῖ τὸν ἀνταγωνισμὸν μεταξύ τῶν διαδεχομένων ἀλλήλας γενεῶν, ἐμπνέει τὸν συντηρητισμὸν εἰς τοὺς γέροντας καὶ τὰς νεωτεριστικὰς τάσεις εἰς τοὺς νεωτέρους καὶ ἐκ τῆς ἰσχυρᾶς πάλης καὶ ἀνησύχου ζητήσεως συνθέτει τὴν καρποφόρον προώθησιν εἰς τὸν χῶρον τῆς προόδου. Τέλος ἡ ταχέια αὐξήσις τοῦ πληθυσμοῦ δίδει μίαν ζωηρότητα καὶ ἐντείνει τὴν κίνησιν τῶν γενεῶν, ὀξύνουσα τὰς συγκρούσεις καὶ ἐπιταχύνουσα τὴν ἐξέλιξιν.

V. Πιστεύων ὁ Comte ὅτι ἡ ἐξέλιξις τῆς κοινωνίας προκαθορίζεται αὐστηρῶς ἐκ τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ ὅτι εἰς τὸν κόσμον κυβερνοῦν τελικῶς αἱ ἰδέαι, ἔλεγε: δόσατέ μου τὴν πνευματικὴν κατάστασιν

μένη ἔννοια. Τοῦτο καταδεικνύται καὶ ἐκ τῶν διαφόρων ὀρισμῶν, οἱ ὅποιοι ἐκάστοτε ἐδόθησαν εἰς τὴν Κοινωνίαν, ἡ ὁποία ἀναλόγως περιλαμβάνει ἓν ἔθνος, μίαν φυλὴν ἢ καὶ τὴν ἀνθρωπότητα ὁλόκληρον. Ἐξ ἄλλου ὀρθότατα ἐρωτᾷ ὁ Λόρια (μν. ἐργ. σελ. 123) «ἐὰν τὸ ἄτομον εἶναι, κατὰ τὸν Κόντ, ἀφρημένη ἔννοια, πῶς ἡ κοινωνία δύναται νὰ εἶναι πραγματικότης, ἀφοῦ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἐπὶ τέλους ἢ ἄθροισμα ἀτόμων; Πῶς τὸ ἄθροισμα ἀφρημένων φανταστικῶν ὄντων δύναται νὰ ἀποτελέσῃ πραγματικότητα;» Φυσικὰ οἱ ὁπαδοὶ τοῦ Comte καὶ τοῦ Durkheim θὰ ἀπαντήσουν ὅτι ἀκριβῶς τοῦτο δὲν εἶναι ἡ Κοινωνία· ἡ τὸ ὅλον εἶναι πλέον τι ἢ τὸ ἄθροισμα τῶν μερῶν αὐτοῦ. Πόσον δὲ πραγματικότης εἶναι ἡ ἀφρημένη αὐτὴ ἔννοια τῆς Κοινωνίας τὸ αἰσθάνεται τὸ ἄτομον ὅταν ἐπιχειρήσῃ νὰ ἀποκλίνῃ ἐκ τῶν κανόνων τῆς.

ἐνὸς λαοῦ, διὰ τὰ νὰ σᾶς εἶπω τὴν κοινωνικὴν του σύνθεσιν. Παρὰ ταῦτα ἀντιμετωπίζει σοβαροτάτας δυσχερείας νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἀποψιν ταύτην ἱστορικῶς. Διὸ καὶ καταλήγει εἰς τὴν ἀποψιν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν του τελικῶς συνέβαινε τὸ ἀντίθετον: ἡ βιομηχανικὴ ἐξέλιξις καθόριζεν τὰς πνευματικὰς ἀναζητήσεις. Ἄλλὰ τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἀκόμη δὲν ἀνέτειλεν ἡ παντοκρατορία τοῦ θετικιστικοῦ πνεύματος, φαντάζεται δὲ μίαν ἐποχὴν, καθ' ἣν τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ἐπιστήμη θὰ κυριαρχοῦν ἐπὶ τῶν τυχῶν τῶν λαῶν.

Κατὰ τὴν διατύπωσιν τῶν ἀπόψεών του τούτων δὲν ἀντελήφθη ἡ Comte ὅτι ἐγκατέλειπε τὸ στερεὸν ἔδαφος τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως καὶ μετετίθετο εἰς τὴν μεταφυσικὴν καὶ θρησκευτικὴν σφαίραν, τὰς ὁποίας τόσον περιπαθῶς ἐπολέμησεν. Δὲν κατάρθωσε νὰ διακρίνῃ πλέον, κατὰ τὴν τρίτην ταύτην περίοδον τῆς σκέψεώς του περὶ τὰς δυσμὰς τοῦ βίου του, μεταξὺ τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ τῶν ψευδοθρησκευτικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα συναπαρτίζουν τὰς μελλοντολογικὰς ὄνειροπολήσεις του. Τὰ ψευδοθρησκευτικὰ ταῦτα στοιχεῖα ἀναπτύσσονται ὑπερβολικῶς καὶ δεσπόζουσι τοῦ μεταρρυθμιστικοῦ προγράμματος τοῦ Comte, τὸ ὁποῖον συντίθεται ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν τραγωδιῶν τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς του. Ὁ Λόρια λέγει περὶ τούτων ὅτι «οὐδεμίαν ἄλλην ἀξίαν ἔχουσιν, ἢ ἀξιοθρηνητῆς μνημείου τῆς ἀποσυνθέσεως ἐνὸς ἀνωτέρου πνεύματος»²⁷. Πράγματι ὁ ἄλλως ὀξυδερκής καὶ θετικὸς Comte ἐμφανίζεται περὶ τὰς δυσμὰς τοῦ βίου του καὶ ἐν τῇ ἀναζητήσει τῶν μέσων καθιερώσεως τοῦ θετικισμοῦ μεταξὺ τῶν λαϊκῶν μαζῶν, ἰδρυτῆς καὶ κήρυξ νέας, κατὰ τὸ πρότυπον τῆς ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ὠργανωμένης, «θετικιστικῆς θρησκείας», ἐνὸς «Καθολικισμοῦ ἄνευ χριστιανισμοῦ», ἥς θρησκείας ὕψιστον καὶ ὑπέρτατον ὄν εἶναι ἡ Ἀνθρωπότης, Παρθένος ἢ Κλοτίλδη, τὸ μέγα Φετιχ ἢ Γῆ καὶ μέγας ἀρχιερεὺς αὐτῆς καὶ Πάπας ὁ Comte.

Ἡ Θρησκεία αὕτη προὐρίσται νὰ ἐνώσῃ ἠθικῶς ὀλόκληρον τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἐρειδομένη δὲ ἐπὶ τῶν θεμελιῶν τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως καὶ μεθόδου, οὐδεμίαν ὑπερβατικὴν θεῖαν δύναμιν ἀνεγνώριζε, ἀρνούμενη γενικῶς τὴν μεταφυσικὴν διάστασιν. Καθοδηγητικὴ ἀρχὴ αὐτῆς ἦτο ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ὁ ἀλτρουϊσμός, θεμέλιόν της ἡ τάξις καὶ σκοποθεσία της ἡ πρόοδος καὶ ἡ ἐξέλιξις. Ὁ Comte ἔκρινεν ἀπαραίτητον τὴν ὑπαρξίν αὐστηρᾶς ὀργανώ-

27. Α. Λόρια, μν. ἔργ., σ. 130.

Συνεχίζει δὲ ὁ Λόρια παρατηρῶν ὅτι «εἰς τοὺς πρώτους τόμους τῆς «Σειρᾶς μαθημάτων» του (Cours), γραφέντας ὅταν συνέζη μετὰ τῆς ἰδιοτρόπου καὶ ἐριστικῆς συζύγου του, ὁ Comte καταδικάζει τὴν γυναῖκα εἰς διαρκῆ κηδεμονίαν, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ συζύγου, τοῦ πατρὸς ἢ τοῦ ἀδελφοῦ. Τούναντίον βραδύτερον, ὅταν ὁ Κόντ ἀπετίναξε τὸν οἰκιακὸν δεσμὸν διὰ διαζυγίου καὶ συνῆψε φιλικὰς σχέσεις μετὰ τὴν ὠραίαν Κλοτίλδην Ντὲ Βῶ, διακοπέσας ἀποτόμως διὰ τοῦ θανάτου της, ἐβυθίσθη δὲ οὗτος εἰς ἀσκητικὴν λατρείαν τῆς μνήμης της, δὲν ἐδίστασε νὰ ὑψώσῃ τὰς γυναῖκας εἰς ὕψος φανταστικῶν θεοτήτων, ἃς δέον νὰ λατρεύῃ πᾶς ἔνθερος θετικιστής».

σεως τῶν «ιερῶν» τῆς νέας θρησκείας, οἱ ὅποιοι θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι συγχρόνως παιδαγωγοὶ καὶ κοινωνιολόγοι μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Comte. Ἡ ὑπαρξίς λατρευτικῶν συμβόλων καὶ τυπικοῦ ἐθεωρήθη ὁμοίως ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ: προσευχαί, μνημόσυνα καὶ λατρεία ἐκλεκτῶν προσώπων, «Πάτερ ἡμῶν» καὶ «Δοξολογία», Τριάς, ἀποτελουμένη ἐκ τριῶν γυναικῶν, τὰς ὁποίας ἠγάπησεν εἰς τὴν ζωὴν του (τῆς ἐρωμένης του Κλωτίλδης, τῆς μητρὸς του Ροζαλίας καὶ τῆς ὑπερ-τριάς του Σοφίας), θετικιστικὸν ἡμερολόγιον πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ Καθολικοῦ, μὲ 48 ἑορτὰς ἐτησίως καὶ ἐκάστην ἡμέραν ἀφιερωμένην εἰς τὸ ὄνομα μεγάλου τινὸς ποιητοῦ ἢ ἐπιστήμονος ἢ εὐεργέτου τῆς ἀνθρωπότητος, ἀκόμη δὲ καὶ θετικιστικὸς σταυρὸς (τριττὴ ψαῦσις τῶν ὀργάνων τοῦ ἔρωτος, τῆς τάξεως καὶ τῆς προόδου) μᾶς μεταφέρουν εἰς κλίμα ἐντόνως ψευδοθρησκευτικὸν καὶ καταδεικνύουν ὅτι καὶ οἱ ἐπ' ὀρθολογισμῶ καὶ ἐπιστήμῃ καυχόμενοι δὲν εἶναι ἀμέτοχοι φρενοπληξιῶν καὶ μύθων.

“Ὅσον ἕως καὶ ἂν τὰ ψευδοθρησκευτικὰ ταῦτα στοιχεῖα ἔρχονται εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὸ προγραμματικὸν σχέδιον τῆς αὐξούσης θετικοποιήσεως τῆς Κοινωνιολογικῆς Ἐπιστήμης, πρέπει νὰ ἀναγνωρισθῇ εἰς τὸν Comte ὅτι διὰ τοῦ προγραμματισμοῦ τῆς ἰδέας μιᾶς παγκοσμίου Ἐκκλησίας, ἱερατικῆς ὀργανώσεως, λατρευτικοῦ τυπικοῦ καὶ συμβόλων ἀποδεικνύεται γνώστης τῆς ὑψίστης σημασίας καὶ τοῦ προσδιοριστικοῦ διὰ τὴν συμπεριφορὰν τῶν ἀτόμων ρόλου, τὸν ὁποῖον διαδραματίζουσι ἐντὸς τῶν κοινωνιῶν τὰ σύμβολα, τὸ τυπικόν, ἡ θρησκεία καὶ οἱ θεσμοί. Τελικῶς ἀποδέχεται διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὅτι ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι παρὰ ἡ πηγὴ δογμάτων. Αἱ τάσεις του μαρτυροῦν ὅτι περὶ τοῦ ἀνθρώπου πιστεύει περισσότερο ὅτι εἶναι θρησκευτικὸς παρὰ λογικὸς, καὶ ὅτι ἐκ φύσεως ρέπει μᾶλλον πρὸς τὴν πίστιν καὶ τὴν θρησκείαν, παρὰ πρὸς τὴν ἀμφιβολίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην. Τὰ πάντα μαρτυροῦν ὅτι ὁ Comte εἶναι περισσότερο πεπεισμένος περὶ τῆς ἀναγκαιότητος τῆς πίστεως παρὰ περὶ τῆς νομιμότητος τῆς ἀμφιβολίας.

VI. Εἶναι ἐξαιρετικῶς δυσχερὲς νὰ ἀξιολογήσῃ τις ὀρθῶς τὴν συμβολὴν καὶ τὸ ἔργον τοῦ Comte διὰ τὴν ἐπιστήμην τῆς Κοινωνιολογίας. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι περιέπεσεν εἰς πολλὰς πλάνας καὶ ὅτι οὐδεὶς σήμερον εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδεχθῇ τὸ «κατεριπωμένον» σύστημά του. Ὁ Durkheim παρατηρεῖ, ὅτι οὐσιαστικῶς, παρὰ τὰς θετικιστικὰς δηλώσεις του, ὁ Comte δὲν διαπραγματεύεται τὰ κοινωνικὰ πράγματα, ἀλλὰ τὰς περὶ αὐτῶν ἐννοίας. «Εἶναι ἀλήθεια, λέγει, ὅτι διεκήρυξε πῶς τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα εἶναι κυρίως φαινόμενα φυσικά, ὑπόκεινται εἰς νόμους φυσικοῦς. Ἄλλ' ὅταν ἐξερχόμενος ἀπὸ τὰς φιλοσοφικὰς αὐτὰς γενικότητας ἐπεχείρησε νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν ἀρχὴν του καὶ νὰ βγάλῃ τὴν ἐπιστήμην πού περιείχετο μέσα εἰς αὐτὰς τὰς γενικότητας, ἐπῆρε τὰς ἰδέας ὡς ἀντικείμενον τῆς μελέτης. Ἔτσι, κυριωτέρα ὕλη τῆς κοινωνιολο-

γίας του είναι ἡ μὲ τὴν πάροδο του χρόνου σημειουμένη πρόοδος τῆς ἀνθρωπότητας. Ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ιδέα ὅτι ὑπάρχει συνεχῆς ἐξέλιξις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, συνισταμένη εἰς πληρεστέραν πραγμάτωσιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ τὸ πρόβλημα ποῦ τὸν ἀπασχολεῖ εἶναι νὰ ἀνεύρη τὴν τάξιν τῆς ἐξελίξεως ταύτης...)²⁸. Ὁ Durkheim ἐλέγχει τὴν ἄποψιν ταύτην ὡς ἀφελῶς ἀπλήν: «Λαὸς ποῦ ἀντικαθιστᾷ ἄλλον λαὸν δὲν εἶναι ἀπλῶς προέκτασις του μὲ μερικὸς νέους χαρακτῆρας· εἶναι λαὸς ἐντελῶς ἄλλος, ἔχει μερικὰς ιδιότητες ἐπὶ πλεόν καὶ ἄλλας ἐπὶ ἔλασσον, ἀποτελεῖ ἀτομικότητα νέαν καὶ ὅλαι αἱ χωρισταὶ ἀτομικότητες αὐταὶ δὲν εἰμπορεῖ νὰ συγχωνευθοῦν εἰς συνεχῆ σειρὰν, οὔτε πρὸ πάντων εἰς ἐνιαίαν σειρὰν. Ἡ διαφορὰ τῶν Κοινωνιῶν δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ παρασταθῇ μὲ γεωμετρικὴν γραμμὴν, μοιάζει μᾶλλον μὲ δένδρον, ποῦ οἱ κλάδοι του τρέπονται πρὸς διευθύνσεις διαφορετικὰς. Ὁ Comte ἐξέλαβεν ὡς πραγματικὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τὴν ἀντίληψιν ποῦ εἶχε τῶν κοινωνικῶν φαινομένων καὶ ποῦ δὲν διέφερε καὶ πολὺ ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τοῦ πλήθους»²⁹.

Καὶ ἄλλοι παρετήρησαν ὅτι εἶναι ἀμφίβολον κατὰ πόσον τὸν κοινωνικὸν μηχανισμόν κυβερνοῦν τελικῶς αἱ ιδεαί· μᾶλλον δὲ τείνει νὰ ἀποδειχθῇ τοῦναντίον: ὅτι αἱ κοινωνικαὶ καὶ αἱ γενικώτεραι περιβαλλοντικαὶ συνθήκαι προσδιορίζουν τὴν πνευματικὴν ζωὴν καὶ ἐξέλιξιν, οὐχὶ δὲ σπανίως συνέβη, ὥστε ἡ πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἀνθισις (λ.χ. αἱ Ἀθῆναι τοῦ Περικλέους ἢ ἡ Ἀγγλία τοῦ Μίλτωνος) νὰ κορυφοῦται εἰς περιόδους κοινωνικο-πολιτικῆς κακοδαιμονίας. Τέλος πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ Comte ἐρμηνεύει τὴν κοινωνίαν ἐκ ψυχολογικῶν λόγων καὶ ἀναζητῶν τοὺς συντελεστάς τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως ἐντὸς τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἡ ὁποία ἐμπερικλείει δυνάμει ὀλόκληρον τὴν ἐξέλιξιν καὶ τὰς κοινωνικὰς μορφάς, ἀναίρεῖ οὐσιαστικῶς καὶ ἀρνεῖται τὴν Κοινωνιολογίαν ὡς ἰδίαν ἐπιστήμην, ἀνάγων τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης της εἰς τὴν Ψυχολογίαν.

Παρὰ ταῦτα ἡ σημασία τοῦ Κοντιανοῦ ἐγχειρήματος εἶναι μεγάλη, καθ' ὅσον ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἀπόπειραν συστηματικῆς ἐρεύνης τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, ἐνεκα δὲ τῆς γοητείας, ἣν ἤσκησαν αἱ ιδεαί του, ἐχρησιμοποιήθησαν ἐναντίον τοῦ κληρικαλισμοῦ, τοῦ ὕλισμοῦ καὶ ἄλλων πνευματικῶν ρευμάτων, ἐξακολουθοῦν δὲ καὶ σήμερον νὰ ἐπηρεάζουν τὴν λαϊκὴν κοινωνικὴν σκέψιν.

2. Adolphe Quételet

I. Ὁ Βέλγος μαθηματικὸς καὶ στατιστικολόγος Quételet (1796-1874) θεμελιώνει μίαν νέαν μέθοδον προσεγγίσεως τῶν κοινωνικῶν φαινομένων,

28. Emile Durkheim, Οἱ Κανόνες τῆς Κοινωνιολογικῆς Μεθόδου, Μτφρ. Παπαλεξάνδρου, σελ. 26 ἐξ.

29. ἔ. ἀ., σελ. 26-27.

ἡ ὁποία, ἀγνοηθεῖσα καὶ καταπολεμηθεῖσα ἀρχικῶς, δεσπάζει σήμερον, ἰδίᾳ μετὰ τὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον: τὴν μέθοδον τῆς μαθηματικῆς καὶ στατιστικῆς ἀναλύσεως τῶν κοινωνικῶν πραγματικότητων. Δὲν εἶναι οὔτε ὁ πρῶτος οὔτε ὁ μόνος, ὁ ὁποῖος ἐπεχείρησε νὰ πλησιάσῃ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα μὲ τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὴν μέθοδον τῆς μετρήσεως καὶ τοῦ ὑπολογισμοῦ. Δύο αἰῶνας πρὶν (ἀρχὰς τοῦ 17ου αἰῶνος) ἐμφανίζονται ἐν Ἀγγλίᾳ οἱ «πολιτικοὶ μαθηματικοὶ» καὶ ἐν Γερμανίᾳ ἡ σχολὴ τοῦ ἱατροῦ φιλοσόφου καὶ πολιτολόγου Herman Conring (1606-1682) καὶ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν «πανεπιστημιακὴν Στατιστικὴν». Ὁ Quételet ὅμως κατέβαλε προσπαθείας καὶ ἡργάσθη κατὰ τρόπον ὑποδειγματικόν, ὁ ὁποῖος διατηρεῖ καὶ σήμερον ἔτι τὴν σπουδαιότητά του διὰ τὴν ἔρευναν, ἀποτελεῖ δὲ ἴσως τὸ καλῦτερον παράδειγμα στατιστικῆς σκέψεως ἐντὸς τῆς κοινωνιολογικῆς ἐπιστήμης.

Ὁ Quételet ὑπῆρξε μία πολύπλευρος καὶ πολυτάλαντος προσωπικότης. Ἐκκινήσας εἰς τὴν πατρίδα του Gent ὡς διδάσκαλος εἰς τὸ «Collège Royal» καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸ «Athenaeum» τῶν Βρυξελλῶν, γίνεται μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν Βρυξελλῶν (1820) καὶ μόνιμος γραμματεὺς αὐτῆς (1934). ἰδρύει τὸ 1826 τὸ Observatoire Royal εἰς Βρυξέλλας, ἀνακηρύσσεται τὸ 1836 ὑφηγητὴς τῆς ἀστρονομίας καὶ γαιοδαισίας εἰς τὴν Στρατιωτικὴν Ἀκαδημίαν τῶν Βρυξελλῶν καὶ ἐκλέγεται τὸ 1841 πρόεδρος τῆς «Κεντρικῆς Στατιστικῆς Ἐπιτροπῆς» καὶ ὑπεύθυνος διοργανωτῆς τῆς Ἐθνικῆς Στατιστικῆς τοῦ Βελγίου. Ἡσχολήθη μὲ τὴν ἀναλυτικὴν γεωμετρίαν, τὴν ζωγραφικὴν, τὴν ποίησιν, τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν, τὴν ἀστρονομίαν καὶ εἰς ἓν ταξιδεῖδιόν του εἰς Γαλλίαν ἐδιδάχθη τὴν θεωρίαν τῶν πιθανοτήτων καὶ ἐπληροφόρηθη περὶ τῶν δυνατοτήτων ἐφαρμογῆς ταύτης εἰς τὴν Στατιστικὴν. Ἐκτοτε ἔθεσεν ὡς σκοπὸν εἰς τὴν ζωὴν του τὴν ἐφαρμογὴν τῶν Θεωρητικῶν Μαθηματικῶν εἰς τὸν ὡς χαώδη ἐμφανιζόμενον κοινωνικὸν βίον ἐπὶ τῷ τέλει ἀνευρέσεως τῆς ἐν αὐτῷ ἐνυπαρχούσης μαθηματικῆς τάξεως. Εἶχε τὸ προτέρημα νὰ συνδυάζῃ μαθηματικὴν ἰδιοφυίαν μετὰ λεπτοτάτης κοινωνικῆς εὐαισθησίας, χαρίσματα τόσον σπάνια, ἀλλὰ καὶ τόσον ἀπαραίτητα διὰ τε τὸν ψυχολόγον καὶ τὸν κοινωνιολόγον³⁰.

Ἐγραψε σημαντικὸν ἀριθμὸν ἐργασιῶν, τῶν ὁποίων τὸ κοινὸν θέμα εἶναι ἡ πεποιθήσις ὅτι εἰς τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, ἀκόμη δὲ καὶ εἰς ἐκεῖνας τὰς περιπτώσεις, καθ' ὅς πιστεύεται γενικῶς ὅτι τὸ ἄτομον ἐνεργεῖ ἀπολύτως

30. Δυστυχῶς καὶ σήμερον ἀκόμη οἱ εὐρωπαϊοὶ κοινωνιολόγοι ρέπουσιν μᾶλλον πρὸς τὴν ἱστορικο-φιλοσοφικὴν κοινωνιολογίαν, προσπαθοῦντες νὰ ἔχουν ὅσον τὸ δυνατόν ὀλιγωτέρας σχέσεις πρὸς τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν στατιστικὴν. Παρὰ ταῦτα δὲν παύει ἡ μαθηματικὴ καὶ στατιστικὴ μέθοδος νὰ ἀποδεικνύηται καθημερινῶς καὶ περισσότερον λίαν ἀπαραίτητος καὶ γόνιμος εἰς τὴν προσπάθειαν ἀναλύσεως, γνωριμίας καὶ κατανοήσεως τῆς πολυδαίδαλου καὶ πολυκεντρικῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος.

προσωπικῶς καὶ ὑπὸ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ εὐθύνην (λ.χ. γάμος, ἔγκλημα, αὐτοκτονία), δύναται τις νὰ διαπιστώσῃ κοινωνικοὺς νόμους. Ἐπίστευεν ἀκόμη ὅτι σὺν τῷ χρόνῳ μὲ τὴν τελειοποίησιν καὶ καλλιέργειαν τῶν στατιστικῶν μεθόδων θὰ καταστῆ δυνατὴ ἡ ἐρμηνεῖα ὁλονὲν καὶ περισσοτέρων κοινωνικῶν φαινομένων ὁμαδικοῦ χαρακτῆρος. Αἱ προβλέψεις του αὐταὶ ἀπεδείχθησαν ὡς αἱ περισσότερο ῥεαλιστικαί, ἐξ ὧν διετύπωσαν οἱ κοινωνιολόγοι τῆς ἐποχῆς του.

II. Τὰ κυριώτερα ἔργα του εἶναι τὸ «Essai sur l' homme et le développement de ses facultés ou Essai de physique sociale» εἰς δύο τόμους (1835) καὶ τὸ «Anthropométrie» (1872) καὶ ἀναφέρονται εἰς τὸ ὕψος, τὸ βάρος, τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου, τὰς ἐγκληματικὰς του κλίσεις, τὴν «κοινωνικὴν φυσικὴν» καὶ τὴν Στατιστικὴν τῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς. Ὡς εἰδικὸς σύμβουλος ἀσφαλιστικῶν ἐταιρειῶν εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀντιμετωπίσῃ καὶ μελετήσῃ ἰδιάζοντα στατιστικὰ προβλήματα καὶ νὰ ἐξοικειωθῇ μὲ τὰς μεθόδους τῆς στατιστικῆς τοῦ πληθυσμοῦ. Εἰς τὰ ἔργα του δὲν ἔχει τόσῃ σημασίαν ἡ συλλογὴ τοῦ ὕλικου καὶ τὰ πρωτογενῆ στατιστικὰ στοιχεῖα, ὅσον αἱ παρατηρήσεις του ἐπὶ τῆς ὀργανικῆς, κοινωνικῆς καὶ ἠθικῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ, τῆς ὁποίας τοὺς κανόνας, τὴν τάξιν καὶ τὴν ροὴν προσεπάθησε νὰ συλλάβῃ μὲ μαθηματικὰς μεθόδους. Ἡ ἰδιαίτερα συμβολὴ του ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι:

α) ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὸν ὑπὸ τῶν Jacob Bernoulli καὶ Pierre Simon Laplace θεμελιωθέντα («νόμον τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ») διὰ τὰς μαζικὰς παρατηρήσεις, ἐφήρμοσε γενικὰς στατιστικὰς μεθόδους καὶ ἰδιαίτερώς τὴν θεωρίαν τῶν πιθανοτήτων εἰς τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα.

β) Προσεπάθησε τὰς μαθηματικὰς καὶ ποσοτικὰς αὐτὰς μεθόδους νὰ τὰς ἐφαρμόσῃ καὶ ἐπὶ τῶν πνευματικῶν ἱκανοτήτων καὶ ἠθικῶν ἰδιοτήτων τῶν ἀτόμων καὶ τῆς κοινωνίας, προσεπάθησε δηλαδὴ νὰ ἐκφράσῃ π ο ι ὀ τ η τ α ς π ο σ ο τ ι κ ῶ ς.

Ἐχρειάσθη ἡμισυ αἰῶνος, μέχρι οὗ ἡ Κοινωνιολογία δυνηθῆ νὰ ἀναπτύξῃ τὰς στατιστικὰς καὶ ἐμπειρικὰς μεθόδους τῆς εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε νὰ ἐπιτύχῃ νὰ ἐκφράσῃ μὲ ἱκανοποιητικὴν ἀκρίβειαν ποιότητος ποσοτικῶς καὶ χρησιμοποίησιν πρακτικῶς τοὺς καλουμένους δείκτας, δι' ὧν ἐκφράζει τὰς μετρήσεις ταύτας. Ὁ γνωστότερος δείκτης τοιούτων μετρήσεων εἶναι λ.χ. ὁ δείκτης μετρήσεως τῆς εὐφυΐας (IQ-Test). Ὁ Quételet δὲν ἠδυνήθη νὰ χρησιμοποίησιν τοιοῦτους δείκτας, οὔτε κατῴρθωσεν τελικῶς νὰ προχωρήσῃ εἰς τὰ ἔργα του εἰς πραγματικὰς μετρήσεις π.χ. τῶν ἐγκληματικῶν τάσεων. Τὸ μόνον ποὺ κατῴρθωσεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἦτο νὰ καταρτίσῃ πίνακας ἐκ τοῦ ὕλικου τῶν πραγματικῶν, ἀποδεδειγμένων καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχῶν καταχωρηθέντων ἐγκλημάτων καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τούτων νὰ προβῆ εἰς διαπιστώσεις καὶ συγκρίσεις, ὡς πρὸς τὴν σχέσιν μεταξύ ἡλικίας καὶ ἐγκληματικότητος τῶν προσώπων.

Ἐδημιούργησε παρὰ ταῦτα μίαν κοινωνιολογικὴν τάσιν, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχὴ ὑπῆρξε λίαν σημαντικὴ. Ἡ ἐφαρμογὴ ὅμως ταύτης εἰς τὰς ἐρεῦνας τῶν κοινωνικῶν φαινομένων ἀπαιτεῖ προηγουμένην διαφοροποίησίν της. Ἡ θεωρία αὕτη εἶναι ἡ τῆς πιθανότητος, εὐρίσκουσα τὴν ὑψίστην αὐτῆς ἔκφρασιν εἰς τὴν «manifestation moyenne» καὶ τὸ ἀντιλεγόμενον πρόσωπον τοῦ «*m é s o u á ν θ ρ ώ π ο υ*», τοῦ «*Homme Moyen*», καὶ βασιζομένη ἐπὶ τοῦ ἐξῆς συλλογισμοῦ:

α. Ἐάν τις σκοπεύσῃ ἐπανελημμένως ἓνα συγκεκριμένον στόχον, εὐκόλως δύναται νὰ παρατηρήσῃ ὅτι αἱ περισσώτεραι τῶν βολῶν του πλησιάζουν σημαντικῶς τὸν στόχον, ὀλιγώτεραι ἀπέχουν ἀπ' αὐτοῦ καὶ ἐλάχισται ἀπέχουν σημαντικῶς. Λέγομεν λοιπὸν ὅτι κατὰ τὴν κατανομήν των αἱ βολαὶ συσσωρεύονται περὶ ἓν κέντρον, τὸν στόχον. Τοῦτο εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκφρασθῇ μὲ τὴν καμπύλην τῆς πιθανότητος, ἡ ὁποία μᾶς πληροφορεῖ ἐπακριβῶς περὶ τῆς κατανομῆς τῶν βολῶν ὡς πρὸς τὸ κέντρον τοῦτο.

β. Ἡ ἀρχὴ αὕτη δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ κατὰ τὴν διερεύνησιν καὶ ἐρμηνείαν τόσον τῶν φυσικῶν, ὅσον καὶ τῶν κοινωνικῶν καὶ ἠθικῶν φαινομένων. Ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς ταύτης διαπιστοῦται λ.χ. ὅτι ἡ φύσις, ἀκολουθοῦσα τὸν αὐτὸν κανόνα, τείνει νὰ δημιουργῇ τοὺς ἀνθρώπους ἐνὸς ἔθνους κατὰ μέσον ὅρον πέριξ ἐνὸς ὠρισμένου ὕψους καὶ βάρους σώματος. Ἀποκλίσεις ὑπάρχουν. Ἄλλ' ὅσον μεγαλύτερα εἶναι ἡ ποσοτικὴ ἀπόκλισις, τοσοῦτον σπανιώτεροι εἶναι καὶ αἱ περιπτώσεις, εἰς τρόπον ὥστε οἱ νᾶνοι καὶ οἱ γίγαντες νὰ εἶναι ἐξ ἴσου ἐλάχιστοι καὶ σπάνιοι. Τοῦτ' αὐτὸ ἰσχύει καὶ προκειμένου περὶ τῶν ἠθικῶν ἰδιοτήτων καὶ χαρακτηριστικῶν τῶν ἀτόμων μιᾶς κοινωνίας. Οὐχὶ πλεόν ἡ φύσις, ἀλλ' ἡ κοινωνία ἐξασκεῖ τὴν συμπέσιν καὶ τείνει νὰ διαμορφώσῃ τὰ άτομα τοιοῦτοτρόπως, ὥστε νὰ ἐμφανίζουσι μὲ ἐλαφρὰς ἀποκλίσεις ὠρισμένας ἠθικὰς ιδιότητας. Ἡ κοινωνία δημιουργεῖ τὸν «*m é s o u á ν θ ρ ω π ο υ*», τὸν «*κανονικὸν*» ἄνθρωπον, διὰ τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν, τῆς διαπαιδαγωγήσεως, τῆς ἐκκλησίας, τῆς οἰκογενείας, τοῦ σχολείου. Καὶ ἐνταῦθα αἱ ἀποκλίσεις εἶναι δυναταί, ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς τῶν περιπτώσεων εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογος τοῦ βαθμοῦ ἀποκλίσεως. Ὁ μέσος λοιπὸν ἄνθρωπος εἶναι μία σύνθεσις τύπου ἀνθρώπου, συγκεντροῦντος κατὰ τρόπον ἀντιπροσωπευτικὸν μίαν πληθὺν χαρακτηριστικῶν σωματικῶν, πνευματικῶν, κοινωνικῶν καὶ ἠθικῶν ἰδιοτήτων καὶ οἶονεὶ τὸ σημεῖον τῆς συγκλίσεως καὶ τὸ κέντρον βάρους τούτων. Ὁ Quételet δὲν ἀντιλαμβάνεται ὅμως τὸν μέσον τοῦτον ἄνθρωπον ὡς φανταστικόν, ἀλλ' ὡς πραγματικότητα, πέριξ τῆς ὁποίας συγκεντροῦνται στατιστικῶς οἱ λοιποί. Ὁ μέσος ἄνθρωπος ἐνσαρκώνει τὸ ἰδεῶδες τῆς σωματικῆς ὠραιότητος καὶ τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς τελειότητος. Ἀπέχων ἐξ ἴσου ἀπὸ τῶν ἄκρων ἐνσαρκώνει κατὰ ταῦτα τὴν ἀρετὴν, ἡ ὁποία ὡς γνωστὸν γίνεται συνήθως ἀντιληπτὴ ὡς μεσότης.

III. Ἡ κριτικὴ κατηγορήσῃ τὸν Quételet ὅτι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο συγχέει τὸν μέσον τύπον μὲ τὸν ἰδεώδη, ἀλλ' ἡ κριτικὴ αὕτη εἶναι ἄδικος. Ὁ Quételet δὲν ἠθέλησεν νὰ θέσῃ τὸν μέσον ἄνθρωπον ὡς μέτρον, ἀλλὰ διεπίστῳσε ἀπλῶς τί πράγματι συμβαίνει, τί ἡ «φύσις» ἢ ἡ «Κοινωνία» τείνει καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ δημιουργῇ. Εὐστοχωτέρα εἶναι ἡ κριτικὴ ἐκείνη, ἡ ὁποία ὀρθότατα παρατηρεῖ ὅτι θὰ πρέπει πάντοτε νὰ διακρίνωμεν μεταξὺ τῆς μέσης τιμῆς καὶ τῆς κατανομῆς ὠρισμένων ἰδιοτήτων εἰς τὰ μέλη ἑνὸς κοινωνικοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ μέσοι ὅροι δὲν μαρτυροῦν περὶ τοῦ τρόπου κατανομῆς τῶν ἀξιών. Δύο χῶροι λ.χ. εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν τὸ αὐτὸ κατὰ κεφαλὴν εἰσόδημα, ἀλλὰ διαφόρους οικονομικὰς διαρθρώσεις καὶ εἰς μὲν τὴν πρώτην τὸ εἰσόδημα νὰ εἶναι ἀνίσως κατανεμημένον μεταξὺ ἐλαχίστων κεφαλαιοκρατῶν καὶ πολλῶν πτωχῶν, εἰς δὲ τὴν δευτέραν νὰ συναντῶμεν μίαν εἰκόνα ἰσοκατανομῆς τούτου. Τοῦτο δὲν τὸ ἔλαβε σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν ὁ Quételet, ὁ ὁποῖος ἐνόμιζεν ὅτι τὸ πρόβλημα παρακάμπτεται, ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι αἱ ἀνθρώπινα ἰδιότητες θὰ ἔπρεπε, καὶ λογικῶς καὶ φιλοσοφικῶς ἐὰν ἐξετασθῇ τὸ πρᾶγμα, νὰ κατανέμονται εἰς τὰ ἄτομα κατὰ τρόπον ἀνάλογον πρὸς τὰς φυσικὰς ἰδιότητας, βάρος, ὕψος κλπ. Ἄλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἔχομεν μίαν ἰσοδέπωσιν σχεδὸν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀπολυτοποιήσιν τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος. Ὁ ἐγκληματίας ἐμφανίζεται ὡς τοιοῦτος οὐχὶ ἐξ ἐλευθέρας βουλήσεως, ἀλλ' ὡς ἐνεργῶν ἐξ ὀνόματος τῆς μαζικῆς βουλήσεως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον βεβαίως δὲν ὑπεστήριξεν ὁ Quételet διετύπωσαν ὁμῶς οἱ ὀπαδοὶ του³¹. Συμφώνως πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ Quételet ἔχομεν δικαίωμα νὰ ὀμιλῶμεν περὶ ἐγκληματικῶν διαθέσεων εἰς πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ ἄτομα μιᾶς κοινωνίας, καὶ τὰ πλέον εὐπόλητα. Ἡ μόνη διαφορὰ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν πράγματι ἐγκληματιῶν εἶναι ὁ βαθμὸς διαθέσεως. Μιὰ τοιαύτη θέσις ἦτο φυσικὸν νὰ ἀποτελέσῃ πρόκλησιν διὰ πολλοὺς ἐρευνητὰς τῆς ἐποχῆς του. Ὀλίγοι καθηγηταὶ Πανεπιστημίου θὰ ἦσαν πρόθυμοι νὰ διδάξουν ἀπὸ καθέδρας ὅτι καὶ αὐτοὶ προσωπικῶς, ἔστω δὲ καὶ εἰς τὸν πλέον χαμηλὸν βαθμὸν, ἔχουν ἐγκληματικὴν προδιάθεσιν³².

Μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων τοῦ Quételet εἶναι καὶ ὁ Comte, περὶ τοῦ ὁποίου ἔχομεν ἤδη ἀναφέρει ὅτι εἶχεν ἐρεθισθῇ διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Quételet ὑπο-

31. Τοῦτο ὑπεστήριξαν λ.χ. οἱ Adolph Wagner εἰς τὸ ἔργον του «Die Gesetzmässigkeit in den scheinbar willkürlichen menschlichen Handlungen vom Standpunkt der Statistik» (Hamburg 1864) und Henry Thomas Buckle «History of Civilisation in England» 1857-1861.

32. Οὕτω λ.χ. ὁ σύγχρονος τοῦ Quételet καθηγητῆς Πανεπιστημίου, μαθηματικὸς Moritz Wilhelm Drobisch ἐκδίδει τὸ 1867 βιβλίον ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ ἠθικὴ στατιστικὴ καὶ ἡ ἀνθρωπίνῃ ἐλευθερίᾳ τῆς βουλήσεως», ἐν τῷ ὁποίῳ καταπολεμεῖ τὰς εἰδικὰς ταύτας ἀπόψεις τοῦ Quételet, τὸν ὁποῖον κατὰ τὰ λοιπὰ παραδέχεται καὶ ἀναγνωρίζει. Ἀντιθέτως ὁ Γάλλος Κοινωνιολόγος Maurice Halbwachs (1912) εἰς τὸ ἔργον του «Ἡ θεωρία τοῦ μέσου ἀνθρώπου» υἱοθετεῖ πλήρως, ὡς καὶ ἐκ τοῦ τίτλου ἄλλωστε καταφαίνεται, τὰς ἀπόψεις τοῦ Quételet.

κλοπὴν καὶ χρησιμοποίησιν τοῦ ὕρου «κοινωνικὴ φυσικὴ» καὶ μάλιστα εἰς ἓν ἔργον, τὸ ὁποῖον δὲν ἀπετελεῖτο παρὰ ἀπὸ στατιστικούς μόνον πίνακας. Μολονότι ὁ Comte ὑπῆρξε μαθηματικὸς ἐξάιρετος, εἰς δὲ τὸ ἐπιστημολογικόν του σύστημα θέτει, ὡς εἶδομεν, τὰ μαθηματικὰ εἰς τὴν βᾶσιν καὶ τὰ θεωρεῖ ὡς ἀπαραίτητα διὰ τὴν ἀνάπτυξιν πασῶν τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν, ἐν τούτοις ἰσχυρίζεται ὅτι ἀποτελεῖ ἀσυγχώρητον λάθος νὰ ἐπιχειρῆται ἡ ἐφαρμογὴ μαθηματικῶν καὶ στατιστικῶν μεθόδων πρὸς μελέτην τῶν κοινωνικῶν φαινομένων. Διεμαρτύρητο ἐντόνως ἐναντίον τῆς ἀπόψεως ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ διέπουν τὰ κοινωνικὰ γεγονότα τὸ τυχαῖον καὶ ἡ πιθανότης. Ἀπ' ἐναντίας ἐπίστευεν ὅτι ἡ ἱστορικὴ μέθοδος, ἡ παρατήρησις καὶ ἡ σύγκρισις παρέχουν εἰς τὸν Κοινωνιολόγον ἐπαρκῆ μέσσα καὶ ἐφόδια διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ μελετήσῃ καὶ σπουδάσῃ πλήρως τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, ἀκόμη δὲ καὶ νὰ μετρήσῃ, χωρὶς νὰ τὰ μεταβάλλῃ προηγουμένως εἰς ποσοτικὰ μεγέθη (Quantification).

Ἀπεδείχθη ὅτι ὁ Quételet εἶχε περισσότερον δίκαιον, ἂν καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπικρατήσῃ ἡ ἀπόψις του ἀμέσως, ἰδίᾳ μάλιστα ἐν Γαλλίᾳ, ὅπου ὁ κλασσικὸς Κοινωνιολόγος καὶ μαθητῆς του Émile Durkheim ἐπὶ μακρὸν ἡμφεσβήτησε κατὰ πόσον δύνανται τὰ κοινωνικὰ γεγονότα νὰ ὑπακούουν εἰς τὸν νόμον τῆς πιθανότητος. Σήμερον οὐδεὶς ἀμφιβάλλει περὶ τῆς δυνατότητος μετατροπῆς τῶν ποιοτικῶν μεγεθῶν εἰς ποσοτικὰ καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου τῶν πιθανοτήτων καὶ τῶν λοιπῶν στατιστικῶν μεθόδων καὶ ἀκόμη πάντες γνωρίζουν ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τῶν μεθόδων αὐτῶν οὐ μόνον συνέβαλεν οὐσιαστικῶς εἰς τὴν ἀλματώδη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη προώθησιν τῶν Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν, ἀλλὰ καὶ κατέστη σήμερον τὸ πλέον ἀπαραίτητον ὄργανον διὰ τὴν ἀνάλυσιν τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος καὶ τὴν διατύπωσιν προγνώσεων διὰ τὸ μέλλον, καθὼς καὶ διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν πρακτικῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν ζητημάτων ὡς λ.χ. τὸ Marketing. Βασικὴ προϋπόθεσις τῆς ἐφαρμογῆς τῆς θεωρίας τῶν πιθανοτήτων τυγχάνει βεβαίως πρῶτον μὲν νὰ ἀναφέρηται εἰς μεγάλα ἢ ἀπεριόριστα ποσοτικὰ μεγέθη, νὰ ὑπάρχῃ δηλ. μέγας ἀριθμὸς γεγονότων πρὸς παρατήρησιν, δεύτερον δὲ νὰ εἶναι τὰ γεγονότα ταῦτα «ὁμοια», ἐκτὸς ὠρισμένων πλευρῶν, αἱ ὁποῖαι προσδιορίζονται καὶ ὑπολογίζονται κατὰ τὴν ἔρευναν.

Ὅ,τι θὰ ἠδύνατο νὰ παρατηρήσῃ μόνον κανεὶς εἰς τὸν Quételet εἶναι ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα τὸ κοινωνικὸν γίνεσθαι δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ σαφῶς καθωρισμένας καὶ ἀμεταβλήτους αἰτίας, ἀλλ' εἶναι προῖον συμπτώσεως καὶ ἀλληλεπιδράσεως ἑνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ ἀνεξαρτήτων ἀπ' ἀλλήλων μεταβλητῶν καὶ ἀκουσίων συντελεστῶν καὶ παραμέτρων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σήμερον τινίζεται τόσον ὑπὸ τῆς μαθηματικῆς, ὅσον καὶ τῆς κοινωνικῆς στατιστικῆς³³.

33. Ἰδιαιτέρως τονίζεται ἡ πλευρὰ αὕτη ὑπὸ τῶν Wilhelm Lexis, Moritz Wilhelm Drobisch, Gustav Schmoller, Georg Friedrich Knapp, Lujo Brentano κ.ἄ.

Πάντως δὲν παύει ἡ συμβολὴ τοῦ Quételet νὰ εἶναι τεραστία, καὶ μάλιστα πρὸς τρεῖς κατευθύνσεις ἀναφορικῶς μὲ τὴν κοινωνικὴν Στατιστικὴν, ἦτοι:

1. Ἀπὸ πλευρᾶς οὐσίας καὶ ὀργανώσεως συνέβαλε τὰ μέγιστα εἰς τὴν διάδοσιν καὶ ἐπικράτησιν τῶν ἐθνικῶν καὶ διεθνῶν στατιστικῶν παρατηρήσεων καὶ συλλογῆν στοιχείων.

2. Ἀπὸ πλευρᾶς μεθοδολογικῆς εἰσήγαγε εἰς τὴν ἐπίσημον κρατικὴν κοινωνικὴν στατιστικὴν τὴν θεωρίαν τῶν πιθανοτήτων καὶ τὸν μαθηματικὸν ὑπολογισμόν πρὸς ἀξιοποίησιν τῶν πρωτογενῶν στατιστικῶν στοιχείων.

3. Ἀνεξαρτήτως τυχόν σφαλμάτων ἢ ὑπερβολῶν συνέβαλε τὰ μέγιστα εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς ἐρένης τῆς αἰτιότητος ἐν τῇ κοινωνικῇ στατιστικῇ^{33α}.

IV. Ὁ Comte καὶ ὁ Quételet εἶναι οἱ θεμελιωταὶ δύο διαφορετικῶν κατευθύνσεων εἰς τὴν κοινωνιολογικὴν ἔρευναν, τὰς ὁποίας χαρακτηρίζει σχέσις ἐντάσεως. Ἡ ἔντασις αὕτη ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον νὰ ὑφίσταται. Καὶ σήμερον οἱ Κοινωνιολόγοι χωρίζονται εἰς δύο μεγάλα ἀντίθετα στρατόπεδα: εἰς τοὺς καθαρῶς ἐμπειριστὰς καὶ ἀναλυτὰς, οἱ ὁποῖοι ἀνέπτυξαν καὶ ἐτελειοποίησαν τὴν μαθηματικὴν καὶ στατιστικὴν μέθοδον, καὶ εἰς τοὺς «κριτικούς» ὡς ὁ Adorno, ὁ Horkheimer, ὁ Habermas καὶ ἡ σχολὴ τῆς Φραγκφούρτης, οἱ ὁποῖοι οὐσιαστικῶς συνεχίζουν τὴν γραμμὴν τοῦ Comte, ἀμφιβάλλοντες διὰ τὴν ἀξιοπιστίαν καὶ θεωρητικὴν σπουδαιότητα τῶν ἐμπειρικοστατιστικῶν ἐρευνῶν καὶ πιστεύοντες ὅτι μὲ τὴν διαλεκτικὴν τῆς καθαρῶς πνευματικῆς ἐργασίας, τὴν ἱστορικὴν μελέτην καὶ τὴν σύγκρισιν, εἶναι δυνατὸν νὰ μελετήσουν καὶ διερευνήσουν πληρέστερον καὶ ἀκριβέστερον τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα. Ὁ Comte, καὶ πολὺ περισσότερον ὁ Durkheim, εἶχε πιστεύσει ὅτι ἡ ἱστορία καὶ ἡ σύγκρισις δίδουν τὸ «κλειδί», ποῦ ἀνοίγει τὰς πύλας τοῦ μέλλοντος.

Καὶ ὁ Comte καὶ ὁ Quételet ὑπέπεσαν εἰς τὸν πολὺ ἀνθρώπινον πειρασμόν, ὁ ὁποῖος συνοδεύει πάσας σχεδὸν τὰς ἀνακαλύψεις καὶ τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ πνεύματος: εὐρεθέντες ἐνώπιον φαινομένων καὶ πορισμάτων πρωτοφανῶν ἐμεθύθησαν. Ὁ θαυμασμός των ἠῤῥξῆσε τὴν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸ ἔργον των καὶ πρὸς στιγμὴν ἕκαστος ἐνόμισεν ὅτι ἀνεῦρε τὴν κλεῖδα, διὰ τῆς ὁποίας διανοιγόνται αἱ πύλαι πρὸς τὰ ἄδυστα καὶ λύνονται πάντα τὰ προβλήματα τῆς ἐπιστήμης των. Ἐχρειάσθη νὰ παρέλθουν ἀρκεταὶ δεκαετηρίδες, μέχρις ὅτου ἐφρυσχάσουν τὰ πνεύματα καὶ διαπιστωθῇ ψυχρότερον, ποῖος καὶ μέχρι ποίου σημείου εἶχε δίκαιον, ποῖος καὶ εἰς ποῖον σημεῖον ἐσφάλλετο, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὁμως δὲν φαίνεται νὰ ἐβοήθησε πολὺ πρὸς ἐξομάλυνσιν τῶν συγχρόνων ἀντιθέσεων.

33α. Περὶ τούτων ἐπιθι: Charlotte Lorenz, Adolph Quételet ἐν HWSW τόμ. 8, σελ. 663 καὶ γενικώτερον σελ. 661-664.

3. Karl Marx

Μεταξὺ τῶν ἐρευνητῶν ὑφίσταται μεγάλη διχογνωμία, κατὰ πόσον ὁ Marx (1818-1883) πρέπει καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ συγκαταριθμηθῇ μεταξὺ τῶν Κοινωνιολόγων. Ἡ πλειονότης ἐξ αὐτῶν φρονεῖ μετὰ τοῦ νεωτέρου ἐρμηνευτοῦ τοῦ Μαρξισμοῦ Henri Lefebvre ὅτι ὁ Marx δὲν ὑπῆρξε Κοινωνιολόγος³⁴. Ἀντιθέτως ὁ George Gurvitch εἰς μίαν ἐκ τῶν πληρεστέρων ἀναλύσεων τῆς Κοινωνιολογίας τοῦ Marx ἰσχυρίζεται ὅτι οὗτος ὑπῆρξεν «ὁ μεγαλύτερος καὶ ὁ ὀλιγώτερος δογματικὸς ἐξ ὅλων τῶν θεμελιωτῶν τῆς Κοινωνιολογίας». «Ὁ Marx — γράφει — ὑπῆρξε κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον κοινωνιολόγος καὶ μόνον διὰ μέσου τῆς κοινωνιολογίας προσλαμβάνει τὸ ὅλον ἔργον αὐτοῦ ἐσωτερικὴν συνοχὴν καὶ ἐνότητα»³⁵.

Εἶναι ἀληθές ὅτι προκαταλήψεις καὶ στερεότυπα διαδεδομένα μεταξὺ μαρξιστῶν καὶ ἀντιμαρξιστῶν καθιστοῦν ἐξόχως δυσχερῆ μίαν ἀντικειμενικὴν προσέγγισιν καὶ ἀξιολόγησιν τοῦ ἔργου τοῦ Marx. Διὰ τοῦτο ἐπιβάλλεται νὰ τοποθετηθῆται τις μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ περισκέψεως τόσον ἔναντι ἐκείνων, οἱ ὅποιοι προσβλέπουν πρὸς τὸν Μαρξισμὸν ὡς πρὸς μίαν θρησκευτικὴν σχεδὸν πίστιν, ὅσον καὶ ἔναντι τῶν ἀκρίτων ἀντιμαρξιστῶν.

Διὰ τοὺς πρώτους ὁ Marx, ὁ Engels καὶ ὁ Lenin ἔχουν πάντοτε δίκαιον· τὰ ἔργα αὐτῶν εἶναι «ἱερὰ εὐαγγέλια», περιέχοντα τὰς ὑφίστας καὶ δι' ὅλους τοὺς αἰῶνας ἰσχυροῦσας ἀναλλοιώτους ἀληθείας, ἐν αὐτοῖς δὲ κατὰ τινὰ τρόπον προέβλεψαν τὰ πάντα. Οἱ δεῦτεροι ἀρνοῦνται οἰανδήποτε θετικὴν συμβολὴν τοῦ Marx εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν προβληματικὴν. Ὡς θὰ καταδειχθῇ ἀμφότερα ἀποτελοῦν ἀκρίτους καὶ ἀστηρίκτους ἀκρότητας³⁶.

Τὴν φήμην τοῦ ὁ Marx δὲν ὀφείλει ἀσφαλῶς εἰς τὸ κοινωνιολογικὸν του ἔργον. Αἱ κυριώτεραι κατηγορίαι του — κοινωνικὴ τάξις, γαιοκτημῶν, κεφαλαιοκράτης, προλεταριάτον — εἶναι οἰκονομικαὶ καὶ οὐχὶ κοινωνιολογικαί,

34. H. L e f e b v r e, Sociologie de Marx, Paris, Presse Universitaires de France 1966, pag. 17.

35. Georges Gurvitch, «La sociologie de Marx» dans la «Vocation actuelle de la sociologie» vol. 2 chapitre XII, p. 220, 222.

36. Τοῦτο ἰσχύει τόσον διὰ τὸν Marx ὡς κοινωνιολόγον καὶ φιλόσοφον, ὅσον καὶ διὰ τὸν Marx ὡς οἰκονομολόγον. Ὁ μέγας σύγχρονος οἰκονομολόγος Joan Robinson παρατηρεῖ ὅτι: «Ἐὰν ὁ Marx ἐσπουδάζετο ὡς εἰς πολιτικὸς οἰκονομολόγος, τὸν ὅποιον ὀφείλει τις νὰ λάβῃ σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν, ἀντὶ νὰ ἀντιμετωπίζηται ἕλλωτε μὲν ὡς ἀλάνθαστον μαντεῖον, ἕλλωτε δὲ ὡς στόχος εὐθηνῶν ἐπιγραμμάτων, θὰ εἴχομεν ὅλοι ἐξοικονομήσει πολὺν χρόνον...» (R o b i n s o n, J o a n: Marx, Marshall und Keynes, Vortrag vor der Delhi School of Economics, Occasional Paper No 91, ἐπανεκτυπωθὲν ἐν: «Über Keynes hinaus», ausgewählte Essays, Wien, Frankfurt/Main 1962, σ. 16-18.

Πρβλ. σχετικῶς καί: G u y R o s c h e r. Introduction à la sociologie générale, vol. 2. L' Organisation sociale, p. 32.

ἔσον καὶ ἂν συμπλέκονται ἐν αὐταῖς καὶ κοινωνικά καὶ πολιτικά στοιχεῖα. Αἱ κοινωνιολογικαὶ τοῦ ἀπόψεις, ἐπηρεασμένοι ὡς καὶ τοῦ συγχρόνου τοῦ Comte ὑπὸ τῶν ἰδεῶν τοῦ Saint-Simon, ἐλαχίστην πρωτοτυπίαν παρουσιάζουν, ὅπωςδῆποτε δὲ ἡ σπουδαιότης αὐτῶν δὲν εἶναι μεγαλύτερα ἐκείνων τοῦ Comte ἢ τοῦ Spencer. Ἐὰν παρὰ ταῦτα ἀπασχολοῦν τὴν σύγχρονον κοινωνιολογικὴν ἔρευναν σοβαρώτερον, τοῦτο ὀφείλεται περισσότερον εἰς πολιτικούς καὶ πρακτικούς, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον εἰς καθαρῶς ἐπιστημονικούς λόγους³⁷. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος, ἡ ἐπικράτησις τοῦ κομμουνισμοῦ ἐν Ρωσίᾳ καὶ ταῖς λοιπαῖς χώραις τοῦ ἀνατολικοῦ συνασπισμοῦ, ὁ διεθνὴς συνοδοιπορισμὸς καὶ τὰ πολιτικοκοινωνικά γεγονότα τοῦ αἰῶνος μας συντέλεσαν, ὥστε αἱ ἰδέαι, ἢ μᾶλλον τὰ δόγματα τῶν Marx, Engels καὶ Lenin νὰ σφραγίζουσι σήμερον τὴν κοινωνιολογικὴν σκέψιν πολλῶν ἐρευνητῶν ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν τοῦ παραπετάσματος καὶ νὰ προσδιορίζουσι ἀποκλειστικῶς τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν συμπεριφορὰν καὶ τύχην πολλῶν ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων³⁸.

37. Ἀπὸ θεωρητικῆς σκοπιᾶς τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὸν Marx ἐφέλλεται ἀναμφιβόλως εἰς τὸ γεγονός ὅτι διὰ τοῦ ἔργου του ἐπιχειρεῖ μίαν σύνθεσιν οἰκονομικῶν, ἱστορικῶν καὶ κοινωνιολογικῶν στοιχείων, διὰ τοῦ συνδυασμοῦ δὲ αὐτῶν προσπαθεῖ νὰ διαφωτίσῃ τὸν Καπιταλισμὸν. Ἡ πρωτοτυπία ἀναφέρεται μᾶλλον εἰς τὸν οἰκονομικὸν τομέα. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς πρὸ αὐτοῦ οἰκονομολόγους δὲν ἀποκλείει τοὺς ἱστορικο-κοινωνικούς συντελεστάς τῆς Οἰκονομίας ὡς «ἐνοχλητικὰ» στοιχεῖα, ἀλλὰ τοὺς συμπεριλαμβάνει εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἀνάλυσιν καὶ μάλιστα οὐχὶ ὡς ἀπλᾶ «δεδομένα», ἀλλ' ὡς μεταβλητάς. Ἴδὲ καὶ K ü h n e, K a r l: Vorwort εἰς τὴν παρ' αὐτοῦ ἔκδοσιν: M a r x, K a r l: Ökonomische Schriften in thematischem Zusammenhang, Alfred-Kröner-Verlag, Stuttgart 1970 σελ. XI. Ὁμοίως καὶ J. A. S c h u m p e t e r: Capitalism, Socialism and Democracy. 2α. ἔκδοσις, London 1947, σ. 46/47.

38. Θὰ πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ β' παγκοσμίου πολέμου καὶ ἐντεῦθεν παρατηρεῖται μία «ἀναγέννησις» τοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὸν Marx, τόσο ὡς φιλόσοφον καὶ οἰκονομολόγον, ὅσον καὶ ὡς κοινωνιολόγον. Τὸ φιλοσοφικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὸν Marx ἄρχεται ἀπὸ τοῦ 1932, ὅτε οἱ Landshut καὶ Mayer ἐξέδωσαν τὰ πρῶτα ἔργα τοῦ Marx (Marx, Karl: Die Frühschriften. Hsgb. von Prof. Dr. S. Landshut LX, 588 Seiten. Kröners Taschenausgabe, Stuttgart 1971). Τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ ἐξηπλώθη εἰς διαφόρους κύκλους, τόσο δυτικο-μαρξιστικούς (Althusser, Lefebvre, Bloch), ὅσον καὶ θρησκευτικούς (ἰησοῦται: v. Nell-Breuning, Bigo, Calvez, εὐαγγελικαὶ Ἀκαδημαῖαι, ὁμάδες διαλόγου μετὰ τῶν μαρξιστῶν). Κυρίως ὅμως ὑπὸ μορφὴν κοινωνικῆς ἀναγεννήσεως καὶ αἰτημάτων δομικῶν μετασχηματισμῶν διεδόθη μετὰ τῶν Φοιτητῶν μέσῳ τοῦ Herbert Marcuse. Θὰ ἠδύνατό τις νὰ ὀμιλῇ περὶ ἑνὸς ρομαντικοῦ ἐπαναστατισμοῦ. Ἡ φιλοσοφικὴ καὶ κοινωνιολογικὴ αὕτη νεκρανάστασις τοῦ Marx μετὰ τῶν ἐπαναστατημένων νέων συνέβαλεν, ὥστε καὶ εἰς τοὺς ἀκαδημαϊκοὺς ἀκόμη κύκλους νὰ λησμονῆται ὁ πραγματικὸς Marx, ὁ οἰκονομολόγος Marx. Διότι, ὡς παρατηρεῖ ὁ ἐκδότης τῶν οἰκονομικῶν ἔργων του Karl Kühne, «οἱ ὁπαδοὶ του δὲν τὸν βλέπουσι εὐχαρίστως ὡς οἰκονομολόγον». Καὶ ὁ Schumpeter γράφει: «Διὰ τοὺς φίλους του ἦτο (ὁ Marx) τόσο πολὺ περισσότερον ἀπὸ ἕνα ἀπλοῦν θεωρητικὸν τοῦ κλάδου του, ὥστε θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῇ σχεδὸν ὡς βλασφημία ὁ ὑπερτονισμὸς

Πλὴν τούτων τὸ φαινόμενον τοῦ Μαρξισμού τοποθετεῖ τὸν Κοινωνιολόγον — Ἐρευνητὴν καὶ ἐνώπιον ἐνὸς λίαν ἐνδιαφέροντος, καθαρῶς ἐπιστημονικοῦ, ζητήματος τῆς ἐξαπλώσεως καὶ ἐπικρατήσεως τῶν Ἰδεῶν. Ἀποδεικνύεται διὰ τοῦ Μαρξισμού ὅτι δὲν ἀρκεῖ αἱ ἰδέαι νὰ εἶναι «ὄρθαι», ἢ «ἀλληθεῖς» ἢ ἀποδεκταὶ διὰ νὰ ἐπικρατήσουν, οὐδὲ ἐπικρατοῦν πάντοτε αἱ ἀντικειμενικαὶ καὶ ἐπιστημονικαὶ ἀπόψεις. Εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος καὶ τῶν ἰδεῶν ἐπιδροῦν ἀποφασιστικῶς πολλακίς ἕτεροι παράγοντες, τῶν ὁποίων ἢ ἀνακάλυψις καὶ διερευνήσις ἀποτελεῖ μίαν τῶν πλέον πολυπλόκων, ἀλλὰ καὶ σημαντικῶν καὶ λίαν διαφερουσῶν ἀναζητήσεων τῆς κοινωνιολογικῆς ἐπιστήμης.

Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ὁ θεωρητικὸς φιλόσοφος Marx. Οὔτε ὁ ἠθικολόγος, ὁ κοινωνικὸς μεταρρυθμιστής, ὁ προφήτης τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ προλεταριάτου, ἢ ὁ καθοδηγητὴς τοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος, ἀλλ' ὁ Marx ὡς Κοινωνιολόγος.

Διὰ τὸν Κοινωνιολόγον Marx ἰσχύει ὅ,τι καὶ περὶ τοῦ Comte ἤδη ἐλέχθη: ἐνδιαφέρεται καὶ αὐτὸς διὰ μίαν καθολικὴν ἐρμηνείαν τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, προσπαθεῖ νὰ τοποθετήσῃ τὸ κοινωνικὸν παρὸν ἐντὸς τῶν εὐρυτέρων πλαισίων τῆς ἐξελικτικῆς πορείας τῆς παγκοσμίου ἱστορίας τῆς κοινωνίας, ἀναζητεῖ τὸ ἐνιαῖον ἐκεῖνο σύστημα, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ πληροφωρήσῃ περὶ τοῦ παρελθόντος, νὰ διαφωτίσῃ καὶ ἐρμηνεύσῃ τὸ παρὸν καὶ νὰ προφητεύσῃ τὸ μέλλον. Κατὰ τοῦτο ὁ Marx, συμφώνως πρὸς μίαν προσφῶ παρατήρησιν τοῦ Nicolaus Sombart, οὐδὲν νέον στοιχεῖον προσθέτει εἰς τὴν σκέψιν τῆς ἐποχῆς του: ἀπλῶς προσδίδει εἰς αὐτὴν διάστασιν ριζοσπαστικὴν³⁹.

Εἰς τὴν προσπάθειάν του αὐτὴν εἶναι ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν διελκυστικὴν τοῦ Hegel, τὴν ὁποίαν καὶ ἀντιστρέφει. Ὡς ὁ ἴδιος παρατηρεῖ, θέτει τὸν Hegel «vom Kopf auf die Füße». Ὁ Hegel ἀναπτύσσει τὸ σύστημά του διαλεκτικῶς, διδάσκων μίαν ἀέναον κίνησιν τῶν ἰδεῶν κατὰ τὸ σχῆμα «θέσις-ἀντίθεσις-ἄρσις αὐτῶν ἐν τῇ συνθέσει», διὰ τοῦ ὁποίου ἐπιτυγχάνεται ἢ ἐπὶ ὀλονὲν ἀνώτερα ἐπίπεδα αὐτοκινήσις τῆς ἰδέας ἐν τῇ διαλεκτικῇ ἀνυψωτικῇ πορείᾳ αὐτῆς πρὸς τὸ Ἀπόλυτον Πνεῦμα. Ὁ Marx παραλαμβάνει τὸ διαλεκτικὸν σχῆμα διὰ νὰ προσγειώσῃ αὐτὸ ἀπὸ τοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν εἰς τὴν ὑλικὴν πραγματικότητα τῆς αὐτοαναπτύξεως τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ἢ ὁποία κατ' αὐτὸν κινεῖ τὴν ἱστορίαν⁴⁰. Διὰ τοῦ τρό-

αὐτῆς τῆς πλευρᾶς τοῦ ἔργου του.» (Ἰδέ: K ü h n e, K a r l: Εἰσαγωγή εἰς τὸν παρ' αὐτοῦ ἐκδοθέντα τόμον τοῦ Marx: Ökonomische Schriften in thematischem Zusammenhang, Alfred-Kröner-Verlag, Stuttgart 1970 σελ. XVIII, καὶ J. A. S c h u m p e t e r: Capitalism, Socialism and Democracy, 2α ἔκδοσις, London 1947, σελ. 21).

39. Πρβλ. σχετικῶς Nicolaus Sombart und Alfred Weber: Karl Marx. In: Alfred Weber: Einführung in die Soziologie. München 1955, p. 103.

40. Πρβλ. καὶ Δ η μ η τ ρ ι ο υ Γ ρ. Τ σ ά κ ω ν α: Εἰσαγωγή εἰς τὴν Κοινωνιολογίαν, Ἀθήναι 1970, σελ. 86 ἐξ.

που αὐτοῦ ἐπιχειρεῖ — ὡς λέγει — μίαν ἐπιστημονικὴν μελέτην καὶ ἀνάλυ-
σιν τῶν πραγματικῶν, τ.ξ. τῶν ὑ λ ι κ ῶ ν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ὁποῖον
χαρακτηρίζει ὡς «ἐνδεὲς ὄν». Ὁ ἄνθρωπος ἔχει στοιχειώδεις ὑλικὰς ἀνάγκας
διατροφῆς, ἐνδύσεως ἀργότερον δὲ καὶ ἀνέσεων. Πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν
ἀναγκῶν τούτων ἀποδύεται οὗτος εἰς τραχὺν ἀγῶνα μετὰ τῆς φύσεως, κατὰ
τὸν ὁποῖον ἀναγκάζεται νὰ ἀναπτύσῃ τεχνικὰς καὶ νὰ ἐπεξεργάζεται τὴν
διοργάνωσιν τῆς συλλογικῆς ἐργασίας. Κατὰ τὴν διαδικασίαν αὐτὴν καὶ
δραστηριότητα ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἑαυτοῦ τοῦ ἀναπτύσσει ὁ ἄνθρωπος
τὴν αὐτοσυνειδησίαν, τὰς γνώσεις καὶ τὴν κοσμοθεωρίαν του καὶ διαμορ-
φώνει τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ὀργάνωσίν του. «Ὅ,τι διακρίνει τὸν ἄν-
θρωπον ἀπὸ τῶν ζώων, δὲν εἶναι ἡ συνειδήσις ἢ ἡ θρησκεία, ἀλλ' ὁ τρόπος
παραγωγῆς τῶν μέσων ζωῆς»⁴¹. Ἐντεῦθεν διαφωτίζεται καὶ ἡ ἱστορία τῶν
κοινωνιῶν καὶ τῆς ἀνθρωπότητος («ἱστορικὸς ὑλισμὸς»). «Ὅ,τι λοιπὸν ἐνδια-
φέρει τὸν Marx εἶναι οἱ ὑ λ ι κ οὶ καὶ ἐξ αὐτῶν μάλιστα οἱ ο ἰ κ ο ν ο μ ι-
κ οὶ ὄ ρ ο ι τ ῆ ς ζ ω ῆ ς, καθ' ὅσον πιστεύει ὅτι τὰς κοινωνικὰς δομὰς
καὶ τοὺς μετασχηματισμοὺς αὐτῶν προσδιορίζει ἀποκλειστικῶς ὁ νόμος τοῦ
«δ ι α λ ε κ τ ι κ ο ῦ ὑ λ ι σ μ ο ῦ».

Ὡς ἀφετηρίαν τῆς κοινωνικο-οικονομικῆς του ἀναλύσεως λαμβάνει τὴν
φιλοσοφικὴν θέσιν τῆς «ἀλλοτριώσεως» τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία συνίσταται
ἐν τῷ ὅτι ἡ κοινωνικὴ δομὴ τοῦ συγχρόνου κόσμου δὲν ἐπιτρέπει εἰς τὸν ἄν-
θρωπον νὰ ἀναπτύξῃ τὰς ἱκανότητας καὶ τὰς κλίσεις του. Τοῦτο δὲν σημαίνει
ὅτι πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν καπιταλιστικὴν οἰκονομίαν καὶ νὰ
ἐπιστρέψῃ εἰς ἀρχαϊκὰς μορφὰς παραγωγῆς, ἀλλ' ὅτι οὗτος ὀφείλει νὰ διέλθῃ διὰ
τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ νὰ ὑπερβῇ αὐτὸν προχωρῶν εἰς τὸ ὑψηλότερον στάδιον
οἰκονομίας, τὸν Σοσιαλισμόν. Μόνον τότε θὰ δυνηθῇ ὁ ἄνθρωπος, ἐπανακτῶν
τὴν κυριαρχίαν του ἐπὶ τῶν παραγωγικῶν μέσων, νὰ ἀναπτύξῃ καὶ πραγμα-
τώσῃ ἑαυτὸν ἐλευθέρως.

Ἡ ἰδέα τῆς παραγωγῆς στοιχειωδῶν ὑλικῶν προϊόντων πρὸς ἱκανο-
ποίησιν βασικῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς καὶ ἡ ἐρμηνεία τῆς δραστηριότητος αὐτῆς
ὡς τῆς κεντρικῆς καὶ κατ' ἐξοχὴν ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὡς τῆς βάσεως,
ἐφ' ἧς στηρίζεται ὀλόκληρος ὁ κοινωνικὸς βίος, ἀποτελοῦν τὸν κεντρικὸν ἄξονα,
πέριξ τοῦ ὁποίου ἀναπτύσσεται ὀλόκληρος ἡ Κοινωνιολογία τοῦ Marx.

Εἰδικώτερον ὁ Marx πιστεύει ὅτι τὰ μέσα καὶ οἱ τρόποι
παραγωγῆς προσδιορίζουν τὸ πνευματικὸν καὶ
κοινωνικὸν γίγνεσθαι. Οἱ τρόποι παραγωγῆς εἶναι «τρόποι ζωῆς»⁴².
Διὰ τῶν τρόπων αὐτῶν ἡ κοινωνία «παραγάγει» τὸν ἄνθρωπον ὡς κοινωνικὸν

41. Marx, Karl: Die Deutsche Ideologie. In: Die Frühschriften. Hsgb. von S. Landshut, Alfred-Kröner-Verlag, Stuttgart 1971, σ. 347.

42. ξ. ἀ., σ. 347.

ὄν⁴³. «Ἡ ‘παραγωγή’ τῶν ἰδεῶν, τῶν παραστάσεων, τῆς σκέψεως εἶναι μία ἄμεσος ἀπόρροια τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων, τῆς ὑλικῆς δραστηριότητος καὶ τῆς ὑλικῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων»⁴⁴. «Δὲν προσδιορίζει ἡ συνείδησις τὴν ζωὴν, ἀλλ’ ἡ ζωὴ τὴν συνείδησιν»⁴⁵. Τὸ οἰονδήποτε σύστημα παραγωγῆς εἶναι κατ’ ἀρχὴν «ὀρθόν», ἐφ’ ὅσον λαμβάνεται ἐντὸς ὠρισμένων χρονικῶν καὶ τοπικῶν πλαισίων. Τὸ σύστημα τοῦτο δημιουργεῖ ὡς ἐπιφανόμενον, ὡς ἐπίκτισμα καὶ ἐποικοδόμημα, μίαν κοινωνικὴν τάξιν πραγμάτων: τὴν πολιτικὴν, τὸ δίκαιον, τὴν θρησκείαν, τὴν φιλοσοφίαν, τὴν αὐτοκατανόησιν καὶ αὐτοσυνείδησιν τοῦ λαοῦ, τὰ ἥθη καὶ τὰ ἔθιμά του. Πρὸς ἕκαστον οἰκονομικὸν σύστημα ἀντιστοιχεῖ μία συγκεκριμένη πνευματικὴ καὶ κοινωνικὴ τάξις, ὁμοῦ δὲ συναποτελοῦν μίαν «θέσιν». Ἐκ τῆς τεχνολογικῆς προόδου, τῆς αὐξήσεως τῶν γνώσεων καὶ τελειοποιήσεως τῶν μεθόδων παραγωγῆς προκύπτει ἡ «ἀντίθεσις», ἡ ὁποία συγχρόνως ἀπαιτεῖ τὴν συμμεταβολὴν τοῦ πνευματικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ἐπικτίσματος⁴⁶. Τὸ παλαιὸν οἰκονομικὸν καὶ κοινωνικὸν σύστημα παρεμποδίζει τὴν πρόοδον καὶ ἀνάπτυξιν, καταπολεμεῖ τὰς νέας μορφὰς παραγωγῆς καὶ τὴν νέαν κοινωνικὴν τάξιν καὶ καταπιέζει αὐτάς, μέχρις ὅτου ἰσχυροποιηθῶν τόσον, ὥστε διὰ μιᾶς ἐπαναστάσεως νὰ ἀπομακρύνουν τὰ παλαιὰ ἀντιδραστικὰ καὶ ἐπιβάλλουν τὰ νέα προοδευτικὰ στοιχεῖα. Ἡ ἐπικράτησις τῆς νέας οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς τάξεως ἀποτελεῖ τὴν «σύνθεσιν», ἡ ὁποία σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου θὰ καταστῇ νέα «θέσις» ἐπὶ περισσότερον ἐξειλιγμένον καὶ προωδευμένον ἐπιπέδου, διὰ τὴν δώση νέαν ὄθησιν εἰς τὴν διαλεκτικὴν κίνησιν. Ἡ διαλεκτικὴ κίνησις τῆς ἱστορίας ἀνάγεται κατὰ ταῦτα εἰς πρόοδον τῆς τεχνικῆς. «Τὴν ἀνατροπὴν τῶν κοινωνικῶν καθεστώτων προκαλεῖ ἡ ἀντινομία ἢ δημιουργουμένη ἐκάστοτε μεταξὺ τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, ὑφ’ ἃς ἀναπτύσσονται αὐται»⁴⁷. Ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν ἐρμηνεύει ὁ Marx τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν δὲ τοῦ Comte καὶ τῶν πορισμάτων τῆς εἰς ἐμβρυώδη τότε κατάστασιν εὐρισκομένης ἐθνολογίας, διακρίνει καὶ αὐτὸς ἐποχὰς τῆς παγκοσμίου Ἱστορίας, τὴν «ἀσιατικὴν, ἀρχαίαν, φεουδαρχικὴν, καὶ ἀστικὴν» καὶ προφητεύει τὴν τελευταίαν ἐποχὴν, τῆς κομμουνιστικῆς κοινωνίας⁴⁸.

43. Marx, Karl: Nationalökonomie und Philosophie. In: Die Frühschriften, σελ. 237.

44. Marx, Karl: Die Deutsche Ideologie, ἔ.ἀ., σελ. 348 ἐξ.

45. ἔ.ἀ., σελ. 349 πρβλ. καὶ σελ. 357 ἐξ., ἔνθα ἀναπτύσσονται αἱ λίαν ἐνδιαφέρουσαι καὶ σαφῶς ὑλιστικαὶ ἀπόψεις τοῦ Marx περὶ τῆς φύσεως τῆς συνείδησεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὸ ζωικὸν ἔνστικτον.

46. Πρβλ. ἔ.ἀ., σελ. 358. Περὶ τῆς θρησκείας ὡς «Reflex» τῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν ζωῆς ἰδὲ καὶ Das Kapital, ἔκδοσις Kröner, σελ. 58 ἐξ.

47. Δημητρίου Γρ. Τσάκωνα, μν. ἔργ., σ. 89.

48. Σημειώτεον ὅτι τὰ περὶ τῶν ἐποχῶν αὐτῶν ἀναγραφόμενα μόνον ὡς μουσειακὸν ἀξιοπεριεργον τοῦ πνεύματος ἔχουν κάποιαν ἀξίαν, εἰ καὶ πολλοὶ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ

Ἐπὶ κοινωνικοῦ πεδίου τὴν διαλεκτικὴν θέσιν καὶ ἀντίθεσιν ἐκφράζει ὁ τ α ξ ι κ ὸ ς ἀγών. «Ὁ Marx ἀντικατέστησε τὴν διαπάλην τῶν ἔθνῶν διὰ τῆς πάλης τῶν κοινωνικῶν τάξεων»⁴⁹. Αἱ κοινωνικαὶ τάξεις ἐνσαρκώνουν καὶ ἐκπροσωποῦν τὰ παραγωγικὰ μέσα, καὶ μάλιστα τὰ ἐκάστοτε νέα στοιχεῖα ἐκπροσωπεῖ ἡ ἀντιστοίχως νεοαναδεικνυομένη κοινωνικὴ τάξις. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Marx αἱ οἰκονομικαὶ συνθῆκαι φέρουν κατ' ἀνάγκην εἰς ἀντίθεσιν τὴν ἀντιδραστικὴν «Bourgeoisie», ἡ ὁποία ἐκπροσωπεῖ τὸν καπιταλισμόν, καὶ τὸ προλεταριάτον, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ φορεὺς τῶν νέων σοσιαλιστικῶν μορφῶν παραγωγῆς καὶ κοινωνικῆς τάξεως. Ἡ ἀντίθεσις ἐργοδότη καὶ ἐργάτου ἔχει ὡς ἀφετηρίαν τὴν ἐργασίαν καὶ παραγωγήν. Ἡ καταπίεσις τῶν ἐργαζομένων ἐκ μέρους τῶν ἐργοδοτῶν ἔχει ὡς προϋπόθεσιν ὅτι οἱ μὲν ἐργάται παράγουν περισσότερα, τῶν ὧσιν ἔχουν ἀνάγκην πρὸς τὸ ζῆν, οἱ δὲ ἐργοδοταὶ προσπαθοῦν παντοιοτρόπως νὰ ἀποσπάσουν τὴν περίσσειαν καὶ «ὑπεραξίαν» ταύτην, ἐφαρμόζοντες ποικίλους τρόπους καταπίεσεως καὶ «ἐκμεταλλεύσεως»⁵⁰. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἡ «ὑπερπαραγωγή» τῆς ἐργασίας καθίσταται αἰτία τῆς ἐξαρτήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον. Ὁ ἄνθρωπος καθίσταται «πηγὴ» ἐργασίας πρὸς ἱκανοποίησιν ξένων ἀναγκῶν. Ἄλλ' ἡ ἐργασία διὰ τὸν Marx ἀποτελεῖ τὸ μέσον ἐκφράσεως, ἐξωτερικεύσεως καὶ αὐτοδημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ προῖον εἶναι μίαν προβολὴν τῆς συνειδήσεως πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον⁵¹. Ὅταν ὅμως τὸ προῖον παύσῃ νὰ ἱκανοποιῇ τὰς ἀνάγκας τοῦ ἐργαζομένου καὶ ἡ ἐργασία χρησιμοποιῆται διὰ τὴν ἱκανοποίησιν ἐτέρων ἀναγκῶν, ὅταν δηλ. ἡ παραγωγικὴ διαδικασία ἀποκτήσῃ ἰδίαν νομοτέλειαν, τότε ἡ ἐργασία δὲν ἀποτελεῖ ἐκφρασιν καὶ αὐτοδημιουργίαν, ἀλλ' ἀ π ο ξ ἔ ν ω σ ι ν καὶ ἄ λ λ ο τ ρ ῖ ω σ ι ν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ παραγωγικὴ αὕτη νομο-

ἐξακολουθοῦν νὰ ἐκλαμβάνουν ταῦτα ὡς τὴν ὑψίστην ἀλήθειαν τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας. Περὶ ἐκάστης τῶν ἐποχῶν αὐτῶν περιληπτικῶς ἐπιθι: Guy R o c h e r, μν. ἐργ., σελ. 39 ἔξ.

49. Δ η μ η τ ρ ῖ ο υ Γ ρ . Τ σ ά κ ω ν α: μν. ἐργ., σελ. 88.

50. Ὁ Marx ἐκινεῖ ἐδῶ ἐκ τῆς προϋποθέσεως ὅτι ἡ ἐργασία, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖται ἐκ μέρους τοῦ ἐργάτου πρὸς ἐξοικονόμησιν τῶν πρὸς τὸ ζῆν δι' αὐτὸν καὶ τὴν οἰκογένειάν του, δὲν ὑπερβαίνει τὰς τέσσαρας ὥρας ἡμερησίως. Τὴν ἐργασίαν δὲ ταύτην ἀντιπροσωπεύει καὶ τὸ ἡμερομίσθιον, τὸ ὁποῖον παρὰ τοῦ ἐργοδότη λαμβάνει. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐμποδίζει τὸν ἐργάτην ἀπὸ τοῦ νὰ ἐργάζεται ὀλόκληρον τὴν ἡμέραν. Ἐντεῦθεν ἀπορρέει μίαν «ὑπερπαραγωγή» καὶ «ὑπεραξίαν» τῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ κέρδος—καὶ συγχρόνως τὴν ἐκμετάλλευσιν — τοῦ ἐργοδότη. Εἶναι ὅμως χαρακτηριστικὸν ὅτι ὁ Marx δὲν ὀμιλεῖ ὡς οἱ μεταγενέστεροι σοσιαλισταὶ περὶ «ἐκμεταλλεύσεως», ἀλλὰ περὶ «διαδικασίας δημιουργήσεως ἢ δημιουργίας ἀξίας» καὶ περὶ «ἀπολύτου ὑπεραξίας» (Wertschöpfungsprozess, Wertbildungsprozess, absoluter Mehrwert).

Ἰδὲ Marx, Karl: Das Kapital, Kritik der politischen Ökonomie. Im Zusammenhang ausgewählt und eingeleitet von Benedikt Kautsky. Ἔκδοσις Alfred Kröner, Stuttgart 1969, σελ. 155/156, 173, 159/160, 207.

51. Πρβλ. Karl Marx: Die Frühshriften, Stuttgart 1953, p. XXXVII.

τέλεια ὑφίσταται πράγματι, ὀφειλομένη εἰς τὴν διοργάνωσιν καὶ τὸν καταμερισμὸν τῆς ἐργασίας, ἡ ὁποία ἐπιφέρει τὸν χωρισμὸν κεφαλαίου καὶ ἐργασίας καὶ τὴν διαμόρφωσιν αὐτονόμου κεφαλαιοκρατικοῦ συστήματος. Ὁ δυναμισμὸς τοῦ συστήματος τούτου ἔγκειται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἐν τμηματῆς Κοινωνίας κατέχει τὰ παραγωγικὰ μέσα καὶ δι' αὐτῶν πλουτίζεται διαρκῶς, ἐνῶ οἱ λοιποὶ ὑποχρεοῦνται εἰς συνεχῆ παραγωγὴν καὶ πτώχευσιν, μέχρις ὅτου ἐπιτευχθῆ μία ὑψίστη βαθμὶς πλουτισμοῦ διὰ τοὺς μὲν καὶ μία κατωτάτη βαθμὶς ἐνδείας διὰ τοὺς ἐτέρους⁵². Τὸ σύστημα τοῦτο ὁδηγεῖ κατὰ συνέπειαν εἰς τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ ἐργοδότη καὶ ἐργάτου, δηλητηριάζει τὰς διανθρωπίνους σχέσεις, καθ' ὅσον περιορίζει ταύτας εἰς μόνον οἰκονομικὰς, καὶ ἐπιφέρει τὴν ἀποξένωσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἐφ' ὅσον κεφαλαιοκράτης καὶ προλετάριος εἶναι ἐξ ἴσου θύματα τοῦ οἰκονομικοῦ αὐτῶν ρόλου. «Ἡ ἀναιρέσις τῆς ἀποξενώσεως εἶναι δυνατὴ διὰ τῆς ἀναιρέσεως τῆς αἰτίας τῆς, ἥτοι διὰ τῆς ὑπερνεκίσεως τῆς κατανομῆς τοῦ ἔργου. Διὰ τὸ νὰ γίνῃ τοῦτο πρέπει ἡ ἀποξένωσις νὰ γίνῃ μία ἀνυπόφορος δύναμις, ἐναντίον τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ἐπαναστατεῖ»⁵³. Πρέπει νὰ λεχθῆ ἐνταῦθα ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς ἀποξενώσεως καὶ τῆς ἄρσεως αὐτῆς ἀποτελεῖ τὸ μέγα καί, θὰ ἠδυναμέθα νὰ εἴπωμεν, τὸ μόνον σχεδὸν θέμα τοῦ Marx, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου ἐπιχειρεῖ τὴν ἐρμηνείαν ὁλοκλήρου τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως μὲ προεκτάσεις εἰς τὸ μέλλον⁵⁴.

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω ὁ ταξικὸς ἀγὼν δὲν ἀποτελεῖ ὑπόθεσιν καλῆς ἢ κακῆς προθέσεως τῶν μετεχόντων ἀτόμων, οὐδ' ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν θέλησιν ἢ προσωπικὴν ἠθικὴν αὐτῶν, ἀλλὰ προσδιορίζεται ἀναγκαστικῶς ὑπὸ τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι καταδεικνύονται ὡς οἱ τελικοὶ ρυθμισταὶ τῶν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων σχέσεων. Ἐὰν τοῦτο εἶναι ἀληθές, διερωτᾶται τις, πῶς ἡ κομμουνιστικὴ ἐπανάστασις δὲν ἐξερράγη εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἀλλ' εἰς τὴν Ρωσίαν. Ἀνεξαρτήτως πάντως τούτων ὁ Marx πιστεύει εἰς τὴν ἀναγκαιότητα καὶ τὴν λύσιν τῆς ἐπανάστασεως. «Ἡ βία εἶναι ὁ μαιευτὴρ ἐκάστης παλαιᾶς κοινωνίας, ἡ ὁποία ἐγκυμονεῖ μίαν νέαν». Φυσικὰ ἡ ἐπανάστασις δὲν δύναται νὰ προκύψῃ ἐκ τῶν κόλπων τῆς ἀστικῆς τάξεως, ἡ ὁποία κάποτε διεδραμάτισε «ὑψιστον ἐπαναστατικὸν ρόλον», καταλύσασα «ὅλας τὰς φεουδαρχικὰς, πατριαρχικὰς καὶ εἰδυλλιακὰς συνθήκας», τὰς θρησκευτικὰς φαντασιοκοπίας καὶ τοὺς ἱπποτικὸς ἐνθουσιασμοὺς⁵⁵, σήμερον ὅμως στηρίζεται ἀκριβῶς ἐπ' αὐτῆς τῆς ἀποξενώσεως, τὴν ὁποίαν ἀπεργάζεται. Ἡ Ἐπανάστασις θὰ προκύψῃ ἀπὸ τὴν

52. Πρόκειται περὶ τῆς τόσο παρεξηγημένης θεωρίας τῆς «ἐξαθλιώσεως» ἢ «Pauperisierung» ὡς λέγει ὁ Marx, ὁ ὁποῖος δὲν χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον «Verelendung».

53. Δ η μ η τ ρ ῖ ο υ Γ ρ . Τ σ ά κ ω ν α , μ ν . ἔργ . , σ . 88.

54. Περὶ τῆς θεωρίας τῆς «ἀλλοτριώσεως» ἰδὲ Marx, Karl: Die Frühshriften, σελ. 187, 232, 361.

55. Karl Marx, Manifest der Kommunistischen Partei, in J o n a s, F. Geschichte der Soziologie, Bd II, p. 172.

τάξιν τοῦ προλεταριάτου, διὰ τὸ ὁποῖον ἐπεφύλαξεν ἡ μοῖρα νὰ γίνῃ ὁ νεκροθάπτης τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας. Διὰ τὸν Marx δὲν ὑφίσταται ἄλλη λύσις, παρὰ ἡ ἐξαφάνισις τῆς Bourgeoisie καὶ ἡ ἐπικράτησις τοῦ προλεταριάτου, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν ἱστορικὴν στιγμὴν τῆς ἐπικρατήσεώς του ἐξαφανίζεται καὶ αὐτὸ ὡς τοιοῦτον, καθ' ὅσον παύει πλέον νὰ ὑπόκειται εἰς τὴν ἀποξένωσιν καὶ ἀναπτύσσεται εἰς τὴν ἐλευθέραν κομμουνιστικὴν κοινωνίαν, τὴν τελευταίαν ταύτην φάσιν τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας.

Ἡ κομμουνιστικὴ Κοινωνία ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὰς διαρκῶς τελειοποιουμένας νέας παραγωγικὰς μορφὰς καὶ τὴν τεχνολογικὴν πρόοδον θὰ παρουσιάσῃ μίαν τοιαύτην εὐέλικτον κοινωνικὴν διάρθρωσιν, ἡ ὁποία θὰ ἐπιτρέπῃ τὴν ἐκάστοτε ἐπιβαλλομένην προσαρμογὴν καὶ συμμεταβολήν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχῃ πλέον λόγος συγκρούσεων. Πρόκειται περὶ μιᾶς ἀ τ α ξ ι κ ῆ ς κοινωνίας, εἰς τὴν ὁποίαν περιττεῦει πᾶσα νεωτέρα ἐπανάστασις. Εἰς μίαν τοιαύτην κοινωνίαν θὰ δύνανται τὰ ἄτομα νὰ ἀναπτύσσωνται πλήρως κατὰ τὰς προσωπικὰς αὐτῶν ἰκανότητας, ἐλεύθερα καὶ ἀνεπηρέαστα πάσης οικονομικῆς ἢ κοινωνικῆς πίεσεως. Ἡ περὶ τῆς κομμουνιστικῆς κοινωνίας ἀντίληψις τοῦ Marx μαρτυρεῖ πόσον βαθέως ἐπέδρασεν ἐπ' αὐτοῦ τὸ οὐτοπιστικὸν πνεῦμα τῆς ἐποχῆς του.

Διὰ νὰ γίνῃ ἡ μετάβασις πρὸς τὴν τελικὴν ταύτην φάσιν τῆς ἱστορίας ἀπαιτεῖται δραστηριοποίησις τῆς νέας κοινωνικῆς τάξεως.

Ἡ ἱστορικὴ στιγμή ἐπιβάλλει νὰ ἀποκτήσῃ τὸ προλεταριάτον συνείδησιν τῆς μεσσιανικῆς αὐτῆς ἀποστολῆς του, νὰ ἀποκτήσῃ δηλ. ταξικὴν συνείδησιν, καὶ νὰ ἀντιληφθῇ τὴν ἀναγκαιότητα καὶ τὸ ἀναπότρεπτον τῆς ἐξελέξεως πρὸς τὴν τελικὴν ταύτην φάσιν⁵⁶. Διὰ τοῦτο καὶ προέχει ἡ ἐπὶ διεθνοῦς ἐπιπέδου ὑποκινήσις καὶ ὀργάνωσις τοῦ ταξικοῦ ἀγῶνος τοῦ προλεταριάτου, πρὸς ἣν καὶ ἀπέβλεπε ἡ Πρώτη Διεθνὴς καὶ τὸ «κομμουνιστικὸν μανιφέστον», τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἀπὸ πλευρᾶς σοσιαλιστικῆς κοινωνιολογικὴν ἀνάλυσιν τῆς παγκοσμίου Ἱστορίας.

Οὐδεμία ἀμφιβολία ὑφίσταται σήμερον ὅτι αἱ προγνώσεις τοῦ Marx, τόσον αἱ μακρόπνοοι ὅσον καὶ αἱ βραχυπρόθεσμοι, ἐπὶ τῆς ἐξελέξεως τῆς Οἰκονομίας ἀπεδείχθησαν ἐσφαλμένοι. Κατ' ἀρχὴν δὲν ἠδυνήθη ὁ Marx νὰ προβλέψῃ τὴν ἀνάδειξιν καὶ ἐπικράτησιν τῆς μέσης τάξεως τῶν ἰδιωτικῶν ὑπαλλήλων, τῶν τεχνοκρατῶν, οἱ ὁποῖοι παρενεβλήθησαν μεταξὺ κεφαλαιοκρατῶν καὶ προλεταριάτου. Ἡ ἀριθμητικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἰσχυροποίησις τῆς μέσης ταύτης τάξεως ἠλλοίωσε τὴν ἱεραρχικὴν πυραμίδα τῆς κοινωνίας, μεταβαλοῦσα αὐτὴν εἰς τραπέζιον. Τοῦτο ἀπετέλεσε σημαντικὴν ἐκτόνωσιν τῆς ἀντιθέσεως Bourgeoisie καὶ προλεταριάτου. Ἄλλ' οὔτε καὶ τὴν ἰκανότητα τοῦ κε-

56. Ἀργότερον ὁ Lenin θὰ ἀναγκασθῇ νὰ περιορίσῃ τὴν ταξικὴν συνείδησιν καὶ τὸν ἀγῶνα εἰς ὄλιγα μόνον ἐπιλεκτὰ στελέχη τὴν «ἐμπροσθοφυλακὴν τοῦ προλεταριάτου».

φαιλοκρατικοῦ συστήματος νὰ ἀντιμετωπίζη ἐπιτυχῶς καὶ μετασχηματίζη τὰς προκλήσεις καὶ τὰ αἰτήματα τῆς ἐργατικῆς τάξεως, τὸ σύστημα μιᾶς εὐρύτατα ἐκτεταμένης κοινωνικῆς ἀσφαλίσεως καὶ κοινωνικῆς πολιτικῆς, ἡδυνήθη ὁ Marx νὰ προΐδῃ. Τὸ πρόβλημα τῆς ἐκτονώσεως τῶν ἐπαναστατικῶν διαθέσεων τῆς ἐργατικῆς τάξεως ἐξ αἰτίας τῆς καλλιτερεύσεως τοῦ βιωτικοῦ αὐτῆς ἐπιπέδου, θὰ ἀπασχολήσῃ ἀργότερον τὸν Lenin καὶ τὸν κομμουνισμόν. Ἀκόμη ὁ Marx δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ φαντασθῇ μίαν σύζευξιν καὶ ἀλληλεπίδρασιν μεταξὺ τῶν δύο ἀντιθέτων οἰκονομικῶν συστημάτων, τὰ ὅποια κατ' ἀδήριτον ἀνάγκην τοποθετοῦν τὰς τάξεις—φορεῖς αὐτῶν ἀντιμετώπους καὶ τὴν ἐντεῦθεν διαμόρφωσιν καὶ ἐπικράτησιν μικτῶν οἰκονομικῶν μορφῶν. Σήμερον δὲν ὑφίσταται οὐσιαστικῶς ἀμιγῆς κεφαλαιοκρατικὸν ἢ σοσιαλιστικὸν οἰκονομικὸν σύστημα, ἀλλὰ παρατηρεῖται εἰς ὄλονεν μεγαλύτερον βαθμὸν («ἐκκεφαλαιοκράτησις») τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ «ἐκσοσιαλισμὸς» τῆς κεφαλαιοκρατίας. "Ὅ,τι ὅμως κλονίζει καὶ αὐτὰ τὰ θεωρητικὰ θεμέλια τῶν προγνώσεων τοῦ Marxισμοῦ εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ ἐμπειρικὴ διαπίστωσις, ὅτι δὲν ἀντιστοιχεῖ ὑποχρεωτικῶς εἰς ἕκαστον οἰκονομικὸν ἐν καὶ μόνον πολιτικὸν σύστημα καὶ ἀντιστρόφως, ἀλλὰ περισσότερα.

Ἀπὸ καθαρῶς κοινωνιολογικῆς πλευρᾶς πρέπει νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ Marx παρουσίασεν πράγματι μίαν ἀξιόλογον εὐαισθησίαν ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν θεμάτων. Ἀναμφιβόλως αἱ περιγραφαὶ τῆς καταστάσεως τῆς ἐργατικῆς τάξεως ἐν Ἀγγλίᾳ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος, τὰς ὁποίας μᾶς προσέφερον ὁ Marx καὶ ὁ Engels, συγκινοῦν βαθύτατα καὶ προξενοῦν αὐθόρμητον ἀντίδρασιν. Διεγείρουσιν τὸ ἠθικὸν χρέος, συνειδητοποιοῦν τὴν ἠθικὴν εὐθύνην ἐναντι τῶν ἀμοίρων αὐτῶν ἀνθρώπων, ἐκγυμνώνουσι τὴν κοινωνικὴν ἀδικίαν καὶ προβληματίζουσι περὶ τοῦ πρακτέου. Ταῦτα πάντα δύνανται νὰ παρορμήσουν εἰς κοινωνιολογικὴν ἔρευναν, δὲν ἀποτελοῦν ὅμως καθ' ἑαυτὰ κοινωνιολογικὰς παρατηρήσεις. Ἡ οὐσιαστικὴ συμβολὴ τοῦ Marx εἰς τὴν κοινωνιολογίαν πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ μᾶλλον εἰς τὰ ἑξῆς:

α. Διὰ πρώτην φοράν τίθεται ὀρθῶς τὸ ἐρώτημα περὶ τῶν σχέσεων καὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν οἰκονομικῶν παραγόντων ἐπὶ τοῦ λοιποῦ κοινωνικοῦ γίγνεσθαι καὶ ἀντιστρόφως.

Ἀνεξαρτήτως τῶν πολλῶν καὶ πολλακίς τραγικῶν σφαλμάτων τῆς μαρξικῆς θεωρίας, ὁ Marx διεπίστωσε ὀρθῶς:

1. τὴν οἰκονομικὴν αὐτονομίαν
2. τὴν συγκεντρωτικὴν τάσιν τοῦ κεφαλαίου
3. τὴν ἀσυγκράτητον ἀνάπτυξιν τῆς τεχνολογίας καὶ ὀργανώσεως, ἡ ὁποία σήμερον ἔφθασε μέχρι τοῦ σημείου τῆς «ὑβρεως», ἐπιτυχοῦσα βαθμὸν ἀναπτύξεως δυσανάλογον πρὸς τὰς ἱκανότητάς τοῦ ἀνθρώπου νὰ κυριαρχήσῃ

λογικῶς ἐπ' αὐτῆς, πολλῶ δὲ μᾶλλον νὰ παρακολουθήσῃ πνευματικῶς καὶ ψυχικῶς ταύτην.

β. Ὁ Marx παραλαμβάνει τὸ ἐρώτημα τῆς ἐποχῆς του περὶ τοῦ ρόλου καὶ τῆς σημασίας τῶν κοινωνικῶν συγκρούσεων ἐντὸς τῶν κόλπων μιᾶς κοινωνίας. Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀπὸ τινος τὸ ἐπίκεντρον τῆς κοινωνιολογικῆς ἐρεύνης καὶ σκέψεως καὶ ἀποτελεῖ ἀντικείμενον ἐπιστημονικῆς ἀντιδικίας. Εἶναι αἱ συγκρούσεις ἀναπόφευκτοι; Εἶναι ἀρνητικῆς σημασίας διὰ τὰς κοινωνίας; Δύνανται νὰ ἀποφευχθοῦν καὶ πῶς; Ὑπάρχει πρόοδος ἄνευ συγκρούσεων καὶ ἐπαναστάσεων; Ἡ δὲν ὑπάρχει πρόοδος οὕτως ἢ ἄλλως; Ἡδὴ ὁ Comte κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19 αἰῶνος εἶχε διαπιστώσει τὴν ὑπαρξίν τῶν κοινωνικῶν συγκρούσεων, ὥστε νὰ δημιουργηθῇ εἰς αὐτὸν τὸ ἐρώτημα, πῶς παρὰ ταῦτα διατηρεῖται ἡ συνοχὴ τῆς κοινωνίας. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος ὁ Durkheim ἔκαμεν ἀναλόγους διαπιστώσεις. Μόνον ὅτι δι' αὐτοὺς ἡ σύγκρουσις ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ σκεφθοῦν διὰ τὴν δημιουργικὴν σύνθεσιν, διὰ τὴν διοχέτευσιν τῶν ἀντιθέσεων εἰς συνθετικὴν συνύπαρξιν καὶ λειτουργίαν. Κατὰ τὸ χρονικὸν μεσοδιάστημα ὁ Marx καὶ οἱ κοινωνικοὶ δαρβινισταὶ ἐσάλπισαν τὸ προσκλητήριον στάσεως καὶ ἀγῶνος κατὰ παντὸς παλαιοῦ καὶ ἀδυνάτου. Ἡ κοινωνικὴ διδασκαλία τοῦ Marx συνίσταται κατὰ πρῶτον λόγον εἰς διαμαρτυρίαν κατὰ τῆς κρατούσης κοινωνικῆς τάξεως, ἔπειτα εἰς τὸν οὐτοπικὸν ὀραματισμὸν ἐνὸς καλλιτέρου κόσμου καὶ τρίτον εἰς τὴν πεποίθησιν ὅτι πρέπει νὰ διαβρωθῇ καὶ ἀνατραπῇ ἐκ τῶν κάτω ἡ ὑπάρχουσα κοινωνικὴ τάξις. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων στοιχείων μόνον τὸ τρίτον ὑπῆρξε πρωτότυπον.

Ἡ μεταβιομηχανικὴ ἐποχὴ τῶν ἠλεκτρονικῶν ἐγκεφάλων καὶ τοῦ διαστήματος ὅπωςδῆποτε παρουσιάζει κοινωνικὰ καὶ οἰκονομικὰ προβλήματα πολυκεντρικῆς ὑφῆς, μὴ δυνάμενα νὰ ἀναλυθοῦν καὶ ἀντιμετωπισθοῦν οὔτε μὲ τὸ διαλεκτικὸν σχῆμα «ἀτομικὴ ἰδιοκτησία—κολλεκτιβισμός», οὔτε μὲ τὸ μονιστικὸν σύστημα ἐρμηνείας αὐτῶν ἀπὸ ἐνὸς μόνου συντελεστοῦ, ὡς ἠθέλησεν ὁ Marx.

4. Herbert Spencer

Ι. Ὁ πτωχὸς διδάσκαλος, μηχανικὸς καὶ δημοσιογράφος Spencer (1820-1903) ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ τεσσαρακοστοῦ ἔτους τῆς ἡλικίας του νὰ ἀσχολῆται μὲ τὴν φιλοσοφίαν, διὰ νὰ καταστῇ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ βίου του «ὁ φιλόσοφος» τῆς Ἀγγλίας, ὁ ὁποῖος κάλλιον παντὸς ἄλλου — ἐξαιρουμένου πιθανῶς τοῦ John Stuart Mill — ἐκπροσωπεῖ τὴν βικτωριανὴν ἐποχὴν.

Τὴν φήμην του δὲν ὀφείλει εἰς τὴν πρωτοτυπίαν τῶν ἰδεῶν του — αἱ περισσότεραι ἐξ αὐτῶν διευτυπώθησαν ἤδη ὑπὸ προγενεστέρων—⁵⁷, ἀλλ' εἰς τὴν

57. Ἡ ἰδέα λ.χ. ὅτι ἡ Κοινωνία εἶναι ὄργανισμὸς δὲν εἶναι ἄγνωστος εἰς τὸν Πλάτωνα· ἐμφανίζεται εἰς τὸν μῦθον τοῦ Μενιῖου Ἀγρίππα καὶ ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τῶν Bacon,

δεξιοτεχνίαν, μεθ' ἧς κατώρθωσε νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ διὰ τοῦ δημοσιεύματος αὐτοῦ «Social Statics» (1850) ἀρξάμενον μέγα πρόγραμμα τῆς ζωῆς του: νὰ συνενώσῃ ὅλα τὰ πορίσματα τῶν ἐπιστημῶν εἰς μίαν συνθετικὴν περὶ κόσμου θεωρίαν, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἐρμηνεύηται ἡ ἐνότης καὶ νομοτέλεια πάσης ἐξελίξεως, ἀπὸ τοῦ Σύμπαντος μέχρι καὶ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Τὸ ἔργον τοῦτο τὸν ἐσυνώδευσε δι' ὅλου τοῦ βίου του, τὸ ἔφερε δὲ εἰς πέρας ὑπὸ τὸ κράτος μυρίων στερήσεων καὶ ἀσθενειῶν (τελευταίως δὲν ἠδύνατο νὰ ἐργασθῆ πλεόν τῆς μιᾶς ὥρας ἡμερησίως). Παρ' ὅτι «οὐδὲν ἄλλο φιλοσοφικὸν σύστημα κατωρθώθη ὑπὸ δυσμενεστέρας ἐξωτερικᾶς συνθήκας», ὡς παρατηρεῖ χαρακτηριστικῶς ὁ Ludwig Stein⁵⁸, ἡ προσφορὰ ὑπῆρξεν εἰς ὄγκον πράγματι λίαν ἐπιβλητικῆ⁵⁹, ἀλλὰ καὶ ἡ τιμὴ, ἡ ὁποία τοῦ ἐπεφυλάχθη, ἀνάλογος: ἐθεωρήθη παγκοσμίως ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν φιλόσοφος τῆς ἐξελικτικῆς καὶ ὁ θεμελιωτῆς τῆς βιολογικῆς κατευθύνσεως ἐν τῇ Κοινωνιολογίᾳ, ὅτε δὲ τὸ ἄστρον αὐτοῦ ἔδυσεν ἐν Ἀγγλίᾳ, ἀνέτελλεν συγχρόνως εἰς Ἀμερικὴν.

Ὁ Spencer ἀνήκει ὀπωσδήποτε εἰς τὸ αὐτὸ πνευματικὸν κλίμα, ὡς καὶ οἱ προγενέστερον ἐξετασθέντες Comte καὶ Marx. Ὅ,τι διακρίνει αὐτὸν ἀπὸ ἐκείνων εἶναι, κατὰ μίαν εὐστοχον παρατήρησιν τοῦ Nicolaus Sombart, «αὐτὸ τὸ ὁποῖον διαφοροποιεῖ τὴν Ἀγγλίαν ἀπὸ τὴν Ἡπειρωτικὴν Εὐρώπην κατὰ τὸν 19 αἰῶνα»⁶⁰. Διὰ τὴν Ἀγγλίαν δὲν ἔλαβον χώραν τὰ συγκλονιστικὰ γεγονότα τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Δὲν ἐζήσῃ καὶ δὲν ἐγνώρισε τὴν τραγικότητα ἐνὸς διαρκοῦς ἐμφυλίου πολέμου. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Spencer ἐπηρεάζεται μὲν βαθυτάτα ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ Comte, ἀπὸ τοῦ ὁποίου παραλαμβάνει καὶ τοὺς

Hobbes, Rousseau καὶ Hegel. Εἰς τὰς σελίδας τοῦ Ἡρακλείτου, τοῦ Hegel, τοῦ Comte καὶ πολλῶν ἄλλων εὐκόλως διαπιστοῦται καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἰδέας τῆς ἐξελίξεως. Ἀλλὰ «ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἰς τοὺς προγενεστέρους συγγραφεῖς δὲν ἦτο παρὰ δειλοὶ ἰσχυρισμοὶ καὶ ἀξιωματικαὶ διαβεβαιώσεις, εἰς τὰς σελίδας τοῦ μεγάλου Ἀγγλοῦ φιλοσόφου μετατρέπονται τὸ πρῶτον εἰς σύστημα θεωριῶν αὐστηρῶς συντηρημένων καὶ λογικῶς ἀπορροεουσῶν ἐξ ἐμπνεύσεως ἀρχῆς» (Ἀχιλλεύς Λόρια, Ἡ Κοινωνιολογία, μετάφρασις καὶ εἰσαγωγή Ἀρισ. Δ. Σίδερι, Ἀθήναι 1925, σελ. 141).

58. Ἐν Leopold von Wiese: Herbert Spencer, HWSW Bd. 9, S. 695.

59. Τὸ ἐνδεκάτομον ἔργον τῆς συνθετικῆς φιλοσοφίας τοῦ Spencer περιλαμβάνει τὰ «First Principles» (1862), «Principles of Biology» (1864), «Principles of Sociology» εἰς τρεῖς τόμους (1876, 1883, 1896), «Principles of Ethics» (1879-1893). Ὁμοίως ἐδημοσιεύθησαν μεταξύ 1867 καὶ 1871 τμήματα τῆς «Descriptive Sociology», ἡ ὁποία εἶχε προγραμματισθῆ νὰ περιλαμβάνῃ α. τὰς πρωτογόνους κοινωνίας, β'. τὰς πεπολιτισμένους κοινωνίας. Περὶ τῶν ἔργων τοῦ Spencer ἰδὲ καὶ βιβλιογραφίαν. Τὴν καλλιτέραν εἰσαγωγὴν εἰς τὸ κοινωνιολογικὸν καὶ τὸ καθόλου ἔργον τοῦ Spencer, καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τὸν βίον του, προσφέρει ἡ συγγραφὴ τοῦ J. R. M. n. e. y: «Herbert Spencers Sociology. A Study in the history of social Theory» (1934).

60. Nicolaus Sombart, Herbert Spencer, ἐν Alfred Weber, Einführung in die Soziologie, σελ. 113.

ῥους «Sociology», «στατική» καὶ «δυναμική» κοινωνία, τὴν ἔννοιαν τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ, τὸν ταυτισμὸν τῆς ἱστορίας μὲ τὴν θετικὴν θεωρίαν τῆς Κοινωνίας κ.ἄ.⁶¹, κινεῖται ὅμως ἐντὸς τελείως διαφορετικοῦ πνευματικοῦ καὶ κοινωνικοῦ κόσμου. «Ὅταν ὀμιλῇ περὶ ἱστορίας, δὲν ἐννοεῖ διχασμὸν, ἀντίθεσιν, κρίσιν, ἀλλὰ ἐξέλιξιν, σύνθεσιν, βαθμιαίαν συνάρτησιν καὶ ἐνοποιήσιν τῶν διαφοροποιουμένων στοιχείων⁶². Τὸ κοινωνιολογικὸν σύστημά του δὲν ἀναζητεῖ τοὺς τρόπους καὶ τὰ μέσα ὑπερβάσεως ἢ ἀνατροπῆς τοῦ ὡς κρίσιμου βιουμένου παρόντος, ὡς πράττουν ὁ Comte καὶ ὁ Marx. Ἀντιθέτως ζητεῖ νὰ καταστήσῃ σαφές καὶ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ κόσμος εὐρίσκεται εἰς τὸν ὀρθὸν δρόμον του. Ἡ μήτηρ φύσις φροντίζει καὶ ὀδηγεῖ διὰ μέσου τῶν ἀντιθέσεων πρὸς τὴν ἁρμονίαν. Ὁ Spencer δὲν εἶναι ὁ κριτικὸς καὶ πολέμιος, εἶναι ὁ ἀ π ο λ ο γ η τ ῆ ς τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ ἀστικισμοῦ.

II. Ὁλόκληρον τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Spencer εἶναι ἀφιερωμένον εἰς τὴν προσπάθειαν ἀποδείξεως ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη γυῶσις συννοεῖται εἰς τὸν καθολικὸν ἐπιστημονικὸν νόμον τῆς ἐξελίξεως. Πιστεύει ὅτι κατὰ τὰς ἡμέρας του γίνεται ὑπερβολικὴ, ἀλλ' ἐσφαλμένη χρῆσις τῆς ἐννοίας τῆς ἐξελίξεως μὲ βάσιν τὴν ὠφέλειαν καὶ εὐτυχίαν τῶν ἀνθρώπων: «Τὸ λάθος μας σήμερον — παρατηρεῖ— ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι χρησιμοποιοῦμεν τὸν ὄρον πρόοδος τ ε λ ε ο λ ο γ ι κ ῶ ς. Τελικῶς τὰ φαινόμενα ἐξετάζονται ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς συμβολῆς αὐτῶν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην εὐτυχίαν. Μόνον ἐκεῖναι ἐκ τῶν μεταβολῶν θεωροῦνται συνιστῶσαι πρόοδον καὶ ἐξέλιξιν, ὅσαι ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐπαυξάνουν τὴν ἀνθρωπίνην εὐτυχίαν. Χαρακτηρίζονται δὲ ὡς προοδευτικαὶ ἀ κ ρ ι β ῶ ς διότι τὴν ἐπαυξάνουν»⁶³. Ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὰς θεωρίας τῶν Lamarek καὶ Darwin καὶ τῶν διαπιστώσεων τῆς βιολογίας ὅτι ἡ ἐξέλιξις λ.χ. ἀπὸ τοῦ σπέρματος πρὸς τὸ πλήρως ἀνεπτυγμένον φυτὸν ἢ ἀπὸ τοῦ ὠαρίου πρὸς τὸν τέλειον ζωϊκὸν ὀργανισμὸν ἀκολουθεῖ μίαν πορείαν ἀπὸ τῶν ἀπλουστάτων ὁμοιογενῶν μορφῶν διὰ διαιρέσεως καὶ διαφοροποιήσεως πρὸς ὄλον ἐν συνθετωτέρας καὶ πολυπλοκωτέρας ἀνομοιογενεῖς, καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀναμφιβόλως ὁ νόμος αὐτὸς τῆς ὀργανικῆς αὐξήσεως καὶ ἐξελίξεως ἔχει καθολικὴν ἰσχύν. Τὰ πάντα, «ἡ γῆ, ἡ ζωὴ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς, ἡ Κοινωνία, τὸ Κράτος, ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριον, ἡ γλῶσσα, ἡ λογοτεχνία, ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν παρουσιάζουσαν τὴν αὐτὴν πορείαν ἀπὸ τῶν ἀπλουστάτων πρὸς ὄλον ἐν συνθετωτέρας μορφῆς διὰ

61. H. Freyer: Εἰσαγωγή στὴν Κοινωνιολογία, μτφρ. Κανελλοπούλου-Τσακωνα, σελ. 99 ἐξ..

62. Πρβλ. N. Sombart, μν. ἔργ., σ. 114-115.

63. Herbert Spencer, Progress: Its Law and its Cause, in: Essays, Scientific, Political, and Speculative. in: H. P. Dreitzel, Sozialer Wandel. Zivilisation und Fortschritt als Kategorien der soziologischen Theorie, p. 122.

μέσου τῶν ἀλληλοδιαδόχων διαφοροποιήσεων»⁶⁴. Ἡ ἐξέλιξις τῆς ὕλης γενικῶς εἶναι μία ἀνοδική κίνησις αὐτῆς πρὸς σύνταξιν: «κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἡ ὕλης μετασχηματίζεται ἀπὸ μιᾶς ἀκαθορίστου καὶ ἀσυντάκτου ὁμοιογενείας εἰς μίαν προσδιωρισμένην καὶ συντεταγμένην ἐτερογένειαν»⁶⁵.

Διὰ τῶν διαπιστώσεων αὐτῶν πιστεύει ὁ Spencer ὅτι κατέληξεν εἰς μίαν ἀνόθευτον καὶ περισσότερον πρὸς τὰ πράγματα ἀνταποκρινομένην ἐπιστημονικὴν ἔννοιαν τῆς ἐξελίξεως, ἡ ὁποία δὲν συνάγεται ἐξωτερικῶς καὶ συμπερασματικῶς ἐκ τῶν θετικῶν συνεπειῶν καὶ ἐπιπτώσεων τῶν διαφόρων μεταβολῶν, ἀλλὰ παρακολουθεῖ καὶ χαρακτηρίζει τοὺς ἐσωτερικοὺς διαρθρωτικοὺς μετασχηματισμούς, «ἀνεξαρτήτως τῆς σημασίας αὐτῶν διὰ τὰ συμφέροντά μας»⁶⁶.

III. Ὁ καθολικὸς «νόμος τῆς ἐξελίξεως» ἔχει κατὰ φυσικὴν συνέπειαν τὴν ἰσχὺν καὶ ἐφαρμογὴν αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, τοῦτο δὲ ἀποδεικνύεται κατὰ τὸν Spencer ποικιλοτρόπως. Κατὰ τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς βιολογικῆς κοινωνιολογίας «πᾶς ὄργανισμὸς εἶναι κοινωνία καὶ πᾶσα κοινωνία ὄργανισμός»⁶⁷. Ὁ Spencer παρακολουθεῖ τὴν ἀναλογίαν αὐτὴν καὶ εἰς τὰς μικροτέρας τῆς λεπτομερείας, χωρὶς ὅμως νὰ φθάσῃ εἰς τὰς ὑπερβολὰς τῶν ἐνθουσιωδῶν ὁπαδῶν του, οἱ ὁποῖοι ἀναζητοῦν ἀγγεῖα, κινήτρια κέντρα, νεῦρα, περικάρδια, νευρικὰς ἵνας καὶ γάγγλια τῆς κοινωνίας. Ὁ Spencer χρησιμοποιοῖ τὴν ἀναλογίαν τοῦ ὄργανισμοῦ μᾶλλον ρητορικῶς καὶ πρὸς πλαστικωτέραν ἀπόδοσιν τῶν ἐνοιῶν του, ὁ ἴδιος δὲ θέτει καὶ τὰ ὅρια τῆς ἀναλογίας ταύτης, τονίζων τὰς ὑφισταμένας διαφορὰς μεταξὺ τοῦ ὄργανισμοῦ καὶ τῆς κοινωνίας: Πρῶτον ἀποτελεῖ ὁ ὄργανισμὸς μίαν σωματικὴν ἐνότητα, ἐνῶ τὰ μέλη τῆς κοινωνίας διακρίνονται ἀλλήλων καὶ ὑφίστανται ἀσυνδέτως. Δεύτερον ἡ συνείδησις τοῦ ὄργανισμοῦ εἶναι συγκεντρωμένη καὶ περιορισμένη εἰς ἓν μόνον ὄργανον αὐτοῦ, τὸν ἐγκέφαλον, ἐνῶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ εἶναι ἐγκατεσπαρμένη εἰς ὅλα αὐτῆς τὰ μέλη. Τρίτον — καὶ ἐνταῦθα καταδεικνύονται αἱ φιλελεύθεραι ἀπόψεις τοῦ Spencer — ἐνῶ εἰς τὸν ὄργανισμὸν τὰ ἐπὶ μέρους ὄργανα ὑφίστανται καὶ λειτουργοῦν πρὸς χάριν τοῦ συνόλου τοῦ ὄργανισμοῦ, ἡ κοινωνία ζῇ καὶ ἀναπτύσσεται πρὸς χάριν τῶν ἐξ ὧν σύγκειται ἀτόμων⁶⁸. Κατὰ ταῦτα δέχεται μὲν ὁ Spencer τὴν Κοινωνίαν ὡς ὄργανισμὸν, ἀλλ' ὡς ὄργανισμὸν

64. H. Spencer, μν. ἔργ., σελ. 123.

65. H. Spencer, First Principles, σελ. 367.

66. H. Spencer, Progress, σελ. 122.

67. Ἀχιλλέως Λόρια, μν. ἔργ. σελ. 142.

68. Ἡ ἄποψις αὕτη, ἐρχομένη εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς κλασσικὰς θεωρίας τῆς ἀρχαῖο-ἠθικῆς, καθ' ἃς ὁ πολίτης ὑφίσταται χάριν καὶ μέσῳ τῆς πόλεως, διετυπώθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Hobbes, ὁ ὁποῖος εἶδε τὸ Κράτος ὡς τὸ μέσον τὸ δὲ ἄτομον ὡς τὸν σκοπὸν.

sui generis, διαφέρων κατὰ τοῦτο ἐκ τῶν λοιπῶν θεωρητικῶν τῆς καλουμένης ὀργανιστικῆς κοινωνιολογίας⁶⁹!

Ἐφ' ὅσον ἡ Κοινωνία εἶναι ὀργανισμὸς διέπεται καὶ αὐτὴ ὑπὸ τῶν αὐτῶν νόμων τῆς ἐξελίξεως, οἱ ὅποιοι διέπουν καὶ πάντα ἕτερον ὀργανισμόν, ἦτοι ὑπὸ τοῦ νόμου τοῦ ἀγῶνος περὶ τῆς ὑπάρξεως («Struggle for Life») καὶ τοῦ νόμου τῆς ἐπιζήσεως τοῦ καλλίτερον προσήρμοσμένου. Πρόκειται δηλ. περὶ τῶν νόμων τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς καὶ τῆς κληρονομικότητος. Ὡς ἀκριβῶς κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον προκύπτουν εἰς τὸν ὀργανισμόν νέα λειτουργία μετ' ἐπιπέδων νέα ὄργανα ἢ ἐπέρχεται ἀλλαγὴ λειτουργιῶν, ὅπότε τὰ ἀποστερούμενα τῆς λειτουργίας αὐτῶν ὄργανα νεκροῦνται, οὕτω πῶς καὶ εἰς τὴν Κοινωνίαν κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἀπλουστάτης μορφῆς τῆς πρωτογόνου ὀρδῆς μέχρι τοῦ «πολυκυττάρου» ὀργανισμοῦ τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας. Κατὰ τὸν κοινωνικὸν τοῦτον ἀγῶνα ἐπικρατοῦν τὰ μᾶλλον πεπρωτισμένα καὶ ἰσχυρότερα άτομα, ἐνῶ ἀφανίζονται τὰ ἐκφυλισμένα. Ἡ πρακτικὴ συνέπεια διὰ τὴν ζωὴν τῶν κοινωνιῶν εἶναι ὅτι οἱ ἄνθρωποι, καὶ μάλιστα ὁ νόμος καὶ αἱ κυβερνήσεις, δὲν θὰ πρέπει νὰ παρεμποδίζουσιν τὸ ἔργον τῆς φύσεως, ἐνισχύοντες, ὑποστηρίζοντες καὶ προφυλάσσοντες τοὺς ἀσθενεστέρους, ὀλιγώτερον εὐφυεῖς καὶ ἀνικάνους. Ὁ Spencer πιστεύει ὅτι ὁ δραστικὸς συντελεστὴς τῆς κοινωνικῆς ἐπιλογῆς θὰ ὀδηγήσῃ εἰς μίαν ἀρίστην μορφήν κοινωνίας ἐλευθέρων καὶ κατ' ἐξοχὴν ὑπευθύνων ἀτόμων.

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω καὶ ὁ κοινωνικὸς ὀργανισμὸς ἠκολούθησε μίαν ἐξελικτικὴν πορείαν ἀπὸ τῶν ἀπλῶν πρὸς τὰς πολυπλόκους μορφάς. Ἀσθενῶς διαφοροποιημένοι, μὴ συναρτώμενοι πρὸς ἀλλήλους, ὁμοιογενεῖς πρωτόγονοι ὁμάδες ἀνελλίσσονται εἰς ὄλονεν διαφοροποιούμενα κοινωνικὰ στρώματα, προικιζόμενα μετ' εἰδικῆς λειτουργίας καὶ αὐξοῦσαν συνάρτησιν, διὰ νὰ καταλήξουσιν εἰς τὰς πλήρως διαφοροποιημένας, θὰ ἐλέγομεν σήμερον «πολυκεντρικάς», ἐνότητάς, μετ' ἰσχυρὰν ἐσωτερικὴν συνάρτησιν καὶ μόνιμον σύνταξιν.

IV. Ἐπὶ τῇ βάσει τούτων καὶ κατ' ἐπίδρασιν τοῦ Comte διακρίνει καὶ ὁ Spencer τὰ ἀκόλουθα σταδία κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν κοινωνιῶν.

1. Τὰς ἀπλᾶς καὶ ἀσυνθέτους κοινωνίας.

Κατὰ τὴν πρώτην ταύτην φάσιν ἡ κοινωνία ὑπῆρξε μία ὁμογενὴς συμβίωσις μεμονωμένων προσώπων μετ' αὐτὰς ἰκανότητάς καὶ τὰ αὐτὰ

69. Organizisme καὶ ἐκπρόσωποι. Ὁ Spencer ἤσκησε μεγίστην ἐπίδρασιν εἰς τὴν Ἀμερικὴν, οἱ Ward, Giddings, Small καὶ Sumner ρητῶς φέρονται ὡς μαθηταὶ του, ὡς καὶ οἱ γερμανοὶ Oppenheimer, Schmoller καὶ Von Wiese.

λειτουργήματα. «Ἐκαστος ἀνὴρ εἶναι συγχρόνως πολεμιστὴς καὶ γεωργὸς καὶ ἀλιεύς, καὶ κατασκευαστὴς ἐργαλείων καὶ οἰκοδόμος. Ἐκάστη γυνὴ ἀσχολεῖται μὲ τὰς αὐτὰς ἐργασίας». «Οὐδεμία ἐτέρα διάκρισις, καὶ διαφοροποιήσις μεταξὺ τῶν ἀτόμων ὑφίσταται, εἰ μὴ ἡ προκύπτουσα ἐκ τῆς διακρίσεως τῶν φύλων»⁷⁰.

Ἦδη ὁμως εἰς αὐτὴν τὴν πρωτόγονον κοινωνίαν ἀρχίζει, ὡς ἀκριβῶς καὶ εἰς τὴν ἀγέλην τῶν ζώων, νὰ διακρίνηται ὁ εὐφυέστερος καὶ ὁ ἰσχυρότερος καὶ ἐπέρχεται ἡ πρώτη διαφοροποιήσις. Τέσσαρες τύπους ἀπλῶν κοινωνιῶν διακρίνει ὁ Spencer:

- α. Κοινωνίας ἄνευ οἰασθήποτε πολιτικῆς αὐθεντίας καὶ ἡγεσίας.
- β. Κοινωνίας μὲ εὐκαιριακοὺς ἡγέτας.
- γ. Κοινωνίας μὲ ἀκαθόριστον καὶ ἀσταθῆ πολιτικὴν ἡγεσίαν καὶ
- δ. Κοινωνίας μὲ ὀργανωμένην καὶ διαρκῆ πολιτικὴν ἡγεσίαν.

Κοινὸν χαρακτηριστικὸν καὶ τῶν τεσσάρων τούτων τύπων εἶναι ὅτι ὁσάκις ὑπάρχει πολιτικὸς ἡγέτης, οὗτος ἀσκεῖ ἄμεσον τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ ἐφ' ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν μελῶν τῆς κοινότητος καὶ ἄνευ τῆς παρεμβολῆς ἐνδιάμεσων διοικητικῶν ὀργάνων ἢ ἄλλων ἐξουσιῶν.

2. Τὰς συνθέτους κοινωνίας.

Καὶ αὐτὰς τὰς διακρίνει ὁ Spencer κατὰ τὴν τετραπλῆ ὑποδιαίρεσιν τῶν προγενεστέρων. Ἄλλ' εἰς τὰς κοινωνίας ταύτας ἀρχίζουν νὰ ἐμφανίζωνται ἐνδιάμεσα αὐθεντικὰ πρόσωπα: ὁ φύλαρχος, ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας, ὁ στρατιωτικὸς ἢ θρησκευτικὸς ἡγέτης. Οὗτοι ἀποκτοῦν πλέον καθωρισμένην δικαιοδοσίαν καὶ δὲν καταγίνονται μὲ τὰς κοινὰς ἀσχολίας τῶν λοιπῶν. Εἰς τὴν οἰκογένειαν λ.χ. «ἡ ἐξουσία καθίσταται κληρονομικὴ. Ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας δὲν φροντίζει πλέον προσωπικῶς διὰ τὰς ἀνάγκας του, ἀλλ' ὑπηρετεῖται ὑπὸ τῶν λοιπῶν μελῶν καὶ ἐξεδικεύεται εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἐξουσίας μόνον»⁷¹. Ἡ θ ρ σ κ ε ἰ ἄποτελεῖ τὸν συνεκτικὸν κρῖνον, καθ' ὅσον τὸ πρόσωπον τῶν ἐπὶ μέρους ἀρχηγῶν περιβάλλεται μὲ θρησκευτικὴν ἱερότητα, αἱ δὲ ἀποφάσεις αὐτοῦ θεωροῦνται μετὰ τὸν θάνατόν του ἱεραί. Οἱ ἐπὶ μέρους ἡγέται ὑποτάσσονται εἰς τὸν ἀνώτατον ἄρχοντα τῆς φυλῆς: «Ὁ πρεσβύτερος ἀναγορεύεται εἰς ὑπατον θεόν, οἱ λοιποὶ θεωροῦνται ὑποτεταγμένοι θεοί»⁷². Ἐπὶ μακρὸν παραμένουν συνδεδεμένοι στενῶς ἡ κοσμικὴ καὶ ἡ θρησκευτικὴ ἐξουσία. Ὁ

70. H. S p e n c e r, Progress..., σελ. 123 καὶ 124.

71. ἔ. ἀ. σελ. 124.

72. ἔ. ἀ., σελ. 124.

βασιλεὺς εἶναι συγχρόνως καὶ ἀνώτατος ἀρχιερεὺς καὶ τὸ ἱερατεῖον προέρχεται ἀπὸ τὸ βασιλικὸν γένος («βασιλείον ἱεράτευμα»). Ἡ θρησκεία οἰκιοποιεῖται κοσμικοὺς νόμους καὶ οἱ κοσμικοὶ νόμοι προσλαμβάνουν θρησκευτικὴν θεμελίωσιν. Ἀκόμη καὶ παρὰ προηγημένους λαοῖς δὲν ἔχει ἐπιτευχθῆ πλήρης διαχωρισμὸς τῶν δύο τούτων κόσμων.

3. Τὰς κοινωνίας διπλῆς συνθέσεως.

Τὰ πράγματα καθίστανται ἐνταῦθα πολυπλοκώτερα. Αἱ ὀμάδες διαφοροποιοῦνται, ἐκδιπλοῦνται, πολλαπλασιάζονται καὶ καθίσταται ἀναγκαία ἡ ἐξεύρεσις νέων τρόπων καὶ νέων μορφῶν συναρτήσεως αὐτῶν. Βαθμηδὸν διαχωρίζονται τὸ Κράτος καὶ ἡ Ἐκκλησία καὶ ὑπόκεινται εἰς σειρὰν διαδοχικῶν ὑποδιαιρέσεων, ὥστε νὰ ἀποκτοῦν μία πολύπλοκον ἐσωτερικὴν διάρθρωσιν: μὲ μονάρχας, ὑπουργούς, λόρδους, δικαστήρια, ἐφορίας, δήμους, κοινότητας κττ, μὲ Ἱεραρχίαν ἀρχιεπισκόπων, ἱερέων, ἐκκλησιαστικὰ δικαστήρια, αἱρέσεις, κλπ. Συγχρόνως δημιουργεῖται μία τρίτη ἐλεγκτικὴ ἐξουσία: τὸ τυπικόν, τὰ ἦθη, τὰ ἔθιμα, τὸ πρωτόκολλον. Ἡ διαφοροποίησις αὕτη δὲν περιορίζεται μόνον ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς Κοινωνίας: προχωρεῖ καὶ εἰς τὴν διάκρισιν μεταξὺ τῶν διαφόρων λαῶν μὲ τὰ πολιτικὰ συστήματα, τοὺς νόμους, τὰς θρησκευτικὰς ὁμολογίας, τὰ ἦθη, τοὺς θεσμούς των⁷³. Εὐρισκόμεθα πλεον ἐνώπιον μονίμων κοινωνιῶν μὲ ἀνεπτυγμένην καὶ ὀργανωμένην ἐξουσίαν, ἔστω καὶ ἂν αὕτη πολλάκις δὲν διακρίνεται διὰ τὴν σταθερότητά της. Κατὰ τὴν φάσιν ταύτην ἀναπτύσσονται αἱ πόλεις, ἐπέρχεται ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας, τελειοποιοῦνται τὰ μέσα συγκοινωνίας, ἐμφανίζεται καὶ διαμορφοῦται τὸ θετὸν δίκαιον.

4. Τέλος ἔχομεν τὰς Κοινωνίας τριπλῆς συνθέσεως.

Πρόκειται περὶ τῶν ὑπερανπτυγμένων μεγάλων πολιτισμῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων διεμορφώθησαν αἱ μεγάλαι αὐτοκρατορίαι, ἐνεφανίσθησαν αἱ μεγάλαι θρησκείαι καὶ ἀνεπτύχθησαν τὰ γράμματα, αἱ ἐπιστῆμαι καὶ αἱ τέχναι. Ἐνταῦθα κατατάσσονται προφανῶς αἱ κοινωνίαι τῶν συγχρόνων βιομηχανικῶν κρατῶν, μὲ τὸν ὑπερκαταμερισμὸν τῆς ἐργασίας καὶ τῆς παραγωγῆς καὶ τὸ διεθνὲς ἐμπόριον. Ἡ ἐξέλιξις ὠδήγησεν ἀπὸ τῆς πρωτογόνου ὀρδῆς εἰς μίαν ὑπερεξειδικευμένην καὶ πρὸς μίαν πλήρη ἑτερογένειαν διαφοροποιουμένην ἀνθρωπότητα.

Ὁ γενικὸς νόμος, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου δύνανται νὰ ἐρμηνευθοῦν πᾶσαι αἱ διαπιστωθεῖσαι μεταβολαὶ θὰ ἡδύνατο νὰ διατυπωθῆ ὡς ἀκολούθως: $\kappa\pi\ \tilde{\alpha}\ \sigma\alpha\ \acute{\epsilon}\ \nu\epsilon\rho\gamma\acute{o}\varsigma\ \delta\acute{\upsilon}\nu\alpha\mu\iota\varsigma\ \pi\rho\omicron\kappa\alpha\lambda\epsilon\acute{\iota}\ \pi\epsilon\rho\iota\sigma\sigma\omicron\tau\acute{\epsilon}\rho\alpha\varsigma$

73. Πρβλ. ξ. ἀ., σελ. 125/126.

τῆς μιᾶς μεταβολᾶς — πᾶσα αἰτία ἐπιφέρει περισσότερα τοῦ ἐνὸς αποτελέσματος»⁷⁴.

V. Πλὴν τῆς ἀνωτέρω ταξινομήσεως ὁ Spencer προχωρεῖ καὶ εἰς μίαν γενικωτέραν διχοτομικὴν τυπολογίαν τῶν κοινωνιῶν, διακρίνων μεταξὺ στρατιωτικῆς καὶ βιομηχανικῆς κοινωνίας. Εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν ὑπάγονται αἱ ἀρχαιότεραι κοινωναί, ἀπλαῖ ἢ σύνθετοι, εὐρισκόμενοι εἰς διαρκῆ ἐμπόλεμον κατάστασιν, εἴτε πρὸς κατάκτησιν νέων, εἴτε πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν ἰδίων αὐτῶν ἐδαφῶν, ἔναντι πραγματικῶν ἢ ἐνδεχομένων ἐπιθέσεων. Εἰς τὰς κοινωνίας ταύτας ὁ πόλεμος εἶναι μία κατάστασις διαρκῆς καὶ ἀναγκαία, προέχει δὲ τῆς παραγωγῆς, ἡ ὁποία προσαρμόζεται πλήρως πρὸς τὰς πολεμικὰς ἀνάγκας.

Κατ' ἀναλογίαν καὶ ὁλόκληρος ἡ κοινωνικὴ διάρθρωσις ἀναπτύσσεται κατὰ τὸ στρατιωτικὸν πρότυπον: παρουσιάζει συγκεντρωτισμὸν ἐξουσίας, αὐστηρὰν ἱεράρχησιν καὶ σύγχυσιν πολιτικῆς, στρατιωτικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἐξουσίας. Ἀπὸ τῆς καθημερινῆς ἐργασίας μέχρι τῆς θρησκείας τὰ πάντα εἶναι διωργανωμένα στρατιωτικῶς καὶ προσδιορίζουν καὶ αὐτὰς τὰς λεπτομερείας τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς. Ὁ χαρακτήρ τῶν κοινωνιῶν αὐτῶν εἶναι κατὰ Spencer ὁ τῆς «ἐπιβαλλομένης συνεργασίας».

Ἡ βιομηχανικὴ κοινωνία, ἡ ὁποία μόλις τώρα ἀρχίζει νὰ διαμορφοῦται στηρίζεται ἀντιθέτως εἰς τὴν «θελοντικὴν συνεργασίαν» καὶ χαρακτηρίζεται διὰ τὴν αὐτονομίαν καὶ ἐλευθερίαν τῶν μελῶν αὐτῆς. Οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ δημοκρατικοποιοῦνται, ἡ κρατικὴ ἐξουσία μεταβιβάζεται εἰς ἰδιωτικούς ὀργανισμοὺς καὶ πρόσωπα, ἡ θρησκεία ἐξατομικεύεται, ἡ ἐργασία καὶ τὸ ἐμπόριον διεξάγονται ὑπὸ φιλελευθέρας συνθήκας. Τὸ κέντρον βάρους μετατίθεται ἀπὸ τοῦ πολέμου εἰς τὴν παραγωγὴν. Ὁ στρατὸς ὑποβιβάζεται εἰς ἓνα θεσμὸν μεταξὺ πολλῶν. Ἡ αὐθόρμητος συνεργασία, καρπὸς τῶν προσωπικῶν συμφερόντων τῶν συνεργαζομένων, ἐξασφαλίζει τὴν ἐσωτερικὴν συνάρτησιν μεταξὺ τῶν ἀντιτιθεμένων προσώπων καὶ ὀργανισμῶν.

Ἐνῶ κατὰ τὴν στρατιωτικὴν περίοδον τὰ ἄτομα ὑφίσταντο τὴν καταθλιπτικὴν πίεσιν τοῦ κρατικοῦ ὀργανισμοῦ, εἰς τὸ «*état positif*» τῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας τὸ κράτος γίνεται ἀπλῶς ἀνεκτὸν καὶ μόνον καθ' ὃ μέτρον συντελεῖ εἰς τὴν εὐτυχίαν τῶν πολιτῶν του. Ἡ βιομηχανικὴ κοινωνία δὲν ἀποτελεῖ τὴν διαλεκτικὴν σύνθεσιν, ἀλλ' ἀπλῶς τὴν εἰρηρικὴν συνύπαρξιν, τὸ συνονθύλευμα τῶν ἀντιτιθεμένων δυνάμεων. Ἐνταῦθα ἀποκαλύπτεται ὁ ριζοσπαστικὸς φιλελευθερισμὸς τοῦ Spencer καὶ ἡ ἀντίθεσις αὐτοῦ πρὸς τὸν Comte καὶ ἰδίᾳ τὸν Marx. Ὁ Σοσιαλισμὸς ἀποτελεῖ διὰ τὸν Spencer ὀπισθοδρόμησιν: εἶναι милитарιστικοῦ τύπου καὶ περιορίζει τὴν αὐτονομίαν καὶ ἐλευθερίαν τοῦ

ἀτόμου. Κατὰ ταῦτα δὲν ἔχει θέσιν ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς καθολικῆς ἐξελιξέως τῶν κοινωνιῶν.

Ἡ διχοτομικὴ διάκρισις τῶν κοινωνιῶν μὲ βάσιν τὴν συνεργασίαν ἀποτελεῖ θεμελιώδη ἰδέαν τῆς κοινωνιολογίας τοῦ Spencer. Κατ' αὐτὸν ἀντικείμενον τῆς Κοινωνιολογίας εἶναι αἱ κοινωνίαι. Ὅριζι δὲ ὡς κοινωνίαν τὴν διὰ τῆς συνεργασίας ἔνωσιν τῶν ἀτόμων. Ἀναχωρῶν ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι ἡ συνεργασία εἶναι οὐσία τοῦ κοινωνικοῦ βίου, προβαίνει εἰς τὴν διχοτομικὴν διάκρισιν αὐτῶν, ἀναλόγως τῆς φύσεως τῆς συνεργασίας. «Ἵπάρχει, λέγει, συνεργασία αὐθόρμητος, πού ἐπιτελεῖται χωρὶς προδιαλογισμὸν, ἐφ' ὅσον διαρκεῖ ἢ ἐπιδιώξις σκοπῶν ἀτομικιστικοῦ χαρακτῆρος, ὑπάρχει δὲ καὶ ἄλλη συνεργασία ἐνσυνειδήτως ὀργανωμένη, πού προϋποθέτει σκοποὺς δημοσίου ἐνδιαφέροντος σαφῶς ἀνεγνωρισμένους»⁷⁵. Ὡς ὀρθῶς σχολιάζει ὁ Durkheim, ἡ Κοινωνιολογία δὲν δύναται ἐπιστημονικῶς νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι τὸ ἅπαν ἐν τῇ Κοινωνίᾳ εἶναι ἡ συνεργασία. Πρόκειται περὶ μιᾶς ἀπλῆς ἀντιλήψεως τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος καὶ οὐσιαστικὰ διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ δὲν ὀρίζεται ἡ κοινωνία, ἀλλὰ ἡ ἰδέα, τὴν ὁποίαν εἶχε περὶ αὐτῆς ὁ Spencer⁷⁶.

VI. Εἰς μίαν τοιαύτην προσπάθειαν καθολικῆς ἐρμηνείας τῶν ὄντων ἀπὸ μιᾶς ἐμπνεούσης ἀρχῆς, χαρακτηριστικὴν ἄλλωστε διὰ τὸν μ ο ν ι σ μ ὸ ν τοῦ 19ου αἰῶνος, εἶναι πλέον ἢ φυσικὸν καὶ ἐπόμενον νὰ διαπιστοῦνται σφάλματα, παρερμηνεῖται καὶ καταστρατήγησις τῆς ζώσης πραγματικότητος χάριν τοῦ συστήματος. Ὅπως δὲποτε ἡ ἀναλογία μεταξὺ ὀργανισμοῦ καὶ κοινωνίας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τηρηθῇ συνεπῶς, ἐὰν δὲ τηρηθῇ οὐδὲν θετικὸν διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν κοινωνικῶν φαινομένων προσφέρει. Ἀλλὰ καὶ ἡ θεμελιώδης θεωρία ὅτι ἡ Κοινωνιολογία βασιζέται ἐπὶ τῆς βιολογίας εἶναι ἐπίμεπτος, καθ' ὅσον ἡ ἀποψις αὕτη κλονίζει αὐτὰ ταῦτα τὰ θεμέλια τῆς Κοινωνιολογίας ὡς αὐθυπάρκτου καὶ αὐτοτελοῦς ἐπιστήμης. «Ἡ ἀπόλυτος ἄγνοια τοῦ ἱστορικοῦ παράγοντος τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως» ὀρθῶς ὠδήγησε τὸν Λόρια εἰς τὴν ἀποψιν ὅτι «τὸ σύστημα τοῦ Σπένσερ δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀληθῆς ὀπισθοδρομησις ἐναντι τοῦ συστήματος τοῦ Κόντ»⁷⁷.

Καὶ ὁ L. v. Wiese κατηγορεῖ τὸν Spencer ὅτι παρέμεινε εἰς τὸ κατώφλιον τῶν ἱστορικῶν χρόνων διὰ τοῦ περιορισμοῦ του εἰς πρωτογόνους λαοὺς. Ἀκόμη παρετηρήθη ὀρθῶς ὅτι ἐν τελευταία ἀναλύσει «ἡ σπενσεριανὴ θεωρία τῆς κοινωνικῆς ἐξελιξέως εἶναι ἀντιεξελικτικὴ»⁷⁸, ἐφ' ὅσον ἡ βιομηχανικὴ κοινωνία οὐδέποτε πραγματοποιῆται. Ὡς περιγράφεται ἡ ἀνθρωπίνη Κοινωνία ὑπὸ

75. Τὸ χωρίον τοῦ Spencer παρὰ Emile Durkheim. Οἱ κανόνες τῆς Κοινωνιολογικῆς μεθόδου, σελ. 27.

76. E. Durkheim, ξ. ἀ., σελ. 28.

77. A. Λόρια, μν. ἐργ., σελ. 153.

78. ξ. ἀ., σελ. 154 ἐξ.

τοῦ Spencer, «τελειοποιεῖται, διαφοροποιεῖται, λεπτύνεται, πολλαπλασιάζει τὰ ἴδια αὐτῆς μέσα ἐξηγήσεως καὶ ἐπεκτάσεως, ἀλλὰ μένει πάντοτε ἡ αὐτὴ εἰς τοὺς οὐσιαστικούς της χαρακτῆρας, εἰς τοὺς ρυθμιστηρίους αὐτῆς νόμους, εἶναι πάντοτε στρατιωτικὴ κοινωνία τείνουσα πρὸς τὴν βιομηχανικὴν μορφήν»⁷⁹.

Παρὰ ταῦτα ὁ Spencer ἤσκησε μεγάλην ἐπιρροήν, ἰδίᾳ εἰς τὴν ἀμερικανικὴν ἡπειρον. Ἡ πρώτη Κοινωνιολογία τῆς Ἀμερικῆς ὑπῆρξε καθαρῶς σπενσεριανή. Μόλις τὸ 1937 ἐτόλμησεν ὁ T. Parsons, ἀναφερόμενος εἰς παρατήρησιν τοῦ C. Brinton ὅτι ἡ Ἀμερικὴ «ξεπέρασε» πλέον τὸν Spencer, νὰ σημειώσῃ: «Συμφωνοῦμεν ἀπολύτως: ὁ Spencer ἀπέθανεν»⁸⁰. Ἐν τούτοις ὅμως ἐξακολουθεῖ νὰ ζῇ: εἰς τὴν ὁρολογίαν, εἰς τὴν μέθοδον, εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς «βιομηχανικῆς κοινωνίας». Αἱ παρατηρήσεις του περὶ συναρτήσεως καὶ διαφοροποιήσεως, ἀξίσεως καὶ δομῆς, διαμορφώσεως καὶ λειτουργίας τῶν «ceremonial, political, ecclesiastical, professional and industrial Institutions» δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς πολῦτιμον καὶ μόνιμον κτῆμα τῆς κοινωνιολογικῆς ἐπιστήμης.

(Συνεχίζεται)

---

79. ἔ. ἀ., σελ. 155.

80. T. P a r s o n s, Structure of Social Action, p. 3.